

KÉGLER ÁDÁM

Lobbizás az Európai Unióban

esély

2002/4

Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TARTALOM

EURÓPAI SZEMMEL

- 3 Kéglér Ádám: Lobbizás az Európai Unióban
18 Bagó József: A foglalkoztatáspolitikai nemzetközi normái

TANULMÁNYOK

- 30 dr. Katona Tamás: Helyzetkép
40 Dögei Ilona – Ferge Zsuzsa: A szubjektív szegénység és néhány társadalmi érték megítélése – az állam szerepe
73 Csanády Dániel: Helyi önkormányzatok és civil szervezetek együttműködése Skóciában

SZOCIÁLIS MUNKA

- 85 Andok Ferenc–Tímár Szilvia: Dilemmák a szociális munkában

ESETTANULMÁNY

- 99 Durst Judit: „Innen az ember jobb, hogyha meg is szabadul”

CIVIL VILÁG

- 122 Szász Anna: Egy régi ügy

KÉGLER ÁDÁM

Lobbizás az Európai Unióban

A lobbizásnak az az egyik kulcskérdése, hogy a különböző érdekek milyen formában, milyen gyorsan jutnak oda, ahol azokat a legjobban lehet érvényesíteni. Mottónk értelmében nem mindegy, hogyan próbálunk képviselni, elfogadtatni egy ügyet és támogatókat nyerni hozzá. Olyan ügghöz, amelyet csak abban az esetben tudunk sikerre vinni, ha teljes mértékben azonosulni tudunk vele. Ez a lobbizás sikerének előfeltétele és alapja. Tanulmányomban azt próbáltam megszerezni és leírni, ami a lobbizás gyakorlati részére vonatkozik.

Előszó

„Minden ügy annyit ér, ahogyan azt érvényesítik”

(Molière)

Tanulmányom a professzionális nyomásgyakorlás európai uniós gyakorlati módszereit és legfőbb helyszíneit kívánja körüljárni.

Alapfeltevésem, hogy a lobbizás mindkét fél számára kölcsönösen hasznos dolog. Az egyik félnek azért, mert közvetlenül tud érvényt szerezni elképzeléseinek, a másiknak pedig azért, mert könnyebben tud eligazodni a döntéséhez szükséges rengeteg információ között.

A tanulmányban először a tagországok lobbiszabályozásait vizsgálom, majd összevetem a közösségi szintű lobbizással. Az Európai Unióban folyó lobbizás sajátossága, hogy abban a nemzeti és a közösségi szintű lobbizás élesen különvállik. Mások a prioritásai egy regionális cégnek, amely az adott ország kormányát szeretné meggyőzni elképzeléseiről, mint egy egész iparágat képviselő szervezetnek, amely egységes szabályozásokat és kvótákat akar kiharcolni tagjai számára.

1. A közösségi tagországok parlamentjeinek lobbiszabályozásai

A legtöbb tagországban nem létezik önálló szabályozás a lobbizásra vonatkozóan, de – hasonlóan a közösségi gyakorlathoz – konzultációs lehetőséget biztosítanak a különböző érdekvédelmi és szakmai szervezeteknek.

Egyesült Királyság

1994-ig az ún. Igazgatási Törvénytár (*Code of Conduct*) rendelkezett a különböző civil szervezetek és az Alsóház (*House of Commons*) kapcsolatáról. Egy 1995-ös bizottsági ajánlás nyomán 1996 júliusában elfogadtak egy törvényt, amely nagyobb mozgásteret biztosít a képviselőket megkereső szervezetek küldötteinek és előírja nyilvántartásba vételüket.

A képviselőket felkereső személyeket több kategóriába sorolta.

A lobbisták csoportját a leginkább az ügyfél képviseletét ellátó személy (*client*) kategóriája testesíti meg – ő konzultációs joggal rendelkezik az ügyfele megbízásából.

Az újságírók csoportjánál is bevezették a lobbizás fogalmát: ő a tudósításokon felül képviselheti egy adott csoport érdekeit.

A leglazábban értelmezhető kategória talán az All-Party Group, amely az összes párt egyidejű megkeresését teszi lehetővé.

Mivel ezek a lobbizások és kategóriák évről évre változnak, nincs rögzült formája a lobbizás besorolásának, sem a képviselőházban, sem a Lordok Házában.

Német Szövetségi Köztársaság

A német Bundestag lehetőséget biztosít az érdekvényesítő csoportoknak (Verbände) álláspontjuk kifejtésére a Bundestag, illetve a Szövetségi Kormány képviselői előtt.

Dánia

A dán parlament de facto ismeri el az ilyen szervezeteket, amelyeknek bizottsági meghallgatást biztosít a törvényelőkészítés fázisában.

Franciaország

A lobbizás legkifinomultabb formáját kétségtelenül Franciaországban találjuk.

A Francia Nemzetgyűlésben semmilyen szabályozás nem létezik a lobbizással kapcsolatban. A képviselőknek megtiltották, hogy bármilyen privát érdekeket képviselő szervezet tagjai legyenek képviselői mandátumuk ideje alatt. A Nemzetgyűlésbe történő bejutást a Hivatal (*Bureau*) szabályozza. Kizárólag az ő engedélyükkel léphet be valaki a képviselőházba.

Amennyiben egy hivatásos lobbicsoport a szenátusba szeretne bejutni, akkor a szenátus Elnöki Főtitkárságához kell kérvényt benyújtania. A titkárság dönti el, hogy a pályázó a szenátus mely részébe kaphat bejárési engedélyt. Ennek két fokozata lehetséges. Az egyik a Palais, azaz a szenátus épülete, ahová gyakorlatilag a legtöbb érdekérvényesítő bejuthat. A különösen befolyásos lobbisták a Salle des Séances-ba, azaz a szenátusi ülésterembe is bejáratosak. Ide csak olyan kaliberű szervezetek, cégek lobbistáit engedik be, mint például amilyen a Barreau de Paris, a Chambre des notaires, az Electricité de France vagy a Gaz de France.

A legkiváltságosabb személyek bejárást kapnak a Salle des Séances-ba, amely gyakorlatilag a képviselői klub. Itt a törvényhozás mindkét házában a képviselőivel találkozhatnak. Ide 20 főt delegálhat a Quaestori Kollégium, azaz a Pénzügyi Tanács, és 12 személyt a szenátus Elnöki Főtitkársága.

Az ilyen belépők természetesen a Parlamentben is korlátlan mozgást biztosítanak.

A szenátorokat fel lehet kérni arra, hogy különböző tanácsadói munkacsoportokban vegyenek részt. Az ilyen csoportok felállításáról is a Quaestori Kollégium dönt, és ez állapítja meg a felkérő által fizetendő költségeket.

2. Az érdekérvényesítés sajátosságai az Európai Unióban

Brüsszel EU-negyedében nehéz olyan épületet találni, ahol ne bérelnének irodát regionális és szakmai képviseletek vagy éppen valamilyen lobbi- és tanácsadó cégek. Ugyanaz a cél vonzotta ezeket az Európai Unió fizikai közelségébe: a közösségi politika alakításának kulcsszereplőit arra próbálják rávenni, hogy számukra kedvező döntéseket hozzanak.

Az 1986-os Egységes Európai Okmány elfogadását követően, a nemzetek feletti intézmények (az Európai Bizottság és az Európai Parlament) hatáskörét kiterjesztő és (a kormányokból álló Tanácsban) a minősített többségi szavazást meghonosító, egységes okmány életbe lépése után a többszörösére nőtt a brüsszeli lobbisták száma.

A témát behatóan ismerők szerint már maga – az uniós érdekérvényesítés előtt teljesen új távlatokat nyitó – egységes piac terve is az eredményes lobbizás szép példája.

A nemzeti szuverenitás változó hatásfokú, de lényegében töretlen

átruházásával egyre több, az Unió állampolgárainak mindennapi életét érintő döntés születik Brüsszelben.

A nagyobb hatáskörrel és felelősséggel mind bonyolultabbá és egyre nehezebben áttekinthetővé vált a döntéshozatali folyamat. Mindez arra indította a döntések által közvetlenül vagy közvetve érintett érdekcsoportokat, hogy a korábbi nemzeti megközelítést európai stratégiával váltsák fel, központjaikat Brüsszelbe helyezve.

Ennek következtében óvatos becslések szerint is több mint 3 ezer érdekcsoport, több mint félezer európai és nemzetközi szövetség és 12–13 ezer hivatásos lobbista nyüzsög az EU körül, hogy hozzájusson a számára fontos információkhoz, vagy hogy eljuttassa üzenetét az érdeklődésre számot tartó témával foglalkozó politikusoknak és köztisztviselőknek.

Mindez azt jelenti, hogy az Unió végrehajtó testületének, az Európai Bizottságnak minden egyes tisztviselőjére körülbelül egy lobbista jut. Mivel köztudott tény, hogy a Bizottság létszáma és fizikai kapacitásai nem állnak arányban a rá testált feladatokkal, ezért, hogy munkáját szakszerűen végezhesse, fokozott mértékben szorul rá a külső segítségre. Az uniós hivatali állapotokat jól szemlélteti, hogy miközben tízezer uniós állampolgárra mindössze 0,76 uniós hivatalnok jut, addig a közösség tagállamaiban 322 állampolgárra jut 1 köztisztviselő.

De nem ez az egyedüli oka annak, hogy Európa központjában virágzó üzletággá fejlődött az érdekérvényesítés. Az érdekérvényesítők, legyenek bár a fogyasztók védelmét felvállaló csoportok vagy egy fontos iparágban, kulcspozícióban levő cég képviselői, egyúttal felbecsülhetetlen segítséget nyújthatnak egy adott témakörrel foglalkozó hivatalnok munkájához.

A lobbistákkal fenntartott párbeszéd az Európai Unió intézményei és polgárai között húzódozó, veszedelmesen növekvő távolságot is áthidalja, és ilyenformán nagyobb demokratikus legitimitást ad az EU-nak. Elég csak arra gondolni, hogy az Európai Parlamentben jelenleg 626 képviselő beszél a közösség 370 millió lakosának nevében. A végeken lakók érdekeit tolmácsolók ilyen körülmények között egyenesen nélkülözhetetlenek az EP-képviselők tevékenységében.

Mindennek fényében nem véletlen, hogy az Európai Unióban nem-hogy megtűrik, hanem egyenesen bátorítják az érdekek artikulálását. Annyira, hogy ahol úr tátong, ott alkalomadtán az Európai Bizottság lép fel kezdeményezően, és tevőleges támogatást nyújt az egyes ágazati érdekképviselők létrehozásához, amelyek aztán állandó konzultációs partnereivé és tanácsadóivá válnak a fontos törvényjavaslatok előkészítése során. Köztudomású példa, hogy Brüsszel a közösségi agrártermelők legnagyobb és legbefolyásosabb érdekképviselői szervezete, a COPA létrehozásában is aktív szerepet játszott.

Mint annyi minden egyébre is, az Unióban az európai szintű érdekérvényesítésre ugyancsak rányomják bélyegüket a tagállamok eltérő hagyományai és kultúrái. Franciaországban például nemigen divat a lobbizás, ami arrafelé még ma is sokszor a korrupció szinonímá-

jának számít. Angliában viszont annál erősebbek a gyökerei. Nem véletlen, hogy az Unió székhelyén a legtöbb lobbicsoportot britek alapították és ők is működtetik. Ha jól körülnézünk a brüsszeli piacon, a különböző érdekképviselői és -értvényesítési tradíciók sajátos és sehol máshol nem létező színességét látjuk, amelynek a Franciaországban megszokott, nagy, ágazati szintű párbeszéd ugyanúgy része, mint az amerikai mintára létrejött, s csak néhány főt foglalkoztató, profitorientált vállalkozás.

Az Európai Unióban máig nincs közmegegyezés arról, hogy mit is jelent pontosan a lobbizás, és egyáltalán ki számít lobbistának. A fogalom pontos meghatározásába eddig mindenkinek beletörött a bicskaja. Az érdekvényesítéssel foglalkozó csoportok gyűjtőfogalomként, de magának a meggyőzésre irányuló konkrét tevékenységnek a megjelölésére is használják.

Az Egyesült Államok körültekintően szabályozott lobbiszokásaival ellentétben, az EU-ban meglehetősen kötetlen keretek között, szigorú számonkérés nélkül folyik a nyomásgyakorlás, bár egyes szakmai körök szerint már nem lehet sokáig halogatni a rendteremtést. Jelenleg egyetlen európai országban sincs külön törvény, amely a lobbitevékenységet részletesen szabályozná. Az óceán két partja közötti eltérés elsősorban az uniós és az amerikai törvényhozási és döntéshozatali folyamat közötti különbségeket tükrözi. Az EU-ban működő érdekcsoportoknak nem elég egyetlen kormányt meggyőzniük az igazukról, mint Amerikában, hanem tizenötöt kell. A tengerentúlon mindekelőtt a politikai pártokat udvarolják körül, míg az EU-ban a „kijárás” közvetlenül az intézményekhez és a döntéshozatali folyamatokhoz kötődik. Az uniós döntéshozatalban nagyobb szerepe van a kompromisszumkeresésnek és a konszenzusépítésnek. A hivatalok jobban értékelik a higgadt, minden oldalról alátámasztott érvelést.

3. Az uniós lobbizás szereplői és folyamatai

A fogadó térfél – vagyis a döntéshozói kör – az EU-ban igen sokszereplős. Emiatt sok csatornán keresztül lehet befolyásolni az emberek millióit és az eurók milliárdjait érintő döntéseket.

A közösségi döntéshozatal három kulcsszereplője: a kormányok képviselőiből álló Miniszteri Tanács és a két nemzetek fölötti intézmény, az Európai Bizottság és az Európai Parlament. A döntéshozatali mechanizmusban elfoglalt központi helyzetük miatt az intézményi háromszög mindegyik csúcsa magára vonja a lobbisták figyelmét.

Az Európai Bizottság a törvényjavaslatok kidolgozására jogosult egyetlen közösségi intézményként az érdekcsoportok talán legfontosabb célpontjának számít. Minél korábbi szinten vetnek fel és tudatosítanak egy érdeket a döntéshozatali folyamatban, annál nagyobb az esélye, hogy ez a végső döntésben is megjelenjen. Ezért már a tör-

vényjavaslat előkészítésének szakaszában célravezető hatni a témával foglalkozó bizottsági tisztségviselő(k) gondolkodására.

A „szürke zónában” zajló lobbizáson kívül számos hivatalos csatorna van, amelyek belépést engednek az érdekcsoportoknak az Unió döntéselőkészítő mechanizmusába, hogy befolyást gyakorolhassanak a törvényhozási folyamatokra. Az Unió végrehajtó szerve, az Európai Bizottság 1992-ben a Sutherland-jelentés¹ elfogadásával nagy szolgálatot tett az érdekérvényesítőknek, akik számára egyre nehezebb feladatot jelentett, hogy időben hozzájussanak a Brüsszel által kezdeményezett törvényjavaslatokhoz és gyorsan reagáljanak is ezekre. A Bizottság eszköztárában mintegy a korai előrejelzést biztosító rendszerként ezután jelentek meg a Zöld Könyvek, amelyek időben megelőzik a hivatalos javaslatokat, és így lehetőséget biztosítanak a lobbistáknak a reagálásra.

Ha egy javaslat elhagyta a Bizottságot, a befolyásolás lehetősége jelentős mértékben csökken. Ez akkor is így van, ha az esetek többségében a Miniszteri Tanács mondja ki a végső szót egy-egy törvényjavaslat ügyében. A döntéshozatali folyamatnak ebben a szakaszában azért nehezebb az érdekérvényesítés, mert a véleményformálás helyett itt többnyire már kiforrott álláspontokat kell megváltoztatni.

Mivel az Európai Unió egyre több területen szól bele a törvényalkotásba, illetve valamennyi közül ez a legnyitottabb uniós intézmény, ezért egyúttal ez a lobbisták igazi célpontja.

Az Európai Unió többi hivatalos intézménye (az Európai Bíróság, az Európai Számvevőszék, a munkaadók, a munkavállalók és a társadalmi szervezetek képviselőit tömörítő Gazdasági és Szociális Bizottság, valamint a Régiók Bizottsága) ugyancsak fontos terepe az érdekkijárásnak. A tanácsadó szerepet játszó Gazdasági és Szociális Bizottság és a Régiók Bizottsága, az intézményi struktúra részeként, tag-sága nevében maga is lobbizik az Unió döntéshozóinál.

4. Lobbiszervezetek típusai az Európai Unióban

Az uniós döntéshozatal befolyásolásának két fő színtere létezik: a nemzeti, illetve a közösségi „vonal”. A tagországból kiinduló érdekérvényesítés súlya az évtizedek folyamán fokozatosan csökkent, a brüsszeli stratégia és jelenlét jelentősége pedig ezzel fordított arányban nőtt. Mivel a kormányközi együttműködés továbbra is meghatározó jelentőségű és a nemzeti vétőjog számos területen (például adózási kérdésekben) tovább él, a fővárosokra összpontosító nyomásgyakorlás szerepét sem szabad alábecsülni. Annál is kevésbé, mert a „puha” jogszabályok – például a közösségi irányelvek – végrehajtásában meglehetősen nagy mozgásteret élveznek a tagországok, és az érintett kör számára nem közömbös, hogy jogilag kötelező érvényű rendel-

¹ Hivatalos jegyzőkönyvek alapján, www.europa.eu.int

kezesek vagy önszabályozás útján ültetik át a gyakorlatba a közösségi szinten hozott döntéseket. Mivel a Tanácsban ugyancsak az egyes nemzeti kormányok képviselői ülnek, a nemzeti útvonal gyakran egyenesen Brüsszelbe vezet.

Az Európai Bizottság eleinte kizárólag az európai szintű érdekcsoportokat tekintette partnerének, és ezekkel konzultált a fontos törvényjavaslatok előkészítése során. Az Unió végrehajtó testülete, ahol lehet, ma is előnyben részesíti az Unió egészét reprezentáló nagy gyűjtőszervezetekkel és szövetségekkel folytatott párbeszédet.

Egy kimutatás szerint a Brüsszelben tevékenykedő lobbicsoportoknak körülbelül a kétharmada üzleti körök nevében jár el, míg a többi ágazati, társadalmi és regionális érdekeket képvisel.

Még szerényebb – az egész lobbitársadalom 10 százalékára becsülhető – a professzionális szakmai érdekeket képviselő csoportok aránya, igaz, ezek közül számos szervezet más nagyvárosban – az esetek többségében Párizsban vagy Londonban – építette ki a főhadiszállását. Az üzleti körök túlsúlya egyrészt az integráció kezdetben gazdasági jellegét, másrészt az állandó képviselet fenntartásának magas költségeit jelzi. Az anyagi természetű problémákat nemegyszer közösségi forrásból sikerül áthidalni. A közérdekeket szolgáló csoportok közel 60 százaléka részesül valamilyen EU-támogatásban.

5. Az üzleti szféra érdekei

A multinacionális cégek, a gyáriparosok és a munkaadók érdekeiért több kipróbált, nagy befolyással rendelkező, ágazatok feletti szövetség lobbizik Brüsszelben. Közülük a legjelentősebb minden bizonnyal az Európai Ipari és Munkaadói Konföderációk Szövetsége (*UNICE*), amely az egész üzleti szféra érdekeit képviseli, és ebben a minőségében az Európai Unió hivatalos szociális partnerének számít. Az UNICE több mint 20 ország 32 országos szövetsége által alkotott konföderáció, amelynek szakvéleményét a közösségi intézmények szinte kötelező érvénnyel kikérik, akár napi ügyekről, akár új törvények megalkotásáról legyen szó. Az UNICE-nek társult tagja egyébként a Magyar Munkaadói Szervezetek Nemzetközi Együttműködési Szövetsége.

A másik ilyen, nagy befolyással rendelkező érdekcsoport az Európai Gyáriparosok Kerekasztala (*ERT*). Az 1983-ban alakult, és az egységes belső piac létrehozásában döntő szerepet vállaló klub Európa legnagyobb és legbefolyásosabb cégeinek vezetőit tömöríti. Az ERT-ben a tagság meghíváshoz van kötve, a taglétszám pedig limitált: a tagországok 45 legbefolyásosabb cégének legmagasabb szintű képviselői lehetnek csak tagjai, olyan kombinációban, hogy minden tagország és minden meghatározó szektor érdemben jelen legyen.

A Kerekasztal – az UNICE-től eltérően –, amely inkább az aktuális ügyekben hallatja a hangját – az Európai Unió hosszú távú, stratégiai

gondolkodására van hatással. A tagság évente kétszer plenáris ülésen találkozik, a köztes időben héttagú vezetőtestület intézi az ügyeket. A gyáriparosok elitklubja rendszeresen ajánlásokat fogalmaz meg az Európai Unió állam- és kormányfői számára, igazi ereje mégis a személyes kapcsolatokban rejlik. Az ERT a göteborgi európai uniós csúcstalálkozó (2001. június 15–16.) előtt is hallatta szavát, amikor egy, a bővítésnek az üzleti szférára gyakorolt hatásáról készült tanulmányt adott át a soros svéd elnökségnek.

Az Európai Kereskedelmi és Ipari Kamarák Szövetsége (*EUROCHAMBRES*) 32 nemzeti szövetség több mint 1200 kereskedelmi kamarájának és mintegy 4 millió vállalatnak az érdekeit képviseli az Unió intézményeinél. Az EU az *EUROCHAMBRES*-t ugyancsak szociális partnerként ismeri el, igaz alacsonyabb szinten, mint az *UNICE*-t vagy az Európai Szakszervezeti Konföderációt (*ETUC*) és másokat.

Az Amerikai Kereskedelmi Kamara EU-Bizottsága (*AMCHAM-EU*) kiváló példa arra, hogy nem kell egy érdekcsoportnak feltétlenül európai háttérrel rendelkeznie ahhoz, hogy az uniós lobbistársadalom elismert és sikeres tagja legyen. Az *AMCHAM* az amerikai anyacégekhez tartozó európai vállalatok, összesen közel 200 cég érdekeit képviseli, és elsősorban az ezt az üzleti kört érintő közösségi jogszabályalkotásra összpontosít. Az *AMCHAM* megkülönböztetett figyelmet szentel az európai szabványosításnak, amely gyakran komoly amerikai üzleti érdekeket sérthet.

Brüsszelben az ágazati érdekképviselések is nagy számban vannak jelen. Az európai agrárközösség szócsove az Európai Unió központjában a Mezőgazdasági Szervezetek Bizottsága, ismertebb nevén *COPA* vagy *COGECA*, amely az Európai Bizottság segédletével jött létre, 1958-ban. Mivel az agrártársadalom érdekei meglehetősen sokrétűek, az EU-nak kapóra jött egy olyan gyűjtőszervezet, amellyel szakmai kérdésekben konzultálhat, és amelynek elmagyarázhatja a döntéseit. A *COPA* szakértői jelen vannak abban a 18 tanácsadó testületben, amely a közös mezőgazdasági politika különböző területein az Európai Bizottság döntéseihez szolgáltat szakmai háttérrel.

Az európai szintű szakmai érdekcsoportoknak két fő típusát különböztethetjük meg: az egyes szakmák szerint és a szakmáktól függetlenül szerveződőket. Az utóbbi kategóriában három nagy páneurópai csoport érdemel említést: a szabadúszókat képviselő *SEPLIS*, valamint a köztisztviselők és magáncégeknél dolgozó tisztviselők érdekeiért lobbizó *EUROCADRES* és *CEC* (*Conférence Européenne des Cadres* – Európai Tisztviselők Konferenciája).

A felsoroltakon kívül számos szakmai érdekképviselő alakult, amelyek kezdetben főként a diplomák és szakképesítések kölcsönös elismeréséért küzdöttek, ma pedig az Unión belüli mobilitás útjában lévő akadályok megszüntetését tekintik fő feladatuknak.

6. Munkavállalói érdekek

A munkavállalói érdekszervezetek közül az Európai Szakszervezetek Konföderációja (ETUC) a legjelentősebb. Az 1972-ben alapított és egész Európában kiterjedt tagsággal rendelkező ETUC (ehhez a legtöbb nagy magyar szakszervezet is csatlakozott) egyrészt a 16 európai ipari-ágazati szövetséget, másrészt a nemzeti munkavállalói szövetségeket tömöríti.

Az Európai Szakszervezetek Konföderációját – egyfajta munkavállalói oldalként – az Európai Bizottság a szociális partnerek között tartja számon.

Ezek a partnerek az EU napirendjén szereplő kérdésekben keretmegállapodásokról tárgyalnak, amelyek később fontos közösségi irányelvekben ölthetnek testet. A munkavállalók legnagyobb európai érdekképviselője rendszeresen véleményt nyilvánít, állásfoglalásokat tesz közzé időszzerű szociális kérdésekről, de informálisan is igyekszik hatni az uniós intézmények gondolkodására és döntéseire.

7. Területi és regionális érdekek

Az Európai Unió fogalomköréhez több mint tíz éve kapcsolódik hozzá elválaszthatatlanul a szubszidiaritás, amely megerősítette a régiók helyét és szerepét az európai integrációban. Az Európai Unió éves költségvetésének körülbelül a harmadát fordítja az elmaradott vagy szerkezetváltási problémákkal küzdő térségek felzárkóztatására. A közösségtől kapott pénz nagy lökést adott az Unió legszegényebb régióinak fejlődéséhez. A regionális támogatások mintegy 80 százalékát mégis közvetlenül a fővárosok osztják szét a rászoruló térségeknek. Az Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERDF) és az Európai Szociális Alap kivételével a régiók pénzügyi kérdésekben nem állnak közvetlen kapcsolatban Brüsszellel, hiszen a tagállamokon keresztül kell pályáznuk a közösségi támogatásokra.

Ennek ellenére egyre több a különböző, területi érdekekért lobbizó képviselő Brüsszelben. Ennek oka röviden az, hogy pontosan azok a régiók és országok szorulnak rá az ilyen jellegű támogatásokra, amelyeknek a legkevésbé volt reprezentációjuk az Európai Unióban, azaz a portugál, a görög és az ír régiók.

Az országokban nagyobb politikai önállóságot élvező, erős öntudattal és kulturális identitással rendelkező régiók számára úgyszólván természetes, hogy fizikailag is jelen legyenek Brüsszelben, ahol első kézből rengeteg hasznos információhoz juthatnak hozzá, vagy együttesen fellépve próbálnak meg befolyást gyakorolni az Unió döntéshozóinak gondolkodására.

Ugyanakkor széles autonómiával rendelkező német tartományok például hosszú évek során kivívott függetlenségüket féltik az Európai Bizottság szerintük túlterjeszkedő hatalmától. Éppen ezért tőlük in-

dult ki az a kezdeményezés, hogy világosan határolják el egymástól az Európai Unió, a tagállamok és a régiók hatásköreit. Többek között ezzel a kérdéssel foglalkozik majd az Unió következő, 2004-ben esedékes kormányközi konferenciája is.

Az európai települések és régiók azonban nemcsak külön-külön, hanem közösen is fellépnek az érdekeikért. A Régiók Bizottsága (*Committee of the Regions, CoR*) a legnagyobb közigazgatási egységek döntéshozó szerve és egyúttal szószólójuk is az uniós intézményeknél. Sőt, a CoR tanácsadói szerepkörben maga is egyike az Európai Unió intézményeinek. A Régiók Bizottsága nem az egyetlen szervezet, amely napirenden tartja a területi érdekeket. A többi szerveződés közül kiemelendő az Európai Régiók Közgyűlése, valamint az Európai Önkormányzatok és Régiók Konferenciája (*CEMR*).

A beleszólásra és a vélemények becsatornázására nyújtanak lehetőséget az Európai Bizottság által létrehozott tanácsadó, szakértői és konzultatív bizottságok, amelyek száma az ezret is eléri. A tanácsadó bizottságokban nemzeti kormánytisztviselők mellett magáncégek képviselői is ülnek. A szakértői testületekben a tagállamok szakértői foglalnak helyet, míg a konzultatív bizottságokban az európai érdekcsoportok képviselőit találjuk. Az előkészítő munka során rutinszerűen konzultálnak az érintett EU-szektorok képviselőivel, de természetesen az utóbbiak maguk is kezdeményezik a kapcsolatfelvételt, hogy kifejthessék a véleményüket.

Egy példa a közös agrárpolitikai tanácsadó bizottságban jelen levő érdekképviselői szervezetek reprezentáltságára

Farmerszövetségek	22
Mezőgazdasági szövetkezetek	8
Élelmiszeripar	8
Kereskedelem	8
Munkásképviseletek	5
Fogyasztóvédők	5
Környezetvédők	2
Állatvédők	2
Összesen	60

Forrás: Európai Bizottság

A lobbisták sokkal könnyebben találnak „fogást” az Európai Parlamenten, amely valamennyi közül a legnyitottabb uniós intézmény. Legalább három ezer „kijáró” áll napi kapcsolatban a képviselőtestülettel, vagyis egy parlamenti képviselőre durván 5 lobbista jut. A Strasbourgban és Brüsszelben felváltva üléselő Parlamentnek legalább három olyan intézménye van, amely lehetőséget nyújt az érdekvégyényesítőknak.

A lobbizás legfontosabb színterei a parlamenti szakbizottságok (összesen 17). A bizottságok ülései az esetek többségében nyilvánosak, ezért az érdeklődési körtől függően tömegével vonzzák a szorgalma-

san jegyzetelő lobbistákat. A legnagyobb érdeklődés általában a környezetvédelmi, közegészségügyi és fogyasztóvédelmi, valamint a gazdasági-pénzügyi és iparpolitikai bizottság üléseit kíséri.

A bizottságok többnyire ún. riportéri rendszerben dolgoznak. Ez azt jelenti, hogy egy, az adott kérdéshez értő képviselőt (témavezetőt) bíznak meg a jelentés tervezetének elkészítésével, amit a kollégák a vita során módosító indítványokkal egészíthetnek ki.

A harmadik struktúra a parlamentben az érdekek tálalására a parlamentközi csoportok rendszere. Ezeknek a speciális érdekek körül szerveződő képviselői csoportoknak nincs hivatalos státusuk, ezért működésüket nem is az Európai Parlament költségvetéséből finanszírozzák. Viszont éppen ez a jellemzőjük teszi érdekessé az EP-képviselőknek ezeket az informális fórumait egyes érdekcsoportok számára, amelyek alkalmasint anyagi támogatást nyújthatnak a működésükhöz. Sokan emiatt határozottan ellenzik létezésüket. Mások szerint ugyanakkor a konszenzusépítés fontos eszközei, hiszen nem pártotartozás, hanem érdeklődési terület szerint tömörülnek benne a képviselők.

Pontos nyilvántartás nincs róluk, de becslések szerint az ötvenet is elérheti az ilyen csoportok száma. A teljesség igénye nélkül, íme néhány közülük: Gépkocsihasználók, Mozi és audiovizuális politika, Zenebarátok, Etnikai kisebbségek, Turizmus, Tibet, Rögbi Liga stb. Valamennyi közül azonban a legismertebb alighanem az úgynevezett Kenguru Csoport, amely többek között volt európai bizottsági elnököt, tagállamok egykori állam- és kormányfőit és nagyiparosokat tömörít, és az egységes belső piac előmozdításán fáradozik.

Óriási a jelentősége annak, hogy egy érdeket az uniós döntéshozatali folyamat melyik szakaszában prezentálnak. Ehhez pontosan ismerni kell, hogy mely uniós intézmény milyen jogosítványokkal rendelkezik a döntéshozatal során, és a konkrét kérdésben melyek az eljárási szabályok. Utóbbiak néha egészen furcsa helyzetet produkálnak.

Az EU-s lobbizásról szóló szakkönyvek szinte kivétel nélkül fel-emlegetik azt a rendhagyó esetet, amikor a terhes nőkről szóló irányelvet a Halászati miniszterek tanácsa fogadta el, mert a jogszabály elfogadására szabott határidő lejárt előtt ez volt az utolsó miniszteri tanácsülés.

Bár a legfőbb döntéshozó szerv a Tanács, de a témától függően az Európai Parlamentnek semmilyen, kicsi vagy döntő szava nem lehet egy-egy jogszabály elfogadásában.

A képviselőtestületnek a közösségi politikák alá eső, bizonyos területeken (pl. mezőgazdaság és közlekedés) konzultációs joga van a bizottsági javaslatokat illetően, de utóbbi nem kötelezhető az EP észrevételeinek figyelembevételére. Ennél sokkal erősebb jogkörrel ruházza fel a parlamentet az együttműködési eljárás, amely szoroson bevonja a döntéshozatali folyamatba, anélkül azonban, hogy törvényhozói hatalmat adna a kezébe. A monetáris politikát érintő kérdések-

ben például az együttműködési procedúra révén a parlament ugyan nem tudja ráerőltetni álláspontját a Tanácsra, de módosításokat javasolhat. A közös döntési eljárás alá eső kérdésekben (környezet- és fogyasztóvédelem, strukturális alapok, személyek szabad mozgása, egészségügy, oktatás stb.) viszont a képviselőtestületé az utolsó szó a Tanáccsal szemben.

A parlament egyszerű többséggel elutasíthat egy jogszabályt, amit a kormányok hosszú évek munkájával hoztak tető alá.

Az Unió intézményeivel kapcsolatban nemcsak törvénykezdeményezői (Európai Bizottság) vagy törvényhozói (Tanács és Európai Parlament), de például a Bizottság esetében kiterjedt végrehajtói, valamint döntéshozói jogkörökről is beszélhetünk. Elég a versenyjogi kérdésekre gondolni, amelyek terén az Európai Bizottság legfelsőbb hatóságként saját hatáskörben sokmilliárdos állami támogatások sorsáról vagy cégek egyesüléséről dönthet.

8. A lobbizás etikai szabályai az Európai Unióban

Az Európai Unióban a lobbistákkal való kapcsolattartásnak nincsenek kötött vagy írásba foglalt szabályai. A legkülönbélebb csatornákon és módokon folyik a párbeszéd. Az uniós tisztségviselők vagy EP-képviselők elérhetőségeihez (telefonszám, fax, e-mail stb.) egyszerűen hozzá lehet férni. A hivatalos bejelentkezésnek, mint mindenhol, itt is lefektetett szabályai vannak. Lényege, hogy írásban kell bejelentkezni és egy formanyomtatványt kell kitölteni, s ennek során az érintettek felfedik, hogy milyen szervezetnek vagy cégnek a megbízásából járnak el. Az újságírókéhoz sok tekintetben hasonló akkreditációt az Európai Bizottság és az Európai Parlament főtitkári hivatala intézi.

Az Unió intézményei magatartási kódexekben szabályozták alkalmazottaik számára, hogy milyen elvek betartásával érintkezhetnek az őket megkereső lobbistákkal, mint ahogyan a tekintélyes érdekcsoportok is kidolgozták a maguk önkéntes etikai kódexét, amelyhez valamennyi aláírónak tartania kell magát az Unió intézményeivel való érintkezés során.

Az Európai Bizottság épületeibe és helyiségeibe – beleértve a sajtóközpontot is – például egyetlen érdekérvényesítőnek vagy lobbistának sincs szabad bejárása. Csak akkor léphetik át a küszöböt, ha előzőleg személyes találkozót kértek és kaptak a megszólítani kívánt politikustól vagy hivatalnoktól. A Bizottság alkalmazottai a belső szabályok szerint nem fogadhatnak el 150 eurónál nagyobb értékű ajándékot. Ha mégis megteszik, késlekedés nélkül jelenteniük kell előljáróiknak, és az esetek többségében az ajándékot vagy annak ellenértékét jótékonyági célokra ajánlják fel.

A legnyitottabb és a „kijárók” által leginkább körüludvarolt intézmény, az Európai Parlament is külön előírta, hogy mihez kell tartaniuk magukat a lobbistáknak és a képviselőtestülethez tartozó szemé-

lyeknek. Az előbbieket évenként megújítandó, érvényes kitéző felmutatásával léphetnek csak be az Európai Parlament épületébe, és ott tartózkodásuk során azt jól láthatóan kell viselniük. További elvárás velük szemben, hogy semmi kétértelműséget ne hagyjanak afelől, hogy kinek és milyen céllal dolgoznak.

A képviselőkre vonatkozó szabályok a korlátozás helyett inkább az átláthatóságra helyezik a hangsúlyt. A parlament minden tagjának személyesen írásban kell nyilatkoznia szakmai tevékenységéről és minden más jövedelméről. Ezenkívül azt is fel kell fedniük, hogy a képviselői funkciójukból származón túl milyen más bevételeik és jövedelmeik vannak. „Az Európai Parlament tagjainak munkájuk során tartózkodniuk kell bármilyen ajándék vagy kedvezmény elfogadásától” – szögezi le a rendelkezés.

A magatartási kódex bírálói szerint ez a puha szabályozás egyáltalán nem jelent garanciát arra, hogy a képviselők valóban nem fogadnak el apróbb vagy nagyobb figyelmességeket.

A brüsszeli Lobbiszervezetek Európai Szövetségének (*FELPA*) például csak azok lehetnek a tagjai, akik önként alávetik magukat közel egy tucat alapszabálynak. Ezek közé tartozik, hogy sem pénzadományokkal, sem anyagi ellenszolgáltatásokkal nem környékezik meg az uniós intézmények tisztviselőit, és fizetség fejében nem adják tovább a tőlük szerzett információkat. Az érdekérvényesítésben részt vevőkkel szemben az is elvárás, hogy azonnal fedjék fel kilétüket és azt, hogy milyen céget képviselnek.

A Szövetség a tagjai számára több szabályozást is rendszeresít iparágakra, érdekérvényesítési célcsoportokra és témákra szűkítve. Ezek közül érdemes kiemelni a lobbizás általuk kihangsúlyozott etikai követelményrendszerét.

A HIVATÁSOS LOBBISTA VISELKEDÉSI KÓDEXE²

Fel kell fednie a saját és az általa képviselt cég nevét.

El kell árulnia, hogy milyen érdekeket képvisel.

Az EU-intézmények tisztviselőivel folytatott érintkezés során nem közölhet félrevezető információt sem státusáról, sem a megkeresés céljáról.

Akár közvetlenül, akár közvetve nem tállalhatja félrevezetően az Unió intézményeihez fűződő kapcsolatait.

Tiszteletben kell tartania és diszkréten kell kezelnie a rá bízott bizalmas információkat.

Kerülnie kell hamis vagy félrevezető információk tudatos, de akár véletlen terjesztését is.

Tilos az EU-intézményektől szerzett dokumentumok másolatait anyagi ellenszolgáltatás fejében másoknak átadni.

² Forrás: a Lobbiszervezetek Európai Szövetségének (*FELPA*) etikai kódexe.

Tisztességtelen eszközökkel nem szerezhet információkat az Unió intézményeitől.

El kell kerülnie mindenféle szakmai és professzionális érdektükközést.

Tilos az Unió tisztviselőit, az Európai Parlament tagjait és azok asszisztenseit akár közvetlenül, akár közvetve megkönyékezni. Tartózkodnia kell minden olyan cselekedettől, amely megengedhetetlen eszközökkel helyezi nyomás alá az „eurokratákat”. A kódex aláírójának önként vissza kell lépnie, ha bebizonyosodik, hogy vétett a fenti szabályok ellen.

9. Összefoglaló

Az Európai Unió, illetve annak tagországai lobbiviszonyairól elmondható, hogy mind tagországi, mind közösségi szinten egyaránt megtalálhatjuk az inkább amerikai típusú, profi üzleti, mind pedig az európai hagyományokkal rendelkező ágazati lobbizás különböző formáit.

Bár a legtöbb helyen nincsenek törvényi keretei a nyomásgyakorlás mikéntjének, azt gondolom, hogy ilyen esetekben mindig a piaci elvárások bizonyulnak a legjobb szabályozó erőnek. Az EU és az azt mindinkább fontos tényezőnek tekintő nemzeti közigazgatás folyamatos szervezeti reformjai automatikusan kialakítják az érdekérvényesítés ideális módozatait, tagállami és közösségi szinten egyaránt.

Összességében elmondható, hogy a lobbizás szabályozása messze elmarad az elvárásoktól, ennek ellenére a lobbiparág zavartalanul és jól működik, mind tagállami, mind közösségi szinten.

Az apró változtatások jól bevált uniós politikáját követve feltehetően a lobbizás szabályozása folyamatosan napirenden marad.

Az EU soron következő reformja már elképzelhető, hogy egységesen foglya szabályozni az ágazati érdekérvényesítés formáit és színtereit.

Irodalomjegyzék

ÁLTALÁNOS MŰVEK

Balogh László – Benkes Mihály (1997): Az európai fejlődés politikai dimenziói. Budapest, Maecenas

Bauer András – Berács József (1999): Marketing. Budapest, Aula Kiadó

Bayer József (1999): A politikatudomány alapjai. Budapest, Napvilág Kiadó

Blahó András (szerk.) (1999): A világgazdaságtan elméleti és módszertani alapjai II. kötet. Budapest, Aula Kiadó

Blahó András (szerk.) (): Tanuljunk Európát!

Bokorné Szegő Hanna (1999): Nemzetközi jog. Budapest, Aula Kiadó

Fábián György (szerk.) (1997): Választási rendszerek. Budapest, Osiris Kiadó

Hamberger Judit (1997): Csehszlovákia szétválása. Budapest, Teleki László Alapítvány

- Horváth Gyula (2001): Regionális támogatások az Európai Unióban. Budapest, Osiris Kiadó
- Kende Tamás (szerk.) (1998): Európai közjog és politika. Budapest, Osiris Kiadó
- Kukorelli István (szerk.) (1998): Alkotmánytan. Budapest, Osiris Kiadó
- Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerkesztők) (2002): Magyarország politikai évkönyve
- Lőrincné Istvánffy Hajna (1999): Nemzetközi Pénzügyek. Budapest, Aula Kiadó
- Newman, Bruce (1994): Political Marketing. Sage Publications
- Simon János (szerk.): Central European Political Sciences Review I–V.
- Stillman, Richard J. (1994): Közigazgatás. Budapest, Osiris–Századvég
- Szentes Tamás (1995): A világgazdaságtan elméleti és módszertani alapjai. Budapest, Aula Kiadó
- Tóth Tamás (szerk.) (1999): Külgazdaságtan. Budapest, Aula Kiadó
- Veress József (szerk.) (1999): Gazdaságpolitika. Budapest, Aula Kiadó
- Weber, Max (1995): A tudomány és a politika mint hivatás. Budapest, Kossuth Könyvkiadó

CIKKEK, TANULMÁNYOK

- A meggyőzés játékszabályai – törvény a lobbizásról, Neményi László. In HVG 1996. október 26.
- Béjaratott kijárók – lobbivilág Brüsszelben. In Figyelő, 2001/10.
- Hogyan manipuláljuk a döntéshozókat – Az amerikai „befolyásolási ipar” sztárjai, Lambert Gábor. In Magyar Nemzet, 1997. december 24.
- Lobbytörvény: újraírják a listát. In Figyelő, 2001. augusztus 22.
- Lobby – alkotmányos jog vagy törvénytelen káosz, Pap András László. In Parlamenti levelek, 1998/4–5.
- Lobbizás az Európai Unióban, Nagy Péter. In Európai Szemle, 1998/1.

INTERNETES HONLAPOK

www.senate.gov	www.kato.pl	www.cnn.com
www.nato.int	www.trafika.cz	www.times.com
www.factum.cz	www.index.hu	www.newsweek.com
www.kum.hu	www.hvg.hu	www.lobbycenter.com
www.dnes.cz	www.economist.com	www.google.com
www.cia.gov	www.lidovka.cz	www.mkik.hu
www.gallup.hu	www.nepszabadsag.hu	www.lobby.biz.pl
www.meh.hu	www.volby.cz	www.sopk.sk
www.tyden.cz	www.fn.hu	www.theepc.be
www.eu.int.org	www.vlada.cz	www.kig.pl
www.fps.gov	www.168ora.hu	
www.parlament.hu	www.yahoo.com	

BAGÓ JÓZSEF

A foglalkoztatáspolitikai nemzetközi normái

Írásunkban a foglalkoztatáspolitikára mint szakpolitikára vonatkozó nemzetközi normák közül összefoglaljuk a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet Általános Konferenciája által elfogadott normákat. A normák előírják a teljes és termelékeny foglalkoztatás elérését, a foglalkoztatás és a foglalkozásból eredő hátrányos megkülönböztetés tiltását, az ingyenes, nyilvános munkaerőpiaci szervezet fenntartását, a magán munkaközvetítés ingyenességének biztosítását a munkavállalók számára, és a munkavállalók személyes adatainak védelmét.

A kormányoknak foglalkoztatáspolitikai tevékenységük kialakítása során – az ország munkaerőpiaci helyzete, az általános politikai célkitűzések és megfontolások mellett – tekintettel kell lenniük azokra a nemzetközi elvárásokra is, amelyek az adott nemzetközi szervezet tagjaként kötelezően, vagy a szervezetbe bekerülni szándékozóként ajánlottan figyelembe veendő normaként rájuk is vonatkoznak. Természetes folyamat, hogy az államok az országaikban működő munkáltatók (tőke) és munkavállalók egyre szabadabb áramlása, azaz az országhatárok egyre akadálytalanabb átlépése mellett, illetve arra válaszként törekednek az országhatárokat átlépő globális szabályok megalkotására, illetve azok országhatáron belüli érvényesítésére. Az alábbiakban a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet foglalkoztatáspolitikai normarendszerének bemutatására vállalkozunk.

A foglalkoztatáspolitikai fogalmán szűkebben azt a tevékenységi kört értjük, amelyet a kormány a gazdasági növekedés elérése és fenntartása érdekében a foglalkoztatás területén tesz. A norma az a nem jogi érvényű előírás, amelynek elérésére a kormánynak törekednie kell. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet foglalkoztatáspolitikai normarendszerének szűkebben vett elemei¹ a foglalkoztatáspolitikáról szóló 1964. évi 122. számú Egyezmény², a foglalkoztatásból és a fog-

¹ Tágabban idetartoznának például a foglalkoztatás: felvétel, alkalmazás, elbocsátás, a bérfizetés, a munkavégzés biztonságára vonatkozó részletesebb szabályok.

² A Magyar Népköztársaság megerősítő okiratának letétbe helyezése a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal főigazgatójánál 1969. június 18. napján megtörtént. Magyarországra nézve az egyezmény az 1970. június hó 18. napján hatályba lépett. Az Országgyűlés az Egyezményt 2000. június 17-én, a 2000. évi LXXII. törvénnyel hirdette ki.

lalkozásból eredő hátrányos megkülönböztetésről szóló 1958. évi 111. számú Egyezmény³, a munkaerőpiaci szolgáltatás szervezetéről szóló 1948. évi 88. számú Egyezmény⁴, valamint a magán munkaközvetítő ügynökségekről szóló 1949. évi 96. (módosított) Egyezmény.

A normarendszert nem lehet elválasztani az 1945-ben alakult Egyesült Nemzetek Szervezetének⁵, illetve annak szakosított intézményeként, munkaügyi szakmai szervezeteként működő, de már 1917-ben alakult Nemzetközi Munkaügyi Szervezetének⁶ alapvető célkitűzéseitől.

Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya 55. cikke szerint az Egyesült Nemzetek elő fogja mozdítani az életszínvonal emelését, a teljes foglalkoztatást, valamint a gazdasági és szociális haladás és fejlődés feltételeit.⁷

Az Egyesült Nemzetek Szervezete által 1948-ban elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata előírja, hogy „minden embernek joga van a munkához, a munka szabad megválasztásához, az igazságos és kedvező munkafeltételekhez és a munkanélküliség elleni védelemhez”⁸.

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet létrehozásának célja, hogy segítsen világszerte javítani a munkakörülményeket és az életszínvonalat.

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet egyik funkciója, hogy a tagállamok törvényhozásai részére a munkafeltételeket és az életszínvonalat védő és javító normákat dolgozzon ki, és bevezetésüket elősegítse. A szervezet módszertani segítséget nyújt a szociálpolitikában, a közigazgatásban és munkaerőképzésben. Munkaügyi statisztikákat állít össze, kutatásokat végez a nemzetközi versenyből fakadó társadalmi problémák, a munkanélküliség, a munkaügyi és ipari kapcsolatok, valamint a műszaki fejlesztés területén. Foglalkozik a nemzetközi migránsok és a szervezkedési jogok védelmével.⁹

3 A Magyar Népköztársaság megerősítő okiratának letétbe helyezése a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal főigazgatójánál 1961. június 20. napján megtörtént. Magyarországra nézve az Egyezmény 1962. június hó 20. napján hatályba lépett. Az Országgyűlés az Egyezményt 2000. június 17-én, a 2000. évi LX. törvénnyel hirdette ki.

4 A Magyar Köztársaság megerősítő okiratának letétbe helyezése a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal főigazgatójánál 1994. január 4. napján megtörtént. Magyarországra nézve az Egyezmény 1995. január 4. napján hatályba lépett. Az Országgyűlés az Egyezményt 2000. június 17-én, a 2000. évi LIII. törvénnyel hirdette ki.

5 Magyarország tag 1955-től.

6 Magyarország tag 1922-től.

7 Britannica Hungarica Világenciklopédia 5. kötet, Magyar Világ Kiadó Budapest, 1996. 579–588. o.

8 Britannica Hungarica Világenciklopédia 5. kötet, Magyar Világ Kiadó Budapest, 1996. 763–764. o.

9 Britannica Hungarica Világenciklopédia 13. kötet, Magyar Világ Kiadó Budapest, 1998. 489. o.

A foglalkoztatáspolitikai normái

Az állam a gazdasági növekedés és fejlődés ösztönzése, az életszínvonal emelése, a munkaerő-szükségletek kielégítése, a munkanélküliség és az alulfoglalkoztatottság leküzdése érdekében fő célkitűzés-ként olyan aktív politikát alakít ki és hajt végre, amelynek célja a teljes, produktív és szabadon választott foglalkoztatottság megvalósítása.

A foglalkoztatáspolitikai célja annak biztosítása, hogy

(a) minden munkára képes és állást kereső személy számára legyen munkaalkalom;

(b) ez a munka a lehető legtermelékenyebb legyen;

(c) lehetőség nyíljon a munka szabad megválasztására, és minden munkavállalónak a lehető legteljesebb lehetősége legyen az olyan munkára történő jelentkezésre, illetve az olyan munka során megvalósuló képzésre, képzettségének és adottságainak felhasználására, amely munka számára megfelelő, tekintet nélkül fajára, színére, nemére, vallására, politikai meggyőződésére, nemzeti vagy társadalmi származására.

A foglalkoztatáspolitikai kellőképpen vegye figyelembe a gazdasági fejlettség szintjét és állapotát, valamint a foglalkoztatási célkitűzések és az egyéb gazdasági és szociális célkitűzések közötti kölcsönös kapcsolatot, és ezt a politikát olyan módszerekkel kell megvalósítani, amelyek megfelelnek a nemzeti feltételeknek és gyakorlatnak.

Az állam, a nemzeti feltételeknek megfelelő módszerekkel és mértékben

(a) összehangolt gazdasági és szociális politika keretében meghatározza, és rendszeresen felülvizsgálja a célkitűzések megvalósítása érdekében hozandó intézkedéseket;

(b) megteszi a szükséges lépéseket ezen intézkedések megvalósítása érdekében, ideértve szükség esetén programok kidolgozását is.

A foglalkoztatáspolitikával kapcsolatban tanácskozni kell a tervezett intézkedések által érintettek képviselőivel, különösen a munkaadók és a munkavállalók képviselőivel, azzal a céllal, hogy a kormány teljes mértékben figyelembe vegye tapasztalatukat és véleményüket, biztosítsa teljes együttműködésüket a politika kidolgozásában és megnyerje hozzá a támogatásukat.

A hátrányos megkülönböztetés tilalma

Az állam kötelezi magát arra, hogy olyan politikát állapít meg és követ, amelynek az a célja, hogy az ország belső viszonyainak és szokásainak megfelelő módszerekkel elősegíti az esélyek és a bánásmód egyenlőségét a foglalkoztatás és a szakmák vonatkozásában, annak

érdekében, hogy megszüntessen minden hátrányos megkülönböztetést ezen a téren.

Hátrányos megkülönböztetésnek minősül:

(a) minden olyan különbség, kizárás vagy előnyben részesítés, amely faj, bőrszín, nem, vallási meggyőződés, politikai vélemény, nemzeti eredet vagy társadalmi származás alapján történik, és az esélyek és a bánásmód egyenlőségének megszűnését vagy korlátozódását eredményezi a foglalkoztatás és a foglalkozás területén;

(b) minden olyan más különbség, kizárás vagy előnyben részesítés, amely az esélyek és a bánásmód egyenlőségének megszűnését vagy korlátozódását eredményezi a foglalkoztatás és a foglalkozás területén, és amelyet az illető tagállam a reprezentatív munkaadó és munkavállaló szervezetekkel, amennyiben ilyenek léteznek, valamint más, e célra elfogadott testületekkel való konzultáció után határoz meg.

Olyan különbség, kizárás vagy előnyben részesítés, amely meghatározott munkakör tekintetében annak követelményei alapján indokolt, nem minősül megkülönböztetésnek.

A „foglalkoztatás” és a „foglalkozás” kifejezések magukban foglalják a szakmai képzéshez való jogot, a foglalkoztatáshoz és az egyes foglalkozásokhoz való jogot, valamint a foglalkoztatás feltételeit.

Az állam kötelezi magát arra, hogy az ország belső körülményeinek és szokásainak megfelelő módszerekkel

(a) elősegíti az együttműködést a munkaadói és munkavállalói szervezetekkel, valamint más, e célra elfogadott testületekkel, hogy ezzel előmozdítsa ennek a politikának az elfogadását és követését;

(b) olyan törvényeket hoz és olyan nevelési programokat támogat, amelyek alkalmasak ezen politika elfogadásának és követésének biztosítására;

(c) hatályon kívül helyezi mindazokat a törvényi rendelkezéseket, megváltoztatja mindazokat a közigazgatási szabályokat és gyakorlatot, amelyek nem állnak összhangban ezzel a politikával;

(d) minden olyan foglalkoztatás tekintetében, amelyek felett az állami hatóságok közvetlen felügyeletet gyakorolnak, szintén alkalmazza ezt a politikát;

(e) gondoskodik arról, hogy ez a politika érvényesüljön azon szervezetek tevékenységében, amelyek állami felügyelet alatt állnak és pályaválasztási tanácsadással, szakmai képzéssel és munkaközvetítéssel foglalkoznak;

(f) nyilvánosságra hozza évi jelentéseiben a célkitűzések végrehajtásával kapcsolatosan tett intézkedéseit és az elért eredményeket.

Nem minősülnek megkülönböztetésnek az olyan személy elleni intézkedések, akivel szemben fennáll az állam elleni tevékenység alapos gyanúja, vagy aki ilyen tevékenységet valóban kifejt, feltéve, hogy az illető személy számára biztosítják a fellebbezés jogát valamilyen, az ország szokásainak megfelelően létrehozott illetékes szervhez.

A különleges védő vagy segítő rendszabályok, amelyek a Nemzetközi Munkaügyi Konferencia egyéb egyezményeiben vagy ajánlásai-ban szerepelnek, nem minősülnek hátrányos megkülönböztetésnek.

Minden tagállam a munkaadók és munkavállalók képviselői szervezeteivel való konzultáció után, amennyiben ilyen szervezetek léteznek, eldöntheti, hogy más különleges rendszabályok nem minősülnek hátrányos megkülönböztetésnek, amennyiben ezek olyan személyek különleges szükségleteinek figyelembevételére irányulnak, akik nemüknél, koruknál, csökkent munkaképességüknél, családi kötelezettségüknél, társadalmi vagy kulturális helyzetüknél fogva elismerten különös védelemre, illetve segítségre szorúlnak.

Az állam a célkitűzések megvalósítását – amennyiben ilyen van – saját tengeren túli területein is alkalmazza.

Az állami munkaerőpiaci szolgáltatás normái

Az állam köteles ingyenes, nyilvános munkaerőpiaci szervezetet fenntartani, vagy annak fenntartását biztosítani.

A teljes foglalkoztatottság elérésére és fenntartására, valamint a produktív erőforrások fejlesztésére és használatára irányuló nemzeti program szerves részeként a munkaerőpiaci szervezet alapvető feladata a munkaerőpiac lehető legjobb megszervezésének biztosítása; ha szükséges, más érintett állami vagy magán szervezetekkel való együttműködés révén.

A munkaerőpiaci szervezet országos hatóság irányítása alatt álló munkaügyi hivatalok országos rendszeréből áll. A rendszer helyi, valamint szükség esetén regionális hivatalok hálózatát foglalja magában. A meglévő irodák száma elegendő kell hogy legyen az ország valamennyi földrajzi körzetének ellátásához, és elhelyezkedésük megfelelő kell hogy legyen mind a munkaadók, mind a munkavállalók számára.

A hálózat szervezetét

(a) felül kell vizsgálni

– ha a gazdasági tevékenység vagy az aktív népesség megoszlásában jelentős változás áll be, és

– ha a kísérleti működési időszak alatt szerzett tapasztalatok értékelése szempontjából az illetékes hatóság a felülvizsgálatot kívánatosnak tartja; és

(b) módosítani kell, ha a felülvizsgálat eredménye indokolja a módosítást.

Tanácsadó bizottságok révén megfelelő intézkedéseket kell tenni, hogy a munkaadók és a munkavállalók képviselőinek együttműködése a munkaerőpiaci szolgáltatás szervezetében, működésében és politikája kialakításában biztosított legyen. Ezen intézkedéseknek ren-

delkezniük kell egy vagy több nemzeti tanácsadó bizottság és a szükségletektől függően regionális és helyi bizottságok felállításáról.

A bizottságokban részt vevő munkaadói és munkavállalói képviselőket a munkaadók és munkavállalók reprezentatív szervezeteivel folytatott konzultáció után – feltéve, hogy ilyen szervezetek léteznek – egyenlő számban kell kinevezni.

A munkaerőpiaci szolgáltatás általános politikáját a munkavállalók betöltetlen állásokra való kiközvetítésének vonatkozásában a munkaadók és munkavállalók képviselőivel folytatott konzultáció után az említett tanácsadó bizottságok kötelesek kidolgozni.

A munkaerőpiaci szolgáltatást úgy kell megszervezni, hogy biztosítsa a hatékony munkaerő-felvételt és elhelyezést. E célból a szolgálat

(a) köteles segíteni a munkavállalókat a megfelelő álláshoz jutásban, a munkaadókat pedig a megfelelő munkavállalók felkutatásában, továbbá ezen belül, összhangban a nemzeti alapokon kidolgozott szabályokkal

– köteles nyilvántartani az álláskeresőket, feljegyezni szakmai képzettségüket, gyakorlatukat és kívánásaikat, velük felvételi beszélgetést folytatni, és ha szükséges, értékelni fizikai és szakmai képességeiket; továbbá a lehetőségek függvényében szakmai tanácsadáshoz, illetve szakképzési vagy átképzési lehetőséghez segíteni őket,

– köteles pontos információt szerezni a munkáltatóktól az általuk a szolgálatnak jelentett megüresedett állásokról, valamint az általuk keresett munkavállalókkal szemben támasztott követelményekről,

– köteles a megfelelő szaktudással és fizikai képességekkel rendelkező jelentkezőket a rendelkezésre álló állásokba kiközvetíteni,

– az egyes munkaügyi kirendeltségek kötelesek a többihez közvetíteni azon jelentkezőket és állásokat, melyeket nem tud megfelelően elhelyezni, illetve betölteni, illetve minden más esetben, ha a körülmények indokolják ezt az eljárást;

(b) köteles megfelelő intézkedéseket tenni

– a szakmai mobilitás megkönnyítésére a munkaerő-kínálat és a különböző foglalkozási ágakban jelentkező foglalkoztatási lehetőségek összehangolása érdekében,

– a földrajzi mobilitás megkönnyítésére a munkavállalók olyan területekre való vándorlásának támogatása érdekében, ahol megfelelőek a munkalehetőségek,

– a munkavállalók egyik területről a másokra történő ideiglenes átcsoportosításának megkönnyítésére a munkaerő-kínálat vagy -kereslet ideiglenes helyi kielégítetlenségét megszüntető eszközként,

– a munkavállalók egyik országból a másikba való vándorlásának megkönnyítésére, melyet adott esetben az érintett kormányok külön is jóváhagytak;

(c) szükség szerint más hatóságokkal, munkáltatókkal és szakszervezetekkel együttműködve köteles a rendelkezésre álló legteljesebb körű adatokat beszerezni és elemezni a munkaerőpiac helyzetére és annak valószínű alakulására vonatkozóan mind az ország általános

munkaerőpiaci helyzete, mind pedig az egyes iparágak, foglalkozási ágak és területek tekintetében; továbbá köteles ezen adatokat rendszeresen és időben az érintett államigazgatási szervek, munkaadói és munkavállalói szervezetek, valamint a nyilvánosság tudomására hozni;

(d) köteles együttműködni a munkanélküliségi biztosításnak és a segélyezésnek a jogosultakhoz való eljuttatásában, valamint a munkanélküliek helyzetének enyhítésére vonatkozó egyéb intézkedések ügyében; és

(e) szükség esetén köteles segíteni más társadalmi és gazdasági tervezéssel foglalkozó állami és magán szervezetek munkáját a kedvező foglalkoztatási helyzet biztosítása érdekében.

Az államnak intézkedéseket kell tenni

(a) a különböző munkaügyi hivatalokon belül a foglalkozási és ágazati specializáció, például a mezőgazdasági és bármely más tevékenység szerinti specializáció megkönnyítésére, amennyiben az ilyen specializáció hasznos lehet;

(b) a jelentkezők különleges kategóriái, például a mozgássérültek, foglalkoztatásra vonatkozó igényének megfelelő kielégítésére.

A munkaerőpiaci szervezeten és a pályaválasztási tanácsadók keretén belül speciális intézkedéseket kell kezdeményezni és kidolgozni a fiatalok számára.

A munkaerőpiaci szervezet személyzetét olyan közszolgálatban foglalkoztatottakból kell összeállítani, akiknek a státusa és szolgálati feltételei biztosítják munkaviszonyuk állandóságát, függetlenek a kormányváltásoktól és a helytelen külső befolyásoktól.

Az egyes nemzeti jogalkotásokban a közszolgálatba való felvételre előírt feltételek betartása mellett a munkaerőpiaci szervezet alkalmazottait kizárólag a feladat teljesítésére való alkalmasság figyelembevételével kell kiválasztani. Az alkalmasságról való meggyőződés lehetséges módzatait az illetékes hatóság köteles meghatározni.

A munkaerőpiaci szervezet személyzetét megfelelően ki kell képezni feladataik ellátására.

A munkaerőpiaci szervezet, és szükség szerint más állami hatóságok, a munkavállalók és munkaadók szervezeteivel, valamint más érintett testületekkel együttműködve kötelesek megtenni minden lehetséges intézkedést a munkaerőpiaci szervezet lehetőségeinek teljes, önkéntes alapon történő kihasználásának támogatására mind a munkaadók, mind pedig a munkavállalók körében.

Az illetékes hatóságok kötelesek meghozni az összes szükséges intézkedést az állami munkaerőpiaci szolgáltatás és a nonprofit alapon működő magán munkaközvetítő irodák közötti hatékony együttműködés biztosítására.

Ha az állam olyan nagy kiterjedésű területeket foglal magában, ahol az alacsony népsűrűség vagy a fejlettség szintje miatt a célkitűzések az illetékes hatóság megítélése szerint nem alkalmazhatók, a

hatóság kizárhatja a célkitűzések alkalmazását az említett területekre, és pedig akár teljeskörűen, akár olyan kivételekkel, amelyeket bizonyos vállalatokra vagy bizonyos foglalkozásokra indokoltnak tart, ezt azonban az első évi jelentésében az okok feltüntetésével együttesen meg kell jelölnie, s más területekre a kivételes eljárást nem alkalmazhatja, sőt minden későbbi éves jelentésében meg kell jelölni azokat a vidékeket, amelyekre nézve lemond a kivételezés jogáról.

Ha az állami tevékenység a célkitűzések megvalósítása közben bármely tengerentúli terület önkormányzati hatáskörébe tartozik, az adott terület nemzetközi kapcsolataiért felelős tagállam, a terület kormányzatával egyetértésben nyilatkozatot juttat el a Nemzetközi Hivatal főigazgatójához, melyben a terület nevében elfogadja a célkitűzések megvalósításának kötelezettségeit.

A magán munkaközvetítés normái

A magán munkaközvetítő ügynökségek jogi státusát az egyes országok törvényei és gyakorlata alapján, a munkaadók és a munkavállalók legrepresentatívabb szervezeteivel történő konzultáció után kell meghatározni. Az ügynökségek működését szabályozó feltételeket az engedélyezési, illetve a tanúsítványi szabályaival összhangban az állam határozza meg, kivéve, ha a feltételeket az adott ország vonatkozó törvénye, illetve gyakorlata másként szabályozza.

A „magán munkaközvetítő ügynökség” elnevezés bármely olyan, az állami hatóságoktól független természetes vagy jogi személyt jelent, aki, illetve amely az alábbi munkaerőpiaci szolgáltatások közül legalább egyet nyújt:

(a) olyan szolgáltatások, amelyek egybevetik a meghirdetett állásokat és az állásjelentkezéseket, anélkül, hogy a magán munkaközvetítő ügynökség félként jelenne meg az ebből származó munkaviszonyban,

(b) munkavállalók alkalmazását képező szolgáltatások, melyek célja, hogy elérhetővé tegyék őket harmadik fél részére, amely megszabja feladataikat és ellenőrzi ezeknek a feladatoknak a végrehajtását,

(c) egyéb, álláskereséssel kapcsolatos szolgáltatások, amelyeket az illetékes hatóságok határoznak meg a munkaadók és a munkavállalók legrepresentatívabb szervezeteivel történt konzultáció után, mint pl. a tájékoztatás, és amelyeknek nem célja, hogy a konkrét meghirdetett állásokat és az állásra jelentkezőket összehozzák egymással.

A „munkavállaló” elnevezés értelemszerűen az álláskeresőket foglalja magában.

Az államnak intézkedéseket kell tennie annak biztosítására, hogy az említett szolgáltatástípusokat nyújtó magán munkaközvetítő ügynökségek által toborzott munkavállalóktól ne legyen megtagadva a szervezkedés szabadsága és a kollektív alku joga.

Az állam az alkalmazáshoz és egyes foglalkozásokhoz való hozzájutás egyenlő lehetőségének elősegítése érdekében köteles biztosítani, hogy a magán munkaközvetítő ügynökségek megkülönböztetés nélkül kezeljék a munkavállalókat faj, bőrszín, nem, vallás, politikai meggyőződés, nemzeti hovatartozás, társadalmi hovatartozás, illetve minden egyéb olyan megkülönböztetés tekintetében, amelyekről az egyes országok törvényei és gyakorlata rendelkeznek, mint például a kor vagy a megváltozott munkaképesség. A megkülönböztetés e tilalmát nem szabad úgy végrehajtani, hogy az a magán munkaközvetítő ügynökségeket meggátolja olyan speciális szolgáltatások, illetve célzott programok nyújtásában, amelyek az álláskeresői tevékenységükben leginkább hátrányos helyzetű munkavállalók megsegítését célozzák.

A munkavállalók személyes adatainak feldolgozását a magán munkaközvetítő ügynökségeknek úgy kell végezniük, hogy az biztosítsa az adatvédelmet és a munkavállaló személyiségi jogait, összhangban az egyes országok törvényeivel és gyakorlatával, az adatfeldolgozást korlátozniuk kell az érintett munkavállalók képesítésére és szakmai tapasztalatára vonatkozó, illetve egyéb, közvetlenül a tárgyhoz tartozó információra. Az adatok feldolgozása az információ beszerzését, tárolását, összekapcsolását, közlését vagy bármely egyéb olyan használatát jelenti, amely egy meghatározott vagy meghatározható munkavállalóra vonatkozik.

A magán munkaközvetítő ügynökségek a munkavállalóknak sem közvetlenül, sem közvetve nem számíthatnak fel semmilyen díjat vagy költséget sem egészben, sem részletben.

Az állam az érintett munkavállalók érdekében, a munkaadók és a munkavállalók legrepresentatívabb szervezeteivel történő konzultációt követően a költségmentesség rendelkezése alól kivételeket állapíthat meg egyes munkavállalói kategóriák vonatkozásában, valamint a magán munkaközvetítő ügynökségek által nyújtott szolgáltatások speciális típusainak tekintetében. Az államnak kötelessége tájékoztatni a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetet a kivételekről és azok indokairól.

Az állam a munkaadók és a munkavállalók legrepresentatívabb szervezeteivel történő konzultációt követően köteles valamennyi szükséges és megfelelő intézkedést megtenni, mind saját hatáskörében, mind pedig szükség szerint más államokkal együttműködve annak érdekében, hogy megfelelő védelmet biztosítson és velük kapcsolatos visszaéléseket megakadályozza azon vándormunkások esetében, akiket a magán munkaközvetítő ügynökségek toboroztak vagy közvetítették ki. Ezen intézkedések lehetnek olyan törvények vagy más rendelkezések, amelyek büntetést helyeznek kilátásba azon magán munkaközvetítő ügynökségekkel szemben, amelyek csalárd gyakorlatot folytatnak, illetve visszaélnék jogaikkal.

Amennyiben munkavállalókat az egyik országban egy más országban történő munkavégzésre toboroznak, az érintett államok kötelesek

megfontolni olyan kétoldalú egyezmények megkötését, amelyek biztosítják a visszaélések és a csalárd gyakorlat elkerülését a toborzásban, a munkahelyi elhelyezésben és az alkalmazásban.

Az állam köteles intézkedéseket tenni annak biztosítására, hogy a magán munkaközvetítő ügynökségek ne alkalmazzanak, illetve munkára ne közvetítsenek gyerekeket.

Az állam illetékes hatósága a munkaadók és a munkavállalók legreprezentatívabb szervezeteivel történő konzultációt követően köteles megfelelő mechanizmust és eljárásokat biztosítani a magán munkaközvetítő ügynökségek tevékenységével kapcsolatos panaszok, állítólagos visszaélések és csalárd gyakorlatok kivizsgálását illetően.

Az állam, összhangban országa törvényeivel és gyakorlatával, köteles megtenni a szükséges intézkedéseket annak biztosítására, hogy a magán munkaközvetítő ügynökségek által alkalmazott munkavállalók megfelelő védelemben részesüljenek az alábbiak tekintetében:

- szervezkedés szabadsága,
- kollektív alku,
- minimálbérek,
- munkaidő és más munkafeltételek,
- törvényben meghatározott társadalombiztosítási juttatások,
- képzési lehetőségekhez való hozzájutás,
- munkavédelem és munkahelyi biztonság,
- kártalanítás munkahelyi balesetek, illetve megbetegedések esetén,
- kártalanítás fizetéseketelenség esetén, valamint a munkavállalói követelések védelme,
- szülési segélyezés és a fiatal anyák védelme, illetve szülők védelme és szülői juttatások.

Az állam az ország törvényeivel és gyakorlatával összhangban köteles a magán munkaközvetítő ügynökségek, illetve a szolgáltatást igénybe vevő harmadik fél, azaz a felhasználó vállalkozások által viselt felelősséget meghatározni és közöttük felosztani – a szervezkedés szabadsága kivételével – a fentebb felsorolt területeken.

Az állam, összhangban törvényeivel és gyakorlatával, a munkaadók és a munkavállalók legreprezentatívabb szervezeteivel történő konzultációt követően köteles kialakítani, létrehozni és rendszeres időközönként felülvizsgálni az állami munkaerőpiaci szolgálat és a magán munkaközvetítő ügynökségek közötti együttműködés elősegítésének feltételeit. E feltételeket arra az elvre kell alapozni, hogy az állami hatóságok elsőbbségüket fenntartják a munkaerőpiaci politika kialakítása, az ilyen politika megvalósítására előirányzott közpénzek felhasználása vagy a felhasználás ellenőrzése területein.

A magán munkaközvetítő ügynökségek az illetékes hatóság által előírt időközönként kötelesek ezen hatóság részére az általa kért információt biztosítani, szem előtt tartva ezen információ bizalmas jellegét:

- lehetővé téve az illetékes hatóságnak azt, hogy az ország körülményeivel és gyakorlatával összefüggésben ismerje a magán munkaközvetítő ügynökségek szerkezetét és tevékenységeit,
- statisztikai célokra.

Az illetékes hatóság köteles ezen információkat összeszerkeszteni és rendszeres időközönként nyilvánosságra hozni.

A nemzetközi normák elfogadása

A normákat keretbe foglaló egyezményeket a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet kormányok, munkaadók, munkavállalók képviselőiből álló, évenkénti Általános Konferenciája fogadja el. Az államoknak az egyezmények ratifikációit a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal főigazgatójával kell közölni nyilvántartásba vétel céljából. Az egyezmények a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet tagállamai közül csak azokra nézve kötelezők, amelyeknek ratifikációit a főigazgató nyilvántartásba vette. Az egyezmények azon időponttól számított tizenkét hónap múlva lépnek hatályba, amikor két tagállam részéről történt ratifikációt a főigazgató nyilvántartásba vette. A későbbiekben az egyezmények minden további tagállamra nézve tizenkét hónappal azután lépnek hatályba, hogy a tagállam ratifikációját nyilvántartásba vették.

Az egyezményt elfogadó tagállam a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal főigazgatójával nyilvántartásba vétel céljából közölt nyilatkozat útján mondhatja fel az egyezményt első hatálybalépésének időpontjától számított tíz év elteltével. Az ilyen felmondás a nyilvántartásba vételét követő egy év elteltével válik hatályossá.

Az a tagállam, amely az adott egyezményt ratifikálta, és amely az említett tízéves időszak lejártá utáni egy éven belül nem él a felmondási jogával, újabb tízéves időszakra kötelezettségben marad. Ezt követően minden tíz év elteltével mondhatja fel az egyezményt.

A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal főigazgatója a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet valamennyi tagállamát köteles értesíteni a Szervezet tagállamai által vele közölt valamennyi ratifikálás, illetve felmondás nyilvántartásba vételéről. A főigazgató kötelessége az is, hogy a második ratifikáció nyilvántartásba vételéről küldött értesítésével egyidejűleg felhívja a Szervezet tagállamainak a figyelmét az egyezmény hatálybalépésének időpontjára is.

A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal főigazgatója az előírt szabályok szerint nyilvántartásba vett ratifikációkat és felmondásokat – az Egyesült Nemzetek Alapokmányának¹⁰ 102. Cikkelye értelmében – nyilvántartásba vétel céljából megküldi az Egyesült Nemzetek főtitkárának.

A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal Igazgató Tanácsa az általa

¹⁰ Britannica Hungarica Világenciklopédia 5. kötet, Magyar Világ Kiadó Budapest, 1996. 579–588. o.

szükségesnek ítélt időpontokban jelentést terjeszt az Általános Konferencia elé az egyezmények helyzetéről, és megvizsgálja, kívánatos-e a Konferencia napirendjére tűzni az Egyezmény részleges vagy teljes módosításának kérdését.

Ha a Konferencia az adott egyezményt részben vagy egészében módosító új egyezményt fogad el, akkor az új egyezmény eltérő rendelkezése hiányában az új módosító egyezmény valamely tagállam által történő ratifikálása magában foglalja a korábbi egyezmény azonnali felmondását, amennyiben és amikor az új módosító egyezmény hatályba lép. Az új módosító egyezmény hatálybalépésekor lezárul az eredeti egyezmény ratifikálásának lehetősége a tagállamok előtt.

Az egyezmény az elfogadott formájában és tartalmával érvényben marad mindazon tagállamokra nézve, amelyek az egyezményt ratifikálták, de esetleg a módosító egyezményt nem.

DR. KATONA TAMÁS

Helyzetkép

2002. I. félév

A tanulmány a foglalkoztatás és a keresetek alakulása, az árak mozgása, a fogyasztás, a beruházás, a lakásépítés, a mezőgazdaság adatai, a külgazdasági egyensúly formálódása, az ipari termelés és a népszaporulat tükrében mutatja be Magyarország helyzetét a megjelölt időszakban.

Gazdasági növekedés

A legfrissebb adatok szerint a második negyedévben a bruttó hazai termék 3,1 százalékkal nőtt a tavalyi azonos negyedévhez képest. Ez valamelyest nagyobb az első negyedévben mért 2,9 százalékos értéknél, így az *idei első félévre számított* mutató 3 százalék, amely még *nem jelenti a kétéves lefelé mutató trend megváltozását*. A 2000. év első félévében ugyanis 6,2 százalékkal, míg a tavalyi hasonló időszakban 4,2 százalékkal nőtt a GDP az előző év azonos félévéhez képest. Ez egyben azt is jelenti, hogy az idei növekedési ütem – minden bizonnyal – alatta marad a tavalyi 3,8 százalékos dinamikának.

A közzétett előzetes jelentés szerint a második negyedéves 3,1 százalékos emelkedés főként a szolgáltatások hozzáadott értékének növekedéséből ered, mivel a mezőgazdaság, valamint – ami különösen problematikus – az *ipar hozzáadott értéke az előző negyedévhez hasonlóan csökkent* a tavalyi év azonos időszakához viszonyítva.

A gazdasági növekedés ütemének szinte egyenletesen csökkenő trendjét a negyedéves GDP-indexeken keresztül a 2000. év első féléve óta regisztrálja a statisztika, azaz a gazdasági növekedési ütem megtorpanása a világgazdasági recessziót megelőzően következett be. Ebben – a nemzetközi hatásokat nem lebecsülve – jelentős szerepet játszott az elhibázott kormányzati gazdaságpolitika. Ezt támasztja alá a gazdasági növekedésben kulcsszerepet játszó feldolgozóipari beruházások alakulása. Az idei második negyedévben a feldolgozóiparban a beruházási tevékenység kritikus mértékben, 10 százalékkal csökkent. Ez látszólag betudható a világgazdasági hatások következményének, ha azonban kicsit hosszabb idősort vizsgálunk meg, láthatók az előzmények. 1998-ban a feldolgozóipari beruházások – akárcsak a korábbi években – igen dinamikusán, 24,5 százalékkal nőttek. A kö-

vetkező évben, 1999-ben ugyanez az index 14,2 százalék, 2000-ben pedig az előző évekenél szerényebb, 8,3 százalék volt. Ezt követően a múlt évben már stagnált a feldolgozóipar beruházási tevékenysége, hiszen a mutató értéke mindössze 0,4 százalék az előző évihez képest. Az idei első félévben a feldolgozóipari beruházások volumene 8,2 százalékkal – ezen belül a második negyedévben 9,9 százalékkal – csökkent az előző év azonos időszakához képest. *A gazdasági növekedés ütemének csökkenése tehát korántsem előzmények nélküli, és főképpen nem váratlan.*

A gazdaság állapotának megítélésénél *a növekedési ütemnél nagyobb veszélyt jelenthet az egyensúly megbomlása.* A nemzetgazdaság külső és belső egyensúlya egyaránt rejt magában veszélyeket. A folyó fizetési mérleg hiánya az első félévben igen gyorsan nőtt, a félév végére elérte az 1,8 milliárd eurót, azaz idén hat hónap alatt annyi deficit keletkezett, mint a tavalyelőtti és a tavalyi év azonos időszakában együttvéve. A jelentős hiány keletkezésében szerepe van a szolgáltatás külkereskedelemben létrejött, a szokásosnál szerényebb szufficitének, valamint a külkereskedelmi forgalom 1,4 milliárd eurós hiányának. Igaz, ez a külkereskedelmi deficit félmilliárd euróval alacsonyabb az előző évi első féléves hiánynál.

A különböző adatforrások egybevetésének alapján általánosan is megállapítható, hogy *a statisztikai adatok alapján áttekinthető folyamatok nem támasztják alá a fizetési mérleg utóbbi hónapokban kimutatott jelentős hiányát.* Amíg a Helyzetkép korábbi elemzéseiben – a jegybank szokatlanul nagymértékű és hosszú idősort érintő ideji korrekcióját megelőzően – arra kellett felhívni a figyelmet, hogy a folyó fizetési mérleg MNB által kimutatott hiányát a gazdaságstatisztikai adatokkal nehéz alátámasztani, az a valóságban magasabb; most ennek ellenkezője érzékelhető az MNB adatszolgáltatásából. A deficit feltehetően kisebb, mint ami a hivatalos közlésben szerepel.

A folyó fizetési mérleg hiányát már második éve nem fedezi a külföldi tőkebeáramlás. Az idei első félévben a deficitnek mindössze az ötödét fedezte a működőtőke- és a portfólió-befektetés, így a nettó adósságállomány a félév végén 900 millió euróval magasabb volt, mint egy évvel korábban.

Az egyensúlyt a magas államháztartási hiány is veszélyezteti. Az első félévben az államháztartásban csaknem négyszer akkora, míg ezen belül a központi költségvetésben jóval több mint négyszer akkora hiány keletkezett az egy évvel korábbihoz képest. Ennek oka a kormányváltást megelőző – részben azt közvetlenül megelőző – időszakban keletkezett, az előirányzatokon felüli kiadások szokatlanul magas összege.

Foglalkoztatottság, keresetek

A május és július közötti három hónap átlagában a munkaerő-felmérés adatai szerint a *foglalkoztatottak száma* 3860 ezer fő volt, ugyanannyi, mint egy évvel korábban. Ugyanakkor a munkanélküliségi ráta a tavalyi azonos időszakban mért értékhez képest 5,6 százalékról 5,9 százalékra nőtt, többek között demográfiai változások következtében. Ezen túlmenően érzékelhetően nőtt a munkaerőpiacról távol maradók száma is, így nőtt a rokkantsági nyugdíjban részesülők száma. A munkavállalási korban lévő népesség 64,1 százaléka volt jelen a munkaerőpiacon, azaz a gazdaságilag aktív népesség – nemzetközi összehasonlításban addig is igen alacsony – aránya tovább csökkent.

A tartósan munkanélküliek 46,2 százalékos aránya változatlanul igen magas, akárcsak a munkanélküliség 15,9 hónapot elérő átlagos időtartama. Ugyancsak magas a fiatalok 12,4 százalékos munkanélküliségi rátája, sőt e mutató 1,5 százalékponttal meghaladja az egy évvel korábbi értékét.

Július utolsó napján a regisztrált munkanélküliek száma 334 ezer fő volt, némileg kevesebb az egy évvel korábbinál. Közülük 107 ezren kaptak – átlagosan 30 ezer forintos – munkanélküli járadékot, 6 ezren jövedelempótló támogatást és 105 ezren rendszeres szociális segélyt.

Az első félévben a legalább 5 főt foglalkoztató vállalkozásoknál és a költségvetési szervezeteknél 2710 ezer fő állt alkalmazásban, valamivel kevesebb, mint az előző év azonos időszakában. Ezen belül a versenyszférában 1 százalékkal kevesebben, a költségvetési intézményekben 0,6 százalékkal többen dolgoztak.

A tavalyi év második félévében kezdődött tendenciának megfelelően az idén is gyorsan, igaz, ezen belül némileg lassuló ütemben emelkednek a keresetek. A teljes munkaidőben foglalkoztatottak átlagos bruttó keresete az első félévben 114 400 forint volt, amely 18,3 százalékkal haladta meg az előző évit. Ezen belül a versenyszférában 14,2 százalékkal, a költségvetési szervezeteknél 28,7 százalékkal nőtték a keresetek. A bruttó átlagkereset a pénzügyi tevékenység területén volt a legmagasabb, 232 400 forint, míg a legalacsonyabb átlagkeresetet a textiliparban fizették, 65 600 forintot, azaz a pénzügyi területen elérhető átlagkeresetnek alig több mint egynegyedét.

A költségvetési intézményekben dolgozók keresetének a nemzetgazdasági átlagot meghaladó növekedése a közigazgatásban végbe ment igen jelentős, 40 százalékot meghaladó illetményemelés következménye. A közszféra egyéb területein a keresetek növekedésének dinamikája az átlag körül, illetve valamivel a versenyszféra átlaga felett helyezkedik el.

A nettó keresetek a fizikai dolgozók körében 15,4 százalékkal, a szellemi alkalmazottaké 16,8 százalékkal, összességében 17,9 százalékkal nőttek. Az első félévben a fogyasztói árak 5,9 százalékkal nőtték, ennek megfelelően a reálkeresetek igen gyors ütemben, 11,3 százalékkal emelkedtek.

Áralakulás

Az árak alakulását az első félévben alapvetően kedvező tendenciák jellemezték; a termelői árak színvonala gyakorlatilag csökken, átmenetileg a fogyasztói árak is csökkentek az utóbbi hónapokban. Igaz, a fogyasztói árak további mérséklődésére nem lehet számítani, egyebek közt a korábbi években nem egy területen mesterségesen elfojtott infláció ellenhatásaként. Az infláció csökkenésének folyamatában közismerten nem elhanyagolható a várakozások szerepe. Ezért meglepőnek minősíthető a jegybank utóbbi hónapokban érzékelhető magatartása; deklaráltan az infláció mindenáron való leszorítását tűzték ki célul, még a gazdaságpolitikai összefüggések figyelembevételének háttérbe szorítása árán is. A gyakorlat mégis mást mutat: *a jegybanki megnyilatkozások óhatatlanul gerjesztik az inflációs várakozásokat*, ezzel – szokatlan módon – hozzájárulva a deklarált politika megvalósulásának nehezítéséhez.

Az *ipari termelői árak* júniusban 0,5 százalékkal voltak alacsonyabbak a májusban mért árnál. Ezen belül a belföldi értékesítési árak 0,6 százalékkal, a kiviteli árak 0,5 százalékkal csökkentek. Az első félév átlagában az ipari termelői árak 2,2 százalékkal voltak alacsonyabbak az egy évvel korábbinál. eltérő mértékben, de mindkét relációban mérséklődtek ebben az időszakban az árak; a belföldi értékesítésé 1,2 százalékkal, míg az exporté 4,8 százalékkal.

Az *építőipari árak* alakulásában a konjunktúrának változatlanul meghatározó a szerepe. Az árak júniusban ugyan nem változtak az előző hónaphoz képest, az első félév átlagában azonban 4,5 százalékkal magasabbak voltak az egy évvel korábbinál.

A *mezőgazdasági termékek termelői ára* az első félévben 10,7 százalékkal csökkent az előző két év azonos időszakában regisztrált igen jelentős, 17 százalékos, illetve 22 százalékos emelkedés után. Az ár-csökkenésben a növénytermesztési és kertészeti termékek számottevő, 15,6 százalékos mérséklődése dominált, az élő állatok és állati termékek ára csak 3,4 százalékkal csökkent.

A *fogyasztói árak* júliusban 0,1 százalékkal csökkentek az előző hónaphoz képest, igaz, az idényáras élelmiszerek nélkül számolva 0,2 százalékkal nőttek. Az élelmiszerek árszínvonala 1,1 százalékkal csökkent, mivel az idényáras élelmiszerek 10 százalékkal lettek olcsóbbak. (Az idényáras élelmiszerek nélkül az élelmiszerárak 0,1 százalékkal nőttek.) A ruházati árak is csökkentek az utóbb megfigyelt hónapban, 1,9 százalékkal. Júliusban 4,9 százalékkal nőtt az üzemanyagok és 3,9 százalékkal a gyógyszerek ára.

Az első hét hónap átlagában a fogyasztói árszínvonal 5,7 százalékkal nőtt. A legjelentősebb áremelkedés a szeszes italok, dohányárak csoportjában ment végbe, 9,2 százalékkal; a háztartási energia ára 7 százalékkal, az élelmiszereké és a szolgáltatásoké is átlag felett, egyaránt 6,8 százalékkal nőtt. A tartós fogyasztási cikkek árszintje ebben

az időszakban 1,7 százalékkal csökkent a tavalyi azonos időszakban regisztrált árakhoz képest.

A fogyasztói árak júliusban 4,6 százalékkal haladták meg az egy évvel korábbit. Az alapdrágulás, a feldolgozatlan élelmiszereket és az üzemanyagokat nem tartalmazó maginfláció júliusban az előző hónaphoz képest 0,6 százalékkal, tavaly júliushoz képest 5,6 százalékkal nőtt. A nyugdíjas fogyasztói kosárral számított árindex egy hónap alatt 0,6 százalékkal csökkent, egy év alatt 4,1 százalékkal emelkedett. Azaz ebben a hónapban a nyugdíjas árindex alacsonyabb volt az általános indexnél.

Jövedelem és fogyasztás

A *kiskereskedelmi forgalom* az első negyedévi 11,2 százalékos növekedésnél szerényebb dinamikával, de így is jelentősen, 7,9 százalékkal bővült a második negyedévben; ennek alapján az első félév átlaga 13 százalékot tett ki. A leggyorsabban a gépjárművek és a járműalkatrészek forgalma nőtt, az első negyedévi 32,2 százalékos bővülést követően a második negyedévben 25 százalékkal, féléves átlagban 28 százalékkal; a korábbi évek stagnálása után az üzemanyagok forgalma is az átlagot megközelítően, 12 százalékkal bővült.

Az első félévben a gépjárművekkel kapcsolatos eladások nélkül számított kiskereskedelmi forgalom is jelentősen nőtt, 9 százalékkal. Az átlagosnál gyorsabban, 16 százalékkal nőtt a kultúrcikkek, és 14 százalékkal a ruházati cikkek forgalma.

A *lakossági jövedelmek* a keresetek gyors növekedése következtében jelentősen emelkedtek. A családi jövedelmek az eddig rendelkezésre álló adatok szerint a keresővel rendelkező családokban az átlagot megközelítően nőttek. Ettől eltérő helyzet azokban a családokban regisztrálható, ahol egy kereső sincs, mivel a családi pótlék és az egyéb szociális juttatások az első félévben reálértékben csökkentek. Az adatok azt is tükrözik, hogy jelentős területi különbségek tapasztalhatók. A nettó átlagkereset az első félévben a közép-magyarországi régióban 86 400 forint, az észak-alföldi és a dél-alföldi régióban 59 200 forint volt. A tízezer lakosra jutó lakásépítések száma az első félévben a közép-magyarországi és a nyugat-dunántúli régióban 14,1, az észak-magyarországi régióban csupán 3,3, a dél-alföldi régióban 5,8 volt. A területi különbségek meghatározására rendelkezésre álló mutató, az egy főre eső regionális GDP-adatok e különbségek növekedését jelezték a korábbi években. E mutató csak éves adatokból képezhető, de a fenti adatok arra utalnak, hogy a területi különbségek alakulásában az idei első félévben sem állt be kedvező változás.

Beruházás, lakásépítés

A *beruházások volumene* a múlt évi igen szerény mértékű növekedés után az idei első félévben gyorsabban, 6,4 százalékkal bővült; ezen belül az első negyedévben 8,6 százalékos, a másodikban 5,1 százalékos volt a növekedés. Az előző éveknél magasabb *beruházási teljesítmény* önmagában figyelemre méltó, ugyanakkor annak *szerkezete korántsem kedvező*. A második negyedévben az építési beruházások 14,3 százalékkal nőttek, ugyanakkor a gépberuházások volumene 5,6 százalékkal csökkent az előző év azonos időszakához viszonyítva.

A beruházások volumene – a tavalyi csökkenést követően – kiemelkedően nőtt a közigazgatás, a védelem területén: 63,9 százalékkal, valamint a közösségi, személyi szolgáltatásban 19,5 százalékkal, főleg a csatornázás fejlesztésének köszönhetően. Jelentősen, 21,1 százalékkal nőtt az egészségügyi beruházások volumene, igaz, a tavalyi igen alacsony bázishoz képest. Az első negyedévi, magasabb dinamikát követően szerényebb mértékben, 3,9 százalékkal nőtt az oktatási beruházások volumene.

A *beruházási tevékenység kritikus eleme a feldolgozóipari beruházások* – már említett – *jelentős csökkenése*. Az alacsony bázishoz képest is tovább csökkent e beruházások volumene, az első negyedévben 5,8 százalékkal, a második negyedévben 9,9 százalékkal.

Elsősorban a lakásépítések továbbra is érzékelhető növekedésének köszönhetően jelentősen, 12,3 százalékkal nőtt a beruházási tevékenység az ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás ágazatban. Az építőipari beruházások volumene 14,7 százalékkal nőtt.

A *lakásépítési* statisztika adatai szerint az első félévben 10 000 lakás készült el, 22,4 százalékkal több, mint a megelőző év azonos időszakában. Ugyanebben az időszakban 22 650 új építési engedélyt adtak ki, 8 százalékkal többet, mint egy évvel korábban. Az adatok némileg lassuló, de még így is dinamikus növekedést jeleznek a lakáspiacon. Ugyanakkor folyamatosan változik az építetők köre, egyre jobban kirajzolódnak bizonyos változások az építetők társadalmi hátterében. Az első félévben felépült lakások egyre nagyobb hányadát jogi személyiségű vállalkozások készítették, ez a kör a tavalyi évhez képest megkétszerezte az általa épített lakások számát. A vállalkozások részesedése a lakásépítésben közelít az egyharmadhoz. A korábban csaknem kizárólagos pozíciót betöltő természetes személyek részesedése tovább csökkent, az általuk felépített lakások száma az első félévben 2 százalékkal csökkent.

Az építetők kör változásának megfelelően módosul az új lakások összetétele és elhelyezkedése. A lakásoknak mintegy a fele épült családi házban, a múlt évi közel kétharmad helyett. Nőtt a nagyobb városokban épült társasházi lakások aránya, ennek megfelelően csökkent az átlagos alapterület; a 80 m²-nél kisebb alapterületű lakások száma 46 százalékkal, ezen belül a 40 m²-nél is kisebbek száma a kétszeresére nőtt.

A lakásépítések és a felépült lakások területi elhelyezkedése arra utal, hogy az egyes régiók lakáshelyzetében tovább nőnek a minőségi különbségek. Míg a fővárosban 52,8 százalékkal nőtt az első félévben a felépült lakások száma, addig a községekben csupán 0,8 százalékkal, s a településeken összességében a félévben 2,3 százalékkal kevesebb építési engedélyt adtak ki. Észak-Magyarországon az elkészült lakások száma 21,6 százalékkal csökkent a tavalyi azonos időszakhoz képest.

Államháztartás, külgazdasági egyensúly

A külkereskedelmi forgalom az első félévben a korábbi évekhez képest lassan bővült. Az export volumene 5 százalékkal, az importé 3 százalékkal nőtt a tavalyi első félévhez képest. Az áru- és szolgáltatásforgalomra jelentős hatással volt a devizaárszint emelkedése és a forint ezt jelentősen meghaladó felértékelődése. Ennek megfelelően a forintban kifejezett export a tavalyi első félévhez viszonyítva változatlan maradt, míg a behozatal 3 százalékkal csökkent.

A külkereskedelmi mérleg hiánya az első félévben 1,4 milliárd euró volt, 500 millióval kevesebb a tavalyi első félévben regisztrált deficitnél. A hiány csökkenésében szerepet játszott a kivitelnek az importot meghaladó dinamikája, s a cserearányok is – több év után – 1 százalékkal a javunkra változtak.

A folyó fizetési mérleg hiánya a Magyar Nemzeti Bank adatai szerint az első félévben 1,8 milliárd euró volt, 79 százalékkal több, mint az előző év azonos időszakában. A deficit növekedésében szerepet játszik az idegenforgalom kimutatott bevételi többletének visszaesése; érdemes megjegyezni, hogy a tételnél a bázis számait célszerű némi fenntartással kezelni, mivel a tavalyi adatok a turizmus bevételeként regisztráltak az euró bevezetéséből adódó lakossági valutabeváltás összegét is. Ugyanakkor az első félévben romlott az egyéb szolgáltatások egyenlege is.

Az első félévben 403 millió euró működőtőke- és portfolió-befektetés érkezett az országba, 31 százalékkal kevesebb, mint egy évvel korábban. A közvetlen működőtőke-befektetések nettó összege 474 millió euró volt, 43 százalékkal kevesebb az egy évvel korábbinál. Tovább romlott a portfolió-befektetések egyenlege, ami az első félévben 11 millió euró kiáramlását jelentette, a tavalyi hasonló időszakban regisztrált 95 millió euró beérkezése helyett.

Az ország bruttó adósságállománya június végén 36,6 milliárd euró volt, 1,2 milliárd euróval kevesebb az egy évvel korábbinál. A nettó adósságállomány ugyanekkor 13,4 milliárd eurót tett ki, 900 millió euróval többet, mint egy évvel azelőtt. Az államháztartás és az MNB együttes nettó külföldi adóssága a tavalyinak kétszeresére, 4,7 milliárd euróra nőtt. Ezáltal a tartozásokból az állam és a jegybank 34,9

százalékkal részesedik, 1,8-szer nagyobb hányaddal, mint egy évvel korábban.

Az államháztartás konszolidált hiánya a Pénzügyminisztérium előzetes adatai szerint az első hét hónapban 549 milliárd forint volt, amely a 3,6-szerese az előző év azonos időszakában keletkezett deficitnek. A bevételek 9,3 százalékkal, míg a kiadások ugyanebben az időszakban 20 százalékkal emelkedtek. A központi költségvetésben hét hónap alatt 344 milliárd forint hiány keletkezett, a tavalyi deficit 3,3-szerese. Az első félévi hiányt némileg mérsékelte a júliusban keletkezett többlet.

A társadalombiztosítási alapokban hét hónap alatt 218,8 milliárd forintos hiány keletkezett, amely 3,4-szerese az egy évvel azelőttinek. A hiány növekedésében szerepel az egyszeri 19 ezer forintos nyugdíjkifizetés, szerepelnek az egészségügyi kiadások, és ezen belül a gyógyszer támogatások tavalyit meghaladó növekedései.

Ipar, építőipar

Az ipari termelés volumene az első félévben szerény ütemben, mindössze 1,1 százalékkal nőtt. Az utóbbi hónapokban valamelyest nőtt a termelés dinamikája. Az első negyedévben csupán 0,6 százalékkal, míg a második negyedévben 1,6 százalékkal, ezen belül júniusban 3,1 százalékkal nőtt a termelés az előző év azonos időszakához képest. A belföldi értékesítés a félév egészében stagnált, pontosabban 0,1 százalékkal csökkent; éspedig az első negyedévben 0,8 százalékkal csökkent, míg a másodikban 0,5 százalékkal, ezen belül júniusban 1,6 százalékkal bővült. A termelés és a belföldi kereslet az egyes hónapokban jelentősen ingadozott, ezért a júniusi adatokból még nem lehet tendenciaváltásra következtetni.

Az ipari export féléven belüli élénkülését tükrözik az adatok. A kivitel 3 százalékos növekedése úgy jött létre, hogy az első negyedévben 1,9 százalékkal, a másodikban 4,1 százalékkal, ezen belül júniusban 4,3 százalékkal nőtt a kivitel. Az ipari export növekedésében a 300 főnél nagyobb létszámú vállalkozásoké a főszerep. Az ipari nagyvállalatok kivitele az első félévben 5,2 százalékkal, ezen belül júniusban 6,6 százalékkal nőtt. Ebben a vállalati körben az export háromnegyedét a gépipari termékek adják. A közepes méretű cégek exportja az első félévben jelentősen, 7,2 százalékkal visszaesett. E két vállalattípusnál a féléves termelés meghaladta a tavalyit. Ugyanakkor a kisvállalkozások termelése a tavaly első félévi szint alatt maradt.

A termelés szerény növekedésének megfelelően csökkent az alkalmazottak száma. Az első félévben a legalább 5 főt foglalkoztató vállalkozásoknál 2,1 százalékkal, ezen belül a feldolgozóiparban 1,6 százalékkal csökkent a létszám; ezen belül a fizikai dolgozók létszáma 2,6 százalékkal volt kisebb a megelőző évinél.

Az építőipari termelés az első félévben kiemelkedő ütemben, 22,9

százalékkal nőtt. Az épületek építésének dinamikája a félév folyamán fokozatosan csökkent, így a félév átlagában 17,7 százalékkal nőtt ennek az alágazatnak a termelése. Rendkívül gyorsan, 31,9 százalékkal nőtt az egyéb építmények építése az infrastrukturális beruházásoknak köszönhetően. Az építőipar rendelésállománya az év hátralévő részében is dinamikus növekedést jelez előre.

Mezőgazdaság

A *mezőgazdasági termékek felvásárlása* az első félévben az alacsony bázishoz – a tavalyi csökkenéshez – képest 8,3 százalékkal nőtt. A növénytermesztési és kertészeti termékek felvásárlása kiemelkedő dinamikával, 30,6 százalékkal nőtt. Az első félévben nagyobb súlyt képviselő élő állatok felvásárlása 1 százalékkal csökkent, főként a vágósertés-felvásárlás 5 százalékos csökkenése következtében; az állati termékek felvásárlása ugyanebben az időszakban 5,8 százalékkal nőtt.

Idegenforgalom

Az első félévben 13,2 millió *külföldi* látogató érkezett az országba, 4 százalékkal kevesebb, mint az előző évben. A kereskedelmi szálláshelyek forgalma a tavalyi hasonló időszakhoz képest 3 százalékkal csökkent. A magyar állampolgárok az első félévben 5,4 millió alkalommal utaztak külföldre, ami 7 százalékos növekedés az előző évihez képest.

Az MNB adatai szerint az első félévben az idegenforgalomban 1,6 milliárd euró bevétel keletkezett, 16 százalékkal kevesebb, mint az előző évben. Ugyanakkor a kiadások 740 millió eurót tettek ki, 8 százalékkal többet, mint a tavalyi évben. A kialakult 860 millió eurós aktívum 360 millió euróval kisebb a tavaly ilyenkor regisztrálnál, ami 30 százalékos csökkenést jelent.

Népességmozgás

Az első félévben nem következett be érdemi változás a népességmozgás-folyamatokban. A múlt évben regisztrált tendencia folytatódásaként tovább csökkent az élveszületések és tovább nőtt a halálozások száma. Az első félévben 46 900 gyermek született, 2,3 százalékkal kevesebb az egy évvel azelőttinél; a 66 800 halálozás pedig 2,1 százalékos növekedést jelent az előző évihez képest.

Az első félévben 19 500 pár kötött házasságot, ez 8 százalékos emelkedés a tavalyi alacsony bázishoz képest. A csecsemőhalandóság az első félévben kedvezően alakult; 6,9 ezrelékes értéke 21 százalékos csökkenést jelent az előző évhez képest.

TANULMÁNYOK

Az első féléves természetes népességmozgás eredményeként az ország lakossága 19 900 fővel csökkent; ez a természetes fogyás az egy évvel korábbinál 14,5 százalékkal magasabb.

Bűnügyi helyzet

Az első hét hónapban 252 000 bűncselekmény vált ismertté, 1,9 százalékkal kevesebb, mint egy évvel korábban. Ezen belül a súlyosabb megítélésű bűntettek száma jelentősen, 7,2 százalékkal csökkent, a vétségeké 2,4 százalékkal nőtt. Ugyanakkor *a fővárosban romlott a bűnözési adatok alapján megragadható közbiztonság*; a bűncselekmények száma 4,1 százalékkal, ezen belül a bűntetteké 5,5 százalékkal, a vétségeké 2,7 százalékkal nőtt.

Az első hét hónapban *a lezárt nyomozások alapján rendelkezésre álló adatok a bűnügyi helyzet romlására utalnak*. A szándékos testi sértések száma 10,1 százalékkal, a garázdaságé 15,5 százalékkal nőtt; a közlekedési bűncselekményeké 11,1 százalékkal, ezen belül a közúti baleset okozása 18,8 százalékkal, a gazdasági bűncselekményeké 32,4 százalékkal nőtt az első hét hónapban regisztrált bűnügyi adatok szerint.

Az ismertté vált vagyon elleni bűncselekmények száma 3,8 százalékkal csökkent; ezen belül azonban a személygépkocsi-lopásoké 3,1 százalékkal, a jármű önkényes elvételéé 10,9 százalékkal, a rablásoké 4,9 százalékkal nőtt. Az erőszakos és garázda jellegű bűncselekmények száma 8,5 százalékkal, ezen belül Budapesten ennél is nagyobb mértékben, 11,4 százalékkal nőtt.

Az első hét hónap során lezárt nyomozásokban 71 000 bűnelkövető vált ismertté, 2,8 százalékkal több, mint egy évvel korábban. A bűnelkövetők közel egytizede fiatalkorú volt, ez 3,6 százalékos növekedés, s ami ennél is problematikusabb, a gyermekkorú elkövetők 2200 fős száma is 5 százalékos növekedést jelent az előző évhez képest.

A felderítési mutató a rendőrség adatai szerint az első hét hónapban 39,7 százalék volt az egy évvel korábbi 35,8 százalék után; igaz ennek értékelésénél figyelembe kell venni, hogy ebben két sorozatúgy nyomozásának adatai is szerepelnek, ami jelentősen torzítja e mutató értékét.

Irodalom

Az adatok forrása: KSH, MNB, PM, GM, BM.

DÖGEI ILONA–FERGE ZSUZSA

A szubjektív szegénység és néhány társadalmi érték megítélése – az állam szerepe

A szegénységérzet társadalmi jelenléte a 2000. évben az előző időszakhoz képest érezhetően változásokat mutatott: egyes rétegekben csökkent, másokban nőtt. Ez szorosán összefügg a rendszerváltozás megítélésével, illetve a rendszerváltás által hangsúlyosan felvetett, alapvető értékek preferálásával.

1. A szubjektív szegénység¹

A szegénység szubjektív² megélésének alakulását több alkalommal vizsgáltuk: először 1995-ben az öt országra kiterjedő SOCO³ kutatásnál, majd 1996-ban és 1997-ben (a SOCO-tól független mintán) az MHP⁴ felvételén belül, illetve 2000-ben egy 1000 fős országos reprezentatív mintán.⁵ A négy vizsgálatnál az eredmények meglehetősen hasonlóak. A szubjektív szegénység szerinti megoszlások alig változtak. Az 1995 és 2000 közötti csekély elmozdulások (az önmagukat

1 A kutatást az OTKA T 026067. támogatásával hajtottuk végre.

2 A szubjektív szegénység mérésére a kérdezettek saját helyzetükre vonatkozó önbesorolását alkalmaztuk. Az erre vonatkozó kérdésünk a következő volt: „Mostanában sokat beszélnek nálunk a szegénységről. Ön a családját (a háztartását): teljes mértékben szegénynek tartja, időnként, bizonyos szempontból tartja szegénynek vagy egyáltalán nem tartja szegénynek?”

3 Az ún. SOCO kutatás a rendszerváltás társadalmi következményeivel foglalkozik, s a bécsi Institut für die Wissenschaften von Menschen (IWM) égisze alatt folyt, ill. folyik. Az idézett adatfelvétel 1995. január–februárjában történt, országonként véletlenszerűen kiválasztott 1000 háztartásnál. A kutatás vezetői Ferge Zsuzsa, Sik Endre voltak. L. még Ferge et al, 1995.

4 L. Ferge (1997), Dögei–Ferge (1998).

5 A kérdésblokk a SZONDA IPSOS 2000. augusztusi OMNIBUSZ kérdőívén szerepelt. 2000-ben, az előző adatfelvételektől eltérően, a minta nem a háztartásfőkre volt reprezentatív, így a kérdésés során a kérdezett személye családtag is lehetett, nem a háztartásfő. A családokban a kérdezett személy az esetek 56 százalékában a főkereső, 44 százalékban viszont nem az. A másik eltérést az előző adatfelvételhez képest az okozza, hogy 2000-ben a regresszióanalízis során az elemzésbe bevonható változók száma lényegesen kevesebb volt.

nem szegénynek vallók arányának előbb kis csökkenése, majd növekedése) nem kifejezetten szignifikánsak (1.1. táblázat).

A szociológiai tényezők, hasonlóan az előző vizsgálatokban tapasztaltakhoz, egyértelműen és konzisztensen differenciálják a véleményeket. A szegénység érzete először is életkorfüggő: az életkor növekedésével arányosan nő a családjukat szegénynek érzők aránya: a 30 éves és fiatalabb korcsoportban 8 százalék a szubjektíve szegények aránya, a 60 évesnél idősebbek körében ennek több mint háromszorosára, 27 százalék. Az iskolai végzettség és a szubjektív szegénység érzete nagyon erős szignifikáns összefüggést mutat, ugyanakkor az összefüggés nem egyenesvonalú, a szegénység érzetének csökkenése nem arányos az iskolai végzettség növekedésével, illetve a „nem szegények” arányának növekedése nem arányosan mozog együtt az iskolai végzettség növekedésével: a szegénység érzetének alakulása törésvonalat mutat az iskolai végzettség szerinti csoportokban (1.2. táblázat). A családjukat szegénynek érzők aránya legnagyobb a 8 általánosnál kevesebbet vagy 8 általánost végzettek körében, az ennél magasabb végzettségűek esetében viszont a szegénységérzet jelentősen csökken, mégpedig az egyes csoportokban csaknem differenciálatlanul. Ugyanakkor a „nem szegények” aránya a szakmunkásképzőt vagy ennél magasabb iskolát végzettek csoportjaiban megnő, s a növekedés innen már arányos az iskolai végzettség növekedésével.

A „teljes szegénység” érzete tehát az alacsonyabb iskolázottságúakban az átlagosnál jóval nagyobb arányban van jelen: míg a teljes mintában 18 százalék az arányuk, addig a 8 általánosnál kevesebbet végzettek 35 százaléka, a 8 általánost végzettek 27 százaléka tartja családját szegénynek. Ezzel szemben a „nem szegények” aránya a mintában 24 százalék, ugyanakkor a szakmunkásképzőt végzettek 26 százaléka, a középfokú végzettségűek 35 százaléka, a felsőfokú végzettségűek 45 százaléka mondja családjáról, hogy „nem szegény”. A „nem szegények” arányának megnövekedése azt is magával hozza, hogy míg a felsőfokú végzettségűek azonos arányban, 45–45 százalékban érzik családjukat „néha szegénynek” és „nem szegénynek”, addig a középfokú vagy ennél alacsonyabb iskolázottságúak több mint fele néha szegénynek érzi családját, és a többiek az iskolai végzettség növekedésével a két pólus ellentétes oldalán csökkenő, illetve növekvő arányban helyezik el családjukat a „szegények” és „nem szegények” között.

Az utóbbi három adatfelvétel adatait tekintve: míg a „szegények” aránya 1997-ben a középfokú végzettségűek körében ugrott meg 1996-hoz képest, addig 2000-ben a felsőfokú végzettségűek körében nőtt meg a szegények aránya az előző évekhez képest (1.3. táblázat). A „nem szegények” aránya a szakmunkás és középfokú végzettségűek csoportjában folyamatosan nőtt az elmúlt évek alatt, míg a „nem szegény” felsőfokú végzettségűek aránya némi emelkedés után visszaesett, és 2000-ben csaknem azonos az 1996. évivel.

A foglalkozási viszonyt illetően: a kérdezettek aktivitása és a sze-

gényesség szubjektív érzete szintén szignifikáns összefüggést mutat: az aktívak 10 százaléka érzi családját „teljesen szegénynek”, 31 százaléka viszont egyáltalán nem tartja szegénynek (1.4. táblázat). A nem aktívak körében 24 százalék a „teljesen szegények”, 18 százalék a „nem szegények” aránya. A „néha szegények” aránya az aktívak körében 59 százalék, a nem aktívakéban 58 százalék. Azaz a néha szegények aránya majdnem azonos az aktívak, nem aktívak körében, a két póluson viszont szegénységérzetük arányai felcserélődnek: az érzékelt szegénység aránya 10 százalék, tehát jóval kisebb az aktívak csoportjában, míg a nem aktívak körében ennek majdnem háromszorosa a szubjektíve szegények aránya. A „nem szegény” arány ezzel szemben 31 százalékos az aktívaknál, a nem aktívak körében pedig 17 százalék.

Az aktívak közül szegénynek a segéd- és betanított munkások érzékelik legnagyobb arányban, 18 százalékban, a családjukat, ugyanakkor a vezetők, értelmiségiek körében is 12 százalék a szegények aránya. A vállalkozók 60 százaléka érzi úgy, hogy családját elkerüli a szegénység. A vezetők, értelmiségiek körében 43 százalék ez az arány. Közülük majdnem ugyanennyien, 45 százalékuk néha szegénynek érzik családját. Szubjektíve „nem szegény” a szakmunkások, termelésirányítók 31, az irodai dolgozók 27 százaléka, míg a segéd- és betanított munkások csoportjában 11 százalék ez az arány (1.4. táblázat). Azaz a segéd- és betanított munkások körében a „nem szegények” aránya jóval kisebb, mint más csoportokban.

A szegénységérzet társadalmi jelenléte az aktívak körében 2000-re, az előző évek tendenciáihoz képest változásokat mutat: míg 1996-ban és 1997-ben egyetlen törésvonalat mutattak az adatok⁶, éspedig a betanított és segédmunkások csoportja volt a leszakadó réteg, addig 2000-ben a vezetők, értelmiségiek 12 százaléka is szegénynek érzi családját (1.5. táblázat). A szubjektíve „nem szegények” aránya két csoportban mutat az előző évek adatai szerint egyértelmű emelkedést: a vállalkozók és a szakmunkások körében. A többi csoportban fordított U alakú görbét ír le a „nem szegények” aránya: 1997-ben emelkedett 1996-hoz képest, míg 2000-re csökkent vagy az 1996-os szint közelére, vagy a vezetők, értelmiségiek körében ennél is alacsonyabbra. Tehát az aktívak körében a vezetők, értelmiségiek és a segéd- és betanított munkások csoportjában nőtt a szubjektív szegénységérzet, és csökkent a „nem szegények” aránya.

A nem aktívak körében legnagyobb arányban a munkanélküliek és a nyugdíjasok érzékelik úgy 2000-ben, hogy családjuk teljesen szegény. Az előző évekhez képest a nyugdíjasok körében a szegénységérzet aránya változatlan maradt, míg a nem nyugdíjas inaktív keresők (pl. gyesen lévők) és az eltartottak körében az 1996-os szint alá csökkent (1.6. táblázat). A munkanélküliek szegénységérzete 1997-hez képest csökkent, de még így is magasabb, mint 1996-ban volt.

A gyerekszám gyenge összefüggést mutat a szubjektív szegény-

⁶ Dögei-Ferge (1998)

séggel. Ennek egyik lehetséges oka az, hogy a többgyermekes családok száma viszonylag alacsony, a családok 52 százalékában nincs gyerek, 25 százalék az egy gyermekes, 16 százalék a két gyermekes, 7 százalék a több gyermekes családok aránya. Alacsony számuk a többváltozós bontást nehezíti, illetve torzítja az eredményeket.

A háztartások nagysága szintén gyenge összefüggést mutat a szubjektív szegénységgel: legnagyobb a „teljesen szegények” aránya a két fős családokban, 23 százalék, legalacsonyabb az öt fős családokban, ahol 13 százalék a szegények aránya. (A háztartások összetételéről nincsenek adataink.) Ugyanakkor az előző adatfelvételek eredményeihez hasonlóan, a szegénység szubjektíve az elváltakat, megözvegyülteket, háztartás vagy élettárs nélkül élőket sújtja leginkább. Emögött feltehetően a keresők alacsonyabb száma áll egyik magyarázó tényezőként.

Régiók szerint Észak-Magyarországon a legerősebb a szubjektív szegénység megélése, és Észak-Dunántúlon a legkisebb (1.7. táblázat). Településtípusok szerint a szegénység érzete legerősebb a községekben és legkisebb mértékű a városokban, ugyanakkor a családjukat alkalmanként szegénynek érzők aránya községekben és városokban szinte azonos arányban magasabb, mint a megyeszékhelyeken és Budapesten. A „nem szegények” aránya a település nagyságával egyenes arányban nő, legtöbb „nem szegény” Budapesten él, arányuk 31 százalék, míg a községekben lakók 19 százaléka érzi a családját nem szegénynek.

A szubjektív szegénységre vonatkozó lineáris regresszió alapján az objektív szociológiai változók közül az iskolai végzettség, a munkajellegcsoport, a munkanélküliség, a 18 év alatti gyerekek száma, a biztonságok megélt deficitje, a biztonság–szabadság egyenlege magyarázzák 28 százalékban a szegénység érzetét. 1997-ben 0.33 volt a regresszióanalízis során kapott R négyzet értéke. Akkor az egyes magyarázó változók szignifikanciája erősebb volt (1.8. táblázat).⁷

1.1. táblázat A szubjektív szegénység mértéke az 1995. évi SOCO-ban, az 1996. és az 1997. évi MHP-ben (háztartásfők válaszai) és 2000-ben a SZONDA adatfelvételében

Minta	Teljesen szegény	Olykor szegény	Nem szegény	Együtt	N
SOCO (1995)	18	59	23	100	948
MHP (1996)	17	62	21	100	1744
MHP (1997)	17	61	22	100	1158
SZONDA (2000)	18	58	24	100	977

⁷ Dögei-Ferge (1998)

TANULMÁNYOK

1.2. táblázat A szubjektív szegénység megoszlása az iskolai végzettség szerinti csoportokon belül százalékban

Kérdezett iskolai végzettsége	SZONDA 2000					Isk.végz. szerinti megoszlás	Személyes jövedelem	N
	Teljesen szegény	Olykor szegény	Nem szegény	Együtt				
N	176	568	230	974		760		
8 alatt	35	55	10	100	15	27 901	143	
8 osztály	27	61	12	100	31	27 983	298	
Szakmunkás	10	64	26	100	20	36 266	195	
Középfok	6	59	35	100	24	42 008	233	
Felsőfok	10	45	45	100	11	58 087	105	
Együtt	18	58	24	100	100	36 094	974	

1.3. táblázat A „teljesen szegények” és „nem szegények” aránya az iskolai végzettség szerinti csoportokon belül 1996-ban, 1997-ben és 2000-ben

Iskolai végzettség	Teljesen szegények aránya % (a csoporton belül)			Nem szegények aránya % (a csoporton belül)		
	1996	1997	2000	1996	1997	2000
	N	296	200	176	345	283
8 alatt	30	34	35	13	10	10
8 osztály	30	32	27	9	11	12
Szakmunkás	13	12	10	18	17	26
Középfok	9	18	6	26	29	35
Felsőfok	3	3	10	44	51	45
Együtt	16	16	18	22	23	24

1.4. táblázat A szubjektív szegénység szerinti megoszlás az aktív keresők munkajelleg szerinti csoportjaiban

Munkajelleg Aktív kérdezett	SZONDA 2000					Mjell. szerinti megoszlás	Személyes havi jövedelem	N
	Teljesen szegény	Olykor szegény	Nem szegény	Együtt				
N	39	243	129					
Vezető, ért.	12	45	43	100	16	54 689	66	
Vállalkozó	3	37	60	100	12	59 818	49	
Irodai dolg.	5	68	27	100	10	41 042	43	
Szakmunkás	7	62	31	100	40	37 172	164	
Bet. és segédm.	18	71	11	100	22	27 605	89	
Együtt	10	59	31	100	100	36 704	410	

1.5. táblázat A „teljesen szegények” és „nem szegények” aránya az aktív kérdezettek háztartásaiban (1996-ban, 1997-ben az aktív háztartásfők), munkajelleg-csoportokon belül

Munkajelleg	Teljesen szegények aránya % (a csoporton belül)			Nem szegények aránya % (a csoporton belül)		
	MHP	MHP	SZONDA	MHP	MHP	SZONDA
	1996	1997	2000	1996	1997	2000
N	47	30	39	194	188	129
Vezető, ért.	2	1	12	47	56	43
Vállalkozó	4	3	3	37	49	60
Irodai dolgozó	5	7	5	26	35	27
Szakmunkás	6	4	7	15	20	31
Bet. és segédm.	14	13	18	9	15	11
Együtt	6	5	10	25	33	31

1.6. táblázat A „teljesen szegények” aránya a kérdezett foglalkozási viszonya szerint 1996-ban, 1997-ben (háztartásfő) és 2000-ben

Foglalkozási viszony	Teljesen szegények aránya % (a csoporton belül)		
	MHP	MHP	SZONDA
	1996	1997	2000
Aktív	6	6	10
Nyugdíjas	26	25	26
Más inaktív (pl. gyés)	24	13	11
Munkanélküli	30	44	36
Eltartott	41	38	15
Együtt	17	16	18

1.7. táblázat A szubjektív szegénység szerinti megoszlás településtípusok és régiók szerint képzett csoportokon belül

Településtípus	SZONDA 2000			N
	Teljesen szegény %	Olykor szegény %	Nem szegény %	
Község	20	60	19	359
Város	14	64	22	248
Megyeszékhely	19	55	26	181
Budapest	19	50	31	188
Együtt	18	58	24	976
Régiók				
Kelet-Magyarország	19	59	22	205
Észak-Magyarország	25	61	14	122
Közép-Magyarország	17	59	24	191
Dél-Dunántúl	20	62	17	109
Észak-Dunántúl	11	60	29	161
Budapest	19	50	31	188
Együtt	18	58	24	976

1.8. táblázat A szubjektív szegénységre vonatkozó lineáris regresszió összefoglaló eredményei

R négyzet Változók	SZONDA 2000	
	Beta	Szegénység 0.28 Sig T
Iskolai végzettség	.12	.0167
Munkajelleg	-.15	.0020
Munkanélküli-e	.14	.0070
18 év alatti gyerek	-.11	.0205
Biztonság biztosítottság- fontosság egyenlege	.24	.0000
Biztonság vagy szabadság fontosabb-e	-.09	.0235

2. A rendszerváltás megítélése

2000-ben a kérdezettek több mint fele a rendszert rosszabbnak ítéli az előzőnél, 26 százalékuk ítéli jobbnak és 17 százalékuk ugyanolyannak tartja (2.1. táblázat).

Van némi elmozdulás a rendszer megítélésében: miközben a rendszert negatívan megítélők aránya nőtt 1997-ben 1995-höz képest, addig 2000-ben 1997-hez képest 2 százalékpontot csökkent, de még így is magasabb, mint 1995-ben volt. A rendszert jobbnak ítélők aránya egy U alakú görbét ír le az egyes adatfelvételek éveiben: 1997-ben volt a legalacsonyabb, s 2000-re ugyanolyan szintű lett, mint 1995-ben volt. A két rendszert ugyanolyannak ítélők aránya – miközben 1997-ben és 1995-ben azonos volt – 2000-re csökkent 1997-hez képest.

A rendszer megítélése nem függ szignifikánsan a kérdezettek nemétől, ugyanakkor a rendszerrel kapcsolatos vélekedéseket szignifikánsan befolyásolják más szociológiai jellemzők, mint az életkor, iskolai végzettség, munkajellegcsoport, családi állapot.

Az életkort tekintve, 2000-ben a legfiatalabbak ítélik meg legpozitívabban a rendszert és a 41–50 év közöttiek ítélik meg a legnegatívabban: a rendszert jobbnak ítélők aránya az életkor növekedésével fokozatosan csökken, míg a rendszert rosszabbnak ítélők aránya az életkor növekedésével eleinte nő, majd 50 éves kor felett csökken, de jóval felette marad a fiatalabbak csoportjában jelzett negatív véleményt adók arányának (2.2. táblázat). A rendszer megítélése leginkább a fiatal, a 30 év alatti kérdezetteket osztja meg: ők csaknem azonos arányban tartják jobbnak és rosszabbnak a jelenlegi rendszert az előzőnél, míg a többi korcsoportban a kérdezettek több mint fele, illetve kétharmada negatívan viszonyul a jelenlegi rendszerhez.

A rendszer pozitív megítélése az iskolázottság növekedésével csaknem folyamatosan emelkedik (kivételet a 8 általános végzettségűek képeznek). A teljes mintában a kérdezettek 27 százaléka ítéli jobbnak a

jelenlegi rendszert, ugyanakkor a középfokú végzettségűek 39 százaléka, a felsőfokú végzettségűek 51 százaléka minősíti pozitívan a mostani rendszert (2.3. táblázat). A rendszer negatív megítélése ellentétes tendenciát mutat: az iskolázottság növekedésével csökken a negatív megítélés, kivételt a 8 általánost végzettek képeznek, akik az összes kérdezett 55 százalékos negatív véleményével szemben 73 százalékban minősítik negatívan a rendszert.

Az aktív kérdezettek fele 2000-ben rosszabbnak minősíti a jelenlegi rendszert, mint az előzőt, 18 százaléka értékeli ugyanolyannak, és csaknem egyharmada, 32 százaléka értékeli jobbnak (2.4. táblázat). A foglalkozás és a rendszer megítélése szignifikánsan összefügg: a vezető beosztásúak és értelmiségiek fele jobbnak ítéli a jelenlegi rendszert, a vállalkozók 38 százaléka, az irodai dolgozók 27 százaléka, a szakmunkások, termelésirányítók 31 százaléka, míg a betanított és segédmunkásoknak csupán egyötöde ítéli jobbnak a rendszert az 1989 előttihez képest. Ugyanakkor az irodai dolgozók és a szakmunkások több mint fele, a segéd- és betanított munkások kétharmada rosszabbnak ítéli a jelenlegi rendszert.

A nem aktív kérdezettek negatívabban viszonyulnak a jelenlegi rendszerhez, mint az aktívak: 61 százaléuk rosszabbnak tartja a jelenlegit az előzőnél, tehát 11 százalékkal magasabb ez az arány, mint az aktívak körében volt. A rendszert ugyanolyannak értékelők aránya hasonló mindkét csoportban, viszont kisebb arányban tartják jobbnak a régi rendszerrel (2.5. táblázat). A nem aktív kérdezettek utolsó foglalkozása szerint a volt irodai dolgozók (71 százalék) és a volt segéd- és betanított munkások (68 százalék) minősítik legnagyobb arányban rosszabbnak a jelenlegi rendszert. A volt vállalkozók 56 százaléka, a szakmunkások 48 százaléka, a vezetők, értelmiségiek 40 százaléka tartja rosszabbnak a jelenlegi rendszert. A volt vezetők és értelmiségiek a legmegosztottabbak a rendszer megítélésében: 47 százaléuk jobbnak, 40 százaléuk rosszabbnak minősíti.

A lakóhely és a régió szerint is szignifikáns különbségek vannak a rendszer megítélésében. A budapestiek a legmegosztottabbak a rendszerrel kapcsolatos véleményüket tekintve: csaknem azonos arányban minősítik a rendszert az előzőhöz képest jobbnak (44 százalék) mint rosszabbnak (42 százalék), ugyanakkor a megyeszékhelyeken lakók 64 százaléka, a városiak 55 százaléka, a községben lakók 56 százaléka rosszabbnak ítéli a jelenlegi rendszert az előzőhöz képest. Régiók szerint az Észak-Magyarországon lakók ítélik meg legnagyobb arányban negatívan a rendszert, az itt lakók 71 százaléka tartja rosszabbnak a jelenlegi rendszert.

A rendszer megítélése és az, hogy a kérdezett a szabadságokat vagy a biztonságokat értékeli fontosabbnak, szignifikánsan összefügg. A szabadságok és biztonságok egyenlegét tekintve, akik a szabadságot fontosabbnak tartják, mint a biztonságot, illetve mindkettőt azonos mértékben tartják fontosnak, a legpozitívabban minősítik a rendszert: 40 százaléuk jobbnak ítéli és 45 százaléuk rosszabbnak, míg

TANULMÁNYOK

a biztonságot 1-2 fokozattal fontosabbnak ítélik több mint fele rosszabbnak ítéli a rendszert, illetve a biztonságot ennél is fontosabbnak ítélik kétharmada rosszabbnak tartja a rendszert.

Összességében a 30 év alattiak, a legalább középfokú vagy ennél magasabb végzettségűek, a nőtlenek, a budapestiek ítélik meg legpozitívabban a rendszert.

2.1. táblázat A rendszerváltás megítélése az egyes adatfelvételek évei szerint

	SOCO 1995	MHP 1997	SZONDA 2000
Roszsabb	51	59	57
Ugyanolyan	23	23	17
Jobb	26	18	26
Együtt	100	100	100

2.2. táblázat A rendszer megítélése a kérdezettek életkor szerinti csoportjaiban

Életkor korcsoportokban	SZONDA 2000				Életkor szerinti megoszlás	N
	Jobb	A rendszer ugyanolyan	Roszsabb	Együtt		
N	259	170	518	947		
30 és fiatalabb	37	25	38	100	24	225
31-40 éves	31	15	54	100	17	157
41-50 éves	24	11	65	100	20	189
51-60 éves	22	16	62	100	15	144
60 év feletti	22	20	58	100	24	231
Együtt	27	18	55	100	100	947

2. 3. táblázat A rendszer megítélése a kérdezettek iskolai végzettség szerinti csoportjaiban

Iskolai végzettség	SZONDA 2000				Életkor szerinti megoszlás	N
	Jobb	A rendszer ugyanolyan	Roszsabb	Együtt		
N	259	170	519	948		
8 alatt	22	23	55	100	15	147
8 osztály	15	12	73	100	30	285
Szakmunkás	24	23	53	100	20	189
Középfok	39	17	44	100	24	223
Felsőfok	51	19	30	100	11	104
Együtt	27	18	55	100	100	948

2.4. táblázat A rendszerváltás megítélése az aktív kérdezettek körében a munkajellem-csoportokon belül

SZONDA 2000						
Munkajellem Aktívak	Jobb	A rendszer ugyan- olyan	Rosz- szabb	Együtt	Mjelleg. szerinti megoszlás	N
N	128	70	198	397		
Vezető, ért.	51	21	28	100	16	65
Vállalkozó	38	23	39	100	12	46
Irodai dolgozó	27	18	55	100	10	38
Szakmunkás	31	17	52	100	41	164
Bet. és segédm.	21	13	66	100	21	84
Együtt	32	18	50	100	100	397

2.5. táblázat A rendszerváltás megítélése a nem aktív kérdezettek körében, a munkajellem-csoportokon belül

SZONDA 2000						
Munkajellem Nem aktívak	Jobb	A rendszer ugyan- olyan	Rosz- szabb	Együtt	Mjelleg. szerinti megoszlás	N
N	104	81	286	471		
Vezető, ért.	47	13	40	100	10	49
Vállalkozó	35	9	56	100	3	12
Irodai dolgozó	20	9	71	100	10	49
Szakmunkás	29	23	48	100	22	103
Bet. és segédm.	15	17	68	100	55	258
Együtt	22	17	61	100	100	471

3. Néhány társadalmi érték megítélése

Az elmúlt évek során több kutatásunkban foglalkoztunk azzal a kérdéssel, hogy az emberek hogyan élik meg néhány fontos érték változását. Feltételeztük, hogy a rendszerváltásban való csalódottságnak, sőt, időben növekvő csalódottságnak egyik fő oka a létbiztonságok meggyengülése lehet, másik oka a szabadságok megítélésének módosulása: a rendszerváltás egyik fő mozgatója és legfontosabb nyeresége a szabadságok megnövekedése. Valóban, mint ezt 1993 óta folytatott vizsgálataink mutatják⁸, mindkét érték fontossága roppant nagy, bár nem minden szabadság vagy biztonság fontossága egyforma.

⁸ Minthogy a korábbi vizsgálatok csak városokra vonatkoztak, itt csak az 1995., 1996., 1997. évi eredményekkel hasonlítjuk a mai adatokat. A korábbi évek tendenciái azonban rendkívül hasonlítanak az itt bemutatottakhoz.

Szabadságértékek 2000-ben⁹

A 3.1. táblázat a szabadságok értékelését mutatja be. A kérdés egyik metszete az, hogy mennyire tartanak fontosnak bizonyos szabadságokat (sajtó, vallás, tulajdon stb.), a másik pedig, hogy mennyire látják ezeket biztosítottnak.

A szabadságok fontosságának megítélését tekintve 2000-ben a 11 érték fontosságának átlaga 5.3, az egyes értékek fontossága között 2 pont a legnagyobb különbség. Legfontosabb az orvosválasztás, a vélemény-nyilvánítás, az életforma-választás és legkevésbé fontos a pártalakítás és a civil szerveződés.

Ami a szabadságok biztosítottságát illeti, a szabadságok sorrendje ebből a szempontból eltér a fontossági sorrendektől: legszembeütőbb, hogy a második legfontosabb szabadság a vélemény-nyilvánítás szabadsága, amely a biztosítottság sorrendjében a 11 szabadság közül a tizedik, míg az ötödik legfontosabb szabadság, a sajtószabadság a biztosítottság szempontjából az utolsó. A szabadságok biztosítottságának átlaga 5.9. A leginkább biztosított a vallásszabadság, az utazás, az orvosválasztás és a pártalakítás. A legkevésbé biztosított a sajtó- és a vélemény-nyilvánítás szabadsága.

Az elvárások és a biztosítottság arányát tekintve: legnagyobb a deficit a vélemény-nyilvánítást, az életforma-választást, az orvosválasztást és a sajtószabadságot illetően, vagyis ezekkel az értékekkel kapcsolatban érzékelik az emberek azt, hogy az elvárásaikhoz képest kevésbé biztosítottak. Az elvártnál lényegesen nagyobb mértékben biztosított a párt-szervezés, a civil szerveződés, a vallás, illetve valamivel nagyobb mértékben biztosított az utazás, a vállalkozás, a politikai szabadság és a tulajdon szabadsága.

Szabadságértékek alakulása 1995–2000 között

1995 és 2000 között a 11 szabadságértéket tekintve az értékek fontossági struktúrája nem változott, az értékek fontossági sorrendje gyakorlatilag mindhárom adatfelvételben azonos: legfontosabbnak tartott érték az orvosválasztás, a vélemény-nyilvánítás és az életmódválasztás (2. és 3. váltakozva), a legkevésbé fontos a pártalakítás és a civil szerveződés (3.2. táblázat).

⁹ A szabadságokra vonatkozó két kérdésünk a következő volt: „Kérem, mondja meg, hogy a következő szabadságjogok mennyire fontosak Önnek. Értékelje 1-től 7-ig, ahol a 7-es azt jelenti, hogy nagyon fontos, az 1-es pedig azt, hogy egyáltalán nem fontos Önnek az adott szabadságjog. Tehát mennyire fontos Önnek a ...” A 11 szabadságérték a következő volt: vallásszabadság, vélemény-nyilvánítás, az orvosválasztás, a sajtószabadság, a pártalakítás, csoportok, érdekvédelmi szervezetek alakításának szabadsága, tulajdonszerzés, utazás, életforma-választás, vállalkozás, politikai szabadság.” „És Ön szerint mennyire biztosítottak ezek a szabadságok? Kérem, értékelje most is 1-től 7-ig, ahol a 7-es azt jelenti, hogy teljes mértékben biztosítottak, az 1-es pedig azt, hogy egyáltalán nem biztosítottak. Tehát mennyire biztosított ma Magyarországon az ...”

Az egyes adatfelvételek éveit tekintve 1995-ben a fontosságok választási átlagai között 2,1, 1997-ben 1,9 pont volt a távolság, 2000-ben 2,0. Az egyes fontosságok választási átlagai 1995-ben 6,0 és 3,9 között, 1997-ben 5,9 és 4,0, 2000-ben 6,3 és 4,3 között voltak. A szabadságértékek átlagos fontossága 1995-ben 5,4, két évvel később 5,2, öt évvel később 5,4 volt (3.3.a. és 3.3.b. táblázatok).

A változatlan értékstruktúrán belül néhány szabadságérték fontossága a vizsgált öt évben némileg megnőtt: felértékelődött a pártalakítás (+0.4), az orvosválasztás (+0.3), a tulajdonszerzés, a vallás, a civil szerveződés (+0.2) fontossága, továbbá valamelyest nőtt az életmódválasztás, a vélemény-nyilvánítás, a sajtószabadság (+0.1) fontossága, árnyalatnyit leértékelődött az utazás, a vállalkozás (-0.1), és teljesen azonos maradt a politikai szabadság fontosságának megítélése. Ugyanakkor 1995–2000 között 1997-ben csökkent leginkább az értékeknek tulajdonított fontosság, ez alól csupán a politikai szabadság kivétel, amit mindhárom évben, egymástól teljesen különböző mintákon azonos fontosságúnak értékelték az emberek.

Az egyes értékek érzékelt biztosítottsága némi elmozdulást, hullámzást mutat a különböző adatfelvételek éveiben, emellett bizonyos értékek biztosítottságát mindhárom évben szinte azonosnak ítélik az emberek: az utazás és a vallás szabadságát érzékelik a legbiztosabbnak, ezt követi az orvosválasztás, majd a pártszervezés. *Legkevésbé biztosított a sajtószabadság*, ez mindhárom időpontban az utolsó, azaz 11. az értékek sorrendjében. *A vélemény-nyilvánítás 1995-ben és 2000-ben is a 10., az életmódválasztás pedig a 9.* A pártszervezés szabadságát azonos mértékűnek ítélik mindhárom évben. Kedvezőbbnek ítélik a tulajdonszerzés szabadságát 1997-ben és 2000-ben is, rosszabbnak ítélik a politikai szabadság és a civil szerveződés szabadságát az elmúlt évekhez képest. A vállalkozás szabadságának biztosítottságában hullámzást érzékeltek az emberek: 1997-ben érezték a legkevésbé biztosítottnak, ekkor az 1995-ös 7. helyről visszaszorult a 10. helyre, majd 2000-ben a 6. helyre került.

A szabadságok biztosítottságát tekintve, a biztosítottság aránya gyakran 100 százalék fölött van. Ez nem azt jelenti, hogy sokallják a szabadságok biztosítottságát. Csupán azt, hogy a biztosítottság – pl. a pártalakítás esetében – megvan, de ezt a szabadságot nem értékelik olyan magasra, mint mondjuk az orvosválasztás vagy a sajtó szabadságát. A szabadságok fontosságának és biztosítottságának a viszonyát tekintve, a kérdezettek három érték esetében érzékeltek *deficitet* az 1995 és 2000 közötti években: *az életmódválasztás, a vélemény-nyilvánítás és a sajtószabadság esetében.* Ez utóbbi két érték esetében az 1997-es évben némi változás következett be, ekkor a deficit megszűnt, majd 2000-ben ismét érzékelték az emberek (3.4. táblázat).

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy jelentős szabadságdeficitet a polgárok nem érzékeltek 2000-ben Magyarországon.

TANULMÁNYOK

3.1. táblázat A különböző szabadságok fontosságának és biztosítottságának értékelése 2000-ben 7 fokozatú skálák átlagai (1 = legkevésbé, 7 = leginkább) és %-ok

SZONDA 2000

Szabadságok fontossági sorrendben	Szabadság fontos	Szabadság biztos	Biztos/ fontos %	Szabadság biztosítottságának sorrendje	Szabadságok biztosítottság sorrendjében	Szabadság biztos
1. Orvosválasztás	6.3	6.2	98	3.	1. Vallás	6.4
2. Vélemény	6.1	5.6	92	10.	2. Utazás	6.3
3. Életmódválasztás	6.0	5.8	96	9.	3. Orvosválasztás	6.2
4. Utazás	5.7	6.3	111	2.	4. Pártszervezés	6.0
5. Sajtó	5.7	5.6	99	11.	5. Tulajdon	5.9
6. Tulajdon	5.7	5.9	105	5.	6. Vállalkozás	5.9
7. Vállalkozás	5.4	5.9	109	6.	7. Politika	5.8
8. Politikai	5.3	5.8	109	7.	8. Civil szerveződések	5.8
9. Vallás	5.1	6.4	125	1.	9. Életmódválasztás	5.8
10. Civil szerveződések	4.5	5.8	128	8.	10. Vélemény	5.6
11. Pártalakítás	4.3	6.0	140	4.	11. Sajtó	5.6
Átlag	5.3	5.9	111			5.9

3.2. táblázat A szabadságok fontossági és biztosítottági sorrendje az egyes adatfelvételek évei szerint

Szabadságok	Szabadság fontossági sorrend			Szabadság biztosítottági sorrend			Biztos/ fontos %		
	SOCO	MHP	SZON-DA	SOCO	MHP	SZON-DA	SOCO	MHP	SZON-DA
	1995 (1)	1997 (2)	2000 (3)	1995 (4)	1997 (5)	2000 (6)	1995 (7)	1997 (8)	2000 (9)
Orvosválasztás	1.	1.	1.	3.	3.	3.	103	102	98
Életmódválasztás	3.	2.	3.	9.	8.	9.	98	98	96
Utazás	4.	4.	4.	1.	1.	2.	107	112	111
Vélemény	2.	3.	2.	10.	9.	10.	93	100	92
Tulajdon	6.	6.	6.	8.	5.	5.	107	107	105
Sajtó	5.	5.	5.	11.	11.	11.	98	102	99
Vállalkozás	7.	7.	7.	7.	10.	6.	107	108	109
Politikai	8.	8.	8.	5.	7.	7.	113	108	109
Vallás	9.	9.	9.	2.	2.	1.	129	137	125
Civil szerveződések	10.	10.	10.	6.	6.	8.	140	133	128
Pártalakítás	11.	11.	11.	4.	4.	4.	159	150	140

3.3.a táblázat A különböző szabadságok fontosságának és biztosítottságának értékelése, az egyes adatfelvételek éve szerint; 7 fokozatú skálák átlagai (1 = legkevésbé, 7 = leginkább) és %-ok

Szabad- ságok	SOCO, 1995			MHP 1997			SZONDA 2000		
	Szabad- ság fontos	Szabad- ság biztos	Biztos/ fontos %	Szabad- ság fontos	Szabad- ság biztos	Biztos/ fontos %	Szabad- ság fontos	Szabad- ság biztos	Biztos/ fontos %
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
Orvos- választás	6.0	6.2	103	5.9	6.0	102	6.3	6.2	98
Életmód- választás	5.9	5.8	98	5.8	5.7	98	6.0	5.8	96
Utazás	5.9	6.3	107	5.7	6.4	112	5.7	6.3	111
Vélemény	6.0	5.6	93	5.7	5.7	100	6.1	5.6	92
Tulajdon	5.5	5.9	107	5.4	5.8	107	5.7	5.9	105
Sajtó	5.6	5.5	98	5.4	5.5	102	5.7	5.6	99
Vállalkozás	5.5	5.9	107	5.3	5.7	108	5.4	5.9	109
Politikai	5.3	6.0	113	5.3	5.7	108	5.3	5.8	109
Vallás	4.9	6.3	129	4.6	6.3	137	5.1	6.4	125
Civil szerve- ződés	4.3	6.0	140	4.3	5.7	133	4.5	5.8	128
Pártalakítás	3.9	6.2	159	4.0	6.0	150	4.3	6.0	140
Ország átlaga	5.4	6.0	111	5,2	5.9	113	5.3	5.9	111

3.3.b táblázat A különböző szabadságok fontosságának és biztosítottságának értékelése az egyes adatfelvételek éve szerint

Szabad- ságok	Szabadság fontos			Szabadság biztos			Biztos/fontos %		
	SOCO	MHP	SZON- DA	SOCO	MHP	SZON- DA	SOCO	MHP	SZON- DA
	1995 (1)	1997 (2)	2000 (3)	1995 (4)	1997 (5)	2000 (6)	1995 (7)	1997 (8)	2000 (9)
Orvos- választás	6.0	5.9	6.3	6.2	6.0	6.2	103	102	98
Életmód- választás	5.9	5.8	6.0	5.8	5.7	5.8	98	98	96
Utazás	5.9	5.7	5.7	6.3	6.4	6.3	107	112	111
Vélemény	6.0	5.7	6.1	5.6	5.7	5.6	93	100	92
Tulajdon	5.5	5.4	5.7	5.9	5.8	5.9	107	107	105
Sajtó	5.6	5.4	5.7	5.5	5.5	5.6	98	102	99
Vállalkozás	5.5	5.3	5.4	5.9	5.7	5.9	107	108	109
Politikai	5.3	5.3	5.3	6.0	5.7	5.8	113	108	109
Vallás	4.9	4.6	5.1	6.3	6.3	6.4	129	137	125
Civil szerve- ződés	4.3	4.3	4.5	6.0	5.7	5.8	140	133	128
Pártalakítás	3.9	4.0	4.3	6.2	6.0	6.0	159	150	140
Ország átlaga	5.4	5,2	5.3	6.0	5.9	5.9	111	113	111

3.4. táblázat A szabadságok fontosságának, biztosítottságának egyenlege

Szabadságok	SOCO	MHP	SZONDA
	1995	1997	2000
	Biztos/ fontos %	Biztos/ fontos %	Biztos/ fontos %
Orvosválasztás	103	102	98
Életmódválasztás	98	98	96
Utazás	107	112	111
Vélemény	93	100	92
Tulajdon	107	107	105
Sajtó	98	102	99
Vállalkozás	107	108	109
Politikai	113	108	109
Vallás	129	137	125
Civil szerveződés	140	133	128
Pártalakítás	159	150	140

Biztonságok 2000-ben¹⁰

Az emberek számára az egyes biztonságok – kivéve a politika kiszámíthatóságát – csaknem egyformán fontosak, majdnem maximális, átlagosan 6,7 a fontosságuk. Az értékek fontossági sorrendjében első a gyermekek jövője, ezt követi a lakhatás, a családi élet, a munkabiztonság, az egészségügyi ellátás, a jövedelem biztonsága, a közbiztonság és a politika kiszámíthatósága. A biztonságértékek biztosítottsága már hullámzó, leginkább a családi élet biztonsága adott, legkevésbé a közbiztonság (3.5.táblázat).

A biztonságok fontosságának és biztosítottságának különbsége nagy, azaz jelentős deficitet érzékelnek az emberek: 50 százalék a közbiztonság esetében és 52 százalék a jövedelem esetében, azaz ezen két érték esetében a legnagyobb az emberek által érzékelt hiány, deficit. 61 százalékos a deficit a gyermekek jövőjét és 68 százalékos a munka biztonságát illetően. 71 százalék a politika kiszámíthatóságát, 72 százalék az egészségügyi ellátást, 79 százalék a lakhatást illetően. A legkisebb a deficit a családi élet biztonságát illetően, ebben az esetben 89 százalék.

10 A biztonságokra vonatkozó két kérdésünk így hangzott: „Kérem, hogy a következő dolgok mindegyikéről mondja meg, hogy mennyire fontos Önnek a biztonságérzete szempontjából. Most is az előbbihez hasonló módon értékeljen 1-től 7-ig. Tehát mennyire fontos Önnek a biztonságérzete szempontjából az anyagi biztonság, a családi élet biztonsága, az egészségügyi ellátás biztonsága, a lakhatás biztonsága, munkahelyének biztonsága, gyermekei jövőjének biztonsága, a politika kiszámíthatósága és a közbiztonság?” Az egyes biztonságokra egyenként, egymás után kérdeztünk rá. „És hogy érzi, mennyire biztosak az Ön életében? Ismét értékeljen 1-től 7-ig, ahol a 7-es azt jelenti, hogy teljesen biztos, az 1-es pedig azt, hogy teljesen bizonytalan. Tehát mennyire érzi biztosnak...?”

Biztonságok alakulása 1995–2000 között

Az emberek számára mindhárom évben a *legfontosabb biztonság a gyermekek jövőjének biztonsága*. Ezt követi a lakhatás és a családi élet biztonsága. A munka biztonsága a nyolc biztonság közül 1995-ben és 1997-ben is a hetedik helyre sorolódott, míg 2000-ben a 4. legfontosabb biztonság. Ezen biztonság fontossága tehát 2000-re felerősödött az előző 5 évhez képest. Az egészségügyi ellátás biztonsága a két utolsó adatfelvételkor az ötödik helyre került az 1995-ös negyedik helyről. A jövedelem biztonsága az egyes évek fontossági sorrendjében 5-4-6, a közbiztonság hátrább sorolódik, és a politika kiszámíthatósága mindhárom évben az utolsó (3.6. táblázat).

A biztonságok biztosítottságát tekintve a három adatfelvétel sorrendjei egyes értékek esetében azonosak, néhány érték esetében némi elmozdulást mutatnak: mindhárom évben azonosan első a családi élet biztosítottsága, ezt követi a lakhatás (2), az egészségügyi ellátás (3), a munka biztonsága (4), a gyermekek jövője (5), a politika kiszámíthatósága (6,7,6), a jövedelem biztonsága (7,6,7), és a közbiztonság (8). *A legfontosabb biztonság, a gyermekek jövője tehát csak az ötödik az értékek biztosítottságának sorrendjében.*

Az emberek mindhárom évben úgy érzékelik, hogy hiányzik a biztonság a mindennapi életükből. *Legnagyobb deficitet a közbiztonságot, a jövedelmet, a gyermekek jövőjének biztonságát, illetve a politika kiszámíthatóságát illetően tapasztalnak az emberek.* A három adatfelvételt összehasonlítva, a biztonságdeficit az egyes értékek esetében változnak. Csökken a közbiztonság deficitje (44, 48, 50%), a gyermekek jövőjének biztonságdeficitje (57, 58, 61%), és a politika kiszámíthatóságának deficitje (62, 62, 71%). *Növekszik a lakhatás biztonságának deficitje (86,84, 79%), az egészségügyi ellátásé (81, 75, 72%), a munka biztonsagé (72, 73, 68%), stagnál a jövedelembiztonság (51, 54, 52%), és a családi élet biztonságának deficitje (90, 88, 89%).*

A biztonságok biztosítottságának és fontosságának egyenlege

A biztonságok biztosítottságából kivontuk a fontosságukat, így megkaptuk a biztonságok egyenlegét. Az előzőekkel összehangban a közbiztonság, a jövedelembiztonság és a gyermekek jövőjének biztonsága mutatja a biztosítottság–fontosság közti legnagyobb különbséget (3.9. táblázat).

A szabadságok és biztonságok fontosságának egyenlege

A két érték fontosságának egybevetéséből számítottuk ki a szabadságok és biztonságok egyenlegét, amikor a szabadságok fontosságának átlagából egyenként kivontuk a biztonságok fontosságának átlagát.

TANULMÁNYOK

A kérdezettek 18 százaléka számára fontosabb vagy ugyanolyan fontos a szabadság, mint a biztonság, míg a többi kérdezett számára csaknem azonos arányban 1, 1-2, illetve több fokozattal fontosabb a biztonság (28, 28, 26%). A nők számára, az irodai dolgozók és segéd- és betanított munkások, az alacsony iskolázottságúak és a teljesen szegények és a rendszert negatívan megítélők számára fontosabbak a biztonságok mint más csoportok számára (3.11.b táblázat). 1997-hez képest 2000-ben a szabadságot a biztonsággal azonos fontosságúnak vagy fontosabbnak érzők arányai az egyes foglalkozási csoportokon belül hasonlóbbá váltak: a vezetők, értelmiségiek, a vállalkozók és az irodai dolgozók aránya csökkent, a szakmunkásoké, segédmunkásoké nőtt, ugyanakkor a biztonságot a szabadságnál sokkal fontosabbnak tartók aránya a segéd- és betanított munkások kivételével csökkent. A segéd- és betanított munkások továbbra is jóval fontosabbnak tartják a biztonságot, mint a szabadságokat. A biztonságoknak szélsőségesen nagy fontosságot tulajdonítók aránya a kérdezettek iskolai végzettség szerinti csoportjaiban nagyon eltérőek: az alacsonyabb végzettségűek fele, illetve 32 százaléka tulajdonít nagy fontosságot a biztonságoknak a szabadságokéhoz képest. Összességében tehát az említett fontos változók szerint a kérdezettek nagyon megosztottak a biztonságok fontosságára vonatkozó véleményeikben. Megosztottságuk a szegénység szubjektív érzetével kapcsolatban kimutatott csoportspecifikumokkal azonos.

3.5. táblázat A különböző biztonságok fontosságának és biztosíthatóságának értékelése 2000-ben; 7 fokozatú skálák átlagai (1=legkevésbé, 7=leginkább) és %-ok

SZONDA 2000						
Biztonságok fontossági sorrendben	Biztonság fontos	Biztonság biztos	Biztos/ fontos %	Biztonság biztosságának sorrendje	Biztonság biztosági sorrendben	Biztonság biztos
1. Gyermekek jövője	6.9	4.2	61	5.	1. Családi élet	6.1
2. Lakhatás	6.9	5.4	79	2.	2. Lakhatás	5.4
3. Családi élet	6.9	6.1	89	1.	3. Egészségügyi ellátás	4.9
4. Munka-biztonság	6.8	4.7	68	4.	4. Munka-biztonság	4.7
5. Egészségügyi ellátás	6.8	4.9	72	3.	5. Gyerekek jövője	4.2
6. Jövedelem	6.8	3.5	52	7.	6. Politika kiszámíthatósága	4.2
7. Közbiztonság	6.8	3.4	50	8.	7. Jövedelem	3.5
8. Politika kiszámíthatósága	5.9	4.2	71	6.	8. Közbiztonság	3.4
Átlag	6.7	4.6	69			4.6

3.6. táblázat A különböző biztonságek fontosságának és biztosítottóságának értékelése az egyes adatfelvételek évei szerint

Biztonságek	Biztonság fontos			Biztonság biztos			Biztos/fontos %		
	SOCO	MHP	SZON-DA	SOCO	MHP	SZON-DA	SOCO	MHP	SZON-DA
	1995	1997	2000	1995	1997	2000	1995	1997	2000
Gyermekek jövője	1.	1.	1.	5.	5.	5.	56	58	61
Lakhatás	2.	3.	2.	2.	2.	2.	86	84	79
Családi élet	3.	2.	3.	1.	1.	1.	90	88	89
Eg.ügyi ellátás	4.	5.	5.	3.	3.	3.	81	75	72
Jövedelem	5.	4.	6.	7.	6.	7.	51	54	52
Közbiztonság	6.	6.	7.	8.	8.	8.	44	48	50
Munka-biztonság	7.	7.	4.	4.	4.	4.	72	73	68
Politika kiszámít-hatósága	8.	8.	8.	6.	7.	6.	62	62	71

3.7.a táblázat A különböző biztonságek fontosságának és biztosítottóságának értékelése 1995, 1997, 2000. 7 fokozatú skálák átlagai (1=legkevésbé,7=leginkább) és %-ok

Biztonságek	SOCO 1995			MHP 1997			SZONDA 2000		
	Bizton-ság fontos	Bizton-ság biztos	Biztos/ fontos %	Bizton-ság fontos	Bizton-ság biztos	Biztos/ fontos %	Bizton-ság fontos	Bizton-ság biztos	Biztos/ fontos %
Gyermekek jövője	6.9	3.9	56	6.9	4.0	58	6.9	4.2	61
Lakhatás	6.9	5.9	86	6.8	5.7	84	6.9	5.4	79
Családi élet	6.9	6.2	90	6.8	6.0	88	6.9	6.1	89
Egészségügyi ellátás	6.8	5.5	81	6.7	5.0	75	6.8	4.9	72
Jövedelem	6.8	3.5	51	6.8	3.7	54	6.8	3.5	52
Közbiztonság	6.8	3.0	44	6.7	3.2	48	6.8	3.4	50
Munka-biztonság	6.8	4.9	72	6.6	4.8	73	6.8	4.7	68
Politika kiszámít-hatósága	5.8	3.6	62	5.7	3.6	62	5.9	4.2	71
Átlag	6,7	4,6	69	6.6	4,5	68	6.7	4.6	69

TANULMÁNYOK

3.7.b táblázat A különböző biztonságok fontosságának és biztosítottóságának értékelése az egyes adatfelvételek évei szerint

Biztonságok	Biztonság fontos			Biztonság biztos			Biztos/fontos %		
	SOCO	MHP	SZON-DA	SOCO	MHP	SZON-DA	SOCO	MHP	SZON-DA
	1995	1997	2000	1995	1997	2000	1995	1997	2000
Gyerekek jövője	6.9	6.9	6.9	3.9	4.0	4.2	56	58	61
Lakhatás	6.9	6.8	6.9	5.9	5.7	5.4	86	84	79
Családi élet	6.9	6.8	6.9	6.2	6.0	6.1	90	88	89
Egészségügyi ellátás	6.8	6.7	6.8	5.5	5.0	4.9	81	75	72
Jövedelem	6.8	6.8	6.8	3.5	3.7	3.5	51	54	52
Közbiztonság	6.8	6.7	6.8	3.0	3.2	3.4	44	48	50
Munkabiztonság	6.8	6.6	6.8	4.9	4.8	4.7	72	73	68
Politika kiszámíthatósága	5.8	5.7	5.9	3.6	3.6	4.2	62	62	71
Átlag	6,7	6.6	6.7	4,6	4,5	4.6	69	68	69

3.8. táblázat Biztonságok fontosságának, biztosítottóságának egyenlege

Biztonságok	SOCO	MHP	SZONDA
	1995	1997	2000
	Biztos/ fontos %	Biztos/ fontos %	Biztos/ fontos %
Gyerekek jövője	56	58	61
Lakhatás	86	84	79
Családi élet	90	88	89
Egészségügyi ellátás	81	75	72
Jövedelem	51	54	52
Közbiztonság	44	48	50
Munkabiztonság	72	73	68
Politika kiszámíthatósága	62	62	71
Átlag	69	68	69

3.9. táblázat Biztonságok biztosítottságának–fontosságának egyenlege

Biztonságok	SZONDA 2000				Össze- sen	Átlag
	Biztosí- tottság egyenlő v. nagyobb a fontos- ságnál	Biztosí- tottság 1-2 fokkal kisebb a fontos- ságnál	Biztosí- tottság 3-4 fokkal kisebb a fontos- ságnál	Biztosí- tottság 5-6 fokkal kisebb a fontos- ságnál		
Gyermekek jövője	13	32	39	16	100	-2.691
Lakhatás	45	29	16	10	100	-1.450
Családi élet	60	29	9	2	100	-0.779
Egészségügyi ellátás	28	35	28	9	100	-1.918
Jövedelem	8	22	46	24	100	-3.255
Közbiztonság	9	20	42	29	100	-3.367
Munkabiztonság	28	31	26	15	100	-2.157
Politika kiszámít- hatósága	30	35	26	9	100	-1.661

3.10. táblázat A szabadságok és biztonságok fontosságának egyenlege

	SOCO 1995	MHP 1997	SZONDA 2000
Szabadság fontosabb, vagy ugyanolyan fontos, mint a biztonság	14	16	18
Biztonság max. 1 fokozattal fontosabb	33	27	29
Biztonság 1-2 fokozattal fontosabb	26	28	27
Biztonság több mint 2 fokozattal fontosabb	27	30	26
Total	100	100	100

3.11.a táblázat A szabadságok és biztonságok fontosságának egyenlege néhány fontosabb változó szerint, 1997

	MHP 1997				Együtt
	Szabadság fontosabb, vagy ugyanolyan fontos, mint a biztonság	Biztonság max. 1 fokozattal fontosabb	Biztonság 1-2 fokozattal fontosabb	Biztonság több mint 2 fokozattal fontosabb	
Összes, N	190	330	335	361	1216
Összes, százalék	16	27	27	30	100
Jövedelem tercilis szerint					
1. Alsó	12	20	30	38	100 (342)
2	12	30	28	30	100 (392)
3. Felső	22	32	24	22	100 (418)

TANULMÁNYOK

A 3.11.a táblázat folytatása

	MHP 1997				Együtt
	Szabadság fontosabb, vagy ugyanolyan fontos, mint a biztonság	Biztonság max. 1 fokozattal fontosabb	Biztonság 1-2 fokozattal fontosabb	Biztonság több mint 2 fokozattal fontosabb	
<i>Az aktív htfő. munkajellege szerint</i>					
Vezető, értelmiségi	25	42	19	13	100 (119)
Vállalkozó	32	26	28	14	100 (90)
Irodai dolgozó	20	27	27	26	100 (77)
Szakmunkás	11	29	32	28	100 (185)
Bet., segédmunk.	11	29	26	34	100 (100)
<i>Htfő. iskolai végzettsége szerint</i>					
8 alatt	12	18	28	42	100 (154)
8 osztály	10	22	25	43	100 (244)
Szakmunkás	10	28	34	28	100 (323)
Középfok	21	30	26	23	100 (291)
Felsőfok	24	36	23	17	100 (200)
<i>Szubjektív szegénység szerint</i>					
Teljesen szegény	14	20	26	40	100 (197)
Ritkán szegény	12	28	28	31	100 (729)
Nem szegény	25	30	25	19	100 (283)
<i>Rendszerváltozás megítélése szerint</i>					
Roszsabb	11	25	29	35	100 (697)
Ugyanolyan	14	28	28	30	100 (274)
Jobb	30	33	23	14	100 (213)

3.11.b táblázat A szabadságok és biztonságok fontosságának egyenlege néhány fontosabb változó szerint, 2000

	SZONDA 2000				Együtt
	Szabadság fontosabb, vagy ugyanolyan fontos, mint a biztonság	Biztonság max. 1 fokozattal fontosabb	Biztonság 1-2 fokozattal fontosabb	Biztonság több mint 2 fokozattal fontosabb	
Összes, N	176	285	276	249	988
Összes, százalék	18	28	28	26	100
<i>A kérdezett neme</i>					
Férfi	20	31	31	18	100 (463)
Nő	16	27	25	32	100 (526)

Dögei-Ferge: A szubjektív szegénység és néhány társadalmi érték megítélése

A 3.11.b táblázat folytatása

	SZONDA 2000				
	Szabadság fontosabb, vagy ugyanolyan fontos, mint a biztonság	Biztonság max. 1 fokozattal fontosabb	Biztonság 1-2 fokozattal fontosabb	Biztonság több mint 2 fokozattal fontosabb	Együtt
<i>Az aktív kérdezett munkajellege szerint</i>					
Vezető, értelmiségi	19	46	29	6	100 (66)
Vállalkozó	18	45	24	13	100 (50)
Irodai dolgozó	16	28	33	23	100 (44)
Szakmunkás	18	36	31	15	100 (167)
Bet., segédmunkás	15	15	39	31	100 (89)
<i>Iskolai végzettség szerint</i>					
8 alatt	14	11	24	51	100 (143)
8 osztály	16	25	27	32	100 (301)
Szakmunkás	18	32	32	18	100 (198)
Középfok	21	38	25	16	100 (239)
Felsőfok	20	38	37	5	100 (106)
<i>Szubjektív szegénység szerint</i>					
Teljesen szegény	16	21	18	45	100 (172)
Ritkán szegény	17	28	30	25	100 (569)
Nem szegény	23	36	29	12	100 (230)
<i>Rendszerváltozás megítélése szerint</i>					
Roszsabb	15	28	26	31	100 (515)
Ugyanolyan	15	28	28	29	100 (169)
Jobb	26	32	30	12	100 (259)

3.12. táblázat A szabadságok és biztonságok fontosságának egyenlege néhány fontosabb változó szerint, 2000

	SZONDA 2000				
	Szabadság fontosabb, vagy ugyanolyan fontos, mint a biztonság	Biztonság max. 1 fokozattal fontosabb	Biztonság 1-2 fokozattal fontosabb	Biztonság több mint 2 fokozattal fontosabb	Együtt
Összes, N	176	285	276	249	988
Összes, százalék	18	28	28	26	100
<i>Életkori csoportok</i>					
30 és fiatalabb	18	34	32	16	100 (260)
30-40 éves	17	33	30	20	100 (160)
41-50 éves	18	30	28	24	100 (189)
51-60 éves	19	29	27	25	100 (148)
60 és felette	17	20	23	40	100 (230)

TANULMÁNYOK

A 3.12. táblázat folytatása

	SZONDA 2000				
	Szabadság fontosabb, vagy ugyanolyan fontos, mint a biztonság	Biztonság max. 1 fokozattal fontosabb	Biztonság 1-2 fokozattal fontosabb	Biztonság több mint 2 fokozattal fontosabb	Együtt
<i>Kérdezett foglalkozási viszonya</i>					
Aktív	17	33	32	18	100 (418)
Nyugdíjas	18	23	24	35	100 (356)
Más inaktív	16	28	38	18	100 (47)
Munkanélküli	13	36	25	26	100 (77)
Eltartott	24	27	24	25	100 (89)
<i>Összevontva</i>					
Aktív	18	33	32	18	100 (418)
Nem aktív	18	26	25	31	100 (569)
<i>Település típusa</i>					
Budapest	28	37	19	16	100 (193)
Megyeszékhely	17	30	25	28	100 (180)
Város	13	31	34	22	100 (251)
Község	16	22	30	32	100 (360)
<i>Régió</i>					
Budapest	28	37	19	16	100 (193)
Észak-Dunántúl	17	31	33	19	100 (161)
Dél-Dunántúl	14	24	24	38	100 (113)
Közép-Dunántúl	13	28	37	22	100 (192)
Észak-Magyarország	12	26	28	34	100 (124)
Kelet-Magyarország	19	25	26	30	100 (207)

4. Az állam szerepe¹¹

Miközben a rendszerváltás óta az állami-költségvetési szerepvállalás alakításában egyértelműen cél az állami újraelosztás arányának csökkentése, az állampolgárok körében *növekszik az igény az állam szerepvállalása, felelősségvállalása iránt*. Az egyes területeket tekintve: 2000-ben teljes mértékű állami szerepvállalást igényelt a kérdezettek többsége az egészségügyi ellátás (82%), a munkalehetőségek (80%), a megfelelő nyugdíjak (79%) és a fogyatékosok megélhetésének biztosításá-

11 Az állam feladatvállalására vonatkozó két kérdésünk így hangzott: „Kérem, mondja meg, hogy Ön szerint milyen mértékben kellene az államnak felelősséget vállalnia az egészségügyi ellátásért? Kérem, hogy osztályozzon 1-től 5-ig, ahol az 5-ös azt jelenti, hogy Ön szerint az államnak teljes mértékben felelősséget kellene vállalnia érte, az 1-es pedig azt, hogy az államnak egyáltalán nem kellene felelősséget vállalni ezért. A közbülső számok átmenetet jelentenek.” A következőkre kérdeztünk rá: egészségügyi ellátás, 6 éven aluli gyermekek gondozása, általános iskolai oktatás, felsőfokú oktatás, gyermekek eltartása, megfelelő nyugdíjak, fiatalok első lakáshoz jutása, munkalehetőségek biztosítása, fogyatékosok megfelelő megélhetésének biztosítása. „És Ön szerint ma mennyire vállal felelősséget az állam ezekért a dolgokért: túl sokat vállal, éppen megfelelő mértékben vállal az állam felelősséget vagy túl keveset vállal?”

ért (4.1. táblázat). Az állami felelősséget legkevésbé a gyerekek eltartásáért (47%) és a felsőfokú oktatásért (49%) várják el az emberek, de a kérdezettek csaknem fele még ezt is elvárja!! Az állam szerepvállalásával kapcsolatos igény növekedését mutatja, hogy 1995-höz képest 2000-ben több mint 20 százalékkal nőtt azok aránya, akik szerint teljes mértékben felelősséget kell vállalnia az államnak a 6 éven aluli gyermekek eltartásáért (31 százalékról 60 százalékra) és az egészségügyi ellátásért (60 százalékról 82 százalékra). 16 százalékkal nőtt azok aránya, akik a fogyatékosak megélhetéséért, a fiatalok első lakáshoz jutásáért, és a gyerekek eltartásáért teljes mértékű állami felelősségvállalást igényelnek (4.4. táblázat).

Azok aránya, akik az adott ügyben maximális állami felelősséget várnak el, egyes feladatok esetében a különböző években az első adatfelvétel eredményeihez képest előbb csökkenő, majd az első felmérés arányait is túlszárnyaló emelkedést mutat: a megfelelő nyugdíjakért, a munkalehetőségek biztosításáért, a fiatalok első lakáshoz jutásáért, a felsőfokú oktatásért, a gyerekek eltartási költségeiért 1996-ban és 1997-ben kevesebben várnak el maximális állami felelősséget, mint 1995-ben, ugyanakkor 2000-ben ezekben a dolgokban az 1995-ös adatfelvételkor tapasztalt elvárásokhoz képest megnő az állami felelősség iránti igény.

Más feladatokat illetően a maximális állami felelősséget elvárók aránya fokozatosan emelkedik 1995-höz képest: így a fogyatékosok ellátásáért, a középiskolai oktatásért, a 6 éven aluli gyerekek gondozásáért maximális állami felelősséget elvárók aránya valamelyes mértékben emelkedik az 1995-öshöz képest. Egyedül az általános iskolai oktatásért maximális állami felelősséget elvárók aránya mutat hullámzást, de 1995-höz képest ebben az esetben is minden évben emelkedik az arányuk.

A maximális állami felelősségvállalás iránti igény növekedése egyértelmű, ha az 1995. évi adatfelvétel arányait tekintjük viszonyítási alapként 100 százaléknak, és a következő évek adatfelvételeinek arányait ennek a százalékában adjuk meg (4.5. táblázat). 2000-ben a maximális állami felelősségvállalást elvárók aránya az 1995-höz képest 105 százalék (ez a legalacsonyabb emelkedés), a 6 éven aluli gyermekek gondozásáért maximális állami felelősségvállalást elvárók aránya az 1995. évi arányhoz képest 194 százalék, a gyermekek eltartási költségeit illetően 152 százalék, míg az egészségügyi ellátást illetően 137 százalék, a fiatalok első lakáshoz jutásáért 130 százalék az arány.

TANULMÁNYOK

4.1. táblázat Az állami felelősségvállalás iránti igény mértéke, 2000
Háztartásfők válaszainak átlaga és megoszlása, az 5 (Teljes mértékben felelős)
*és 1 (Egyáltalán nem felelős) válaszok alapján**

		SZONDA 2000					
Adott évi sorrend	Felelősség területei	Átlagosan	Csekély (1,2)	Állam felelőssége		Együtt	Ebből 5
				Közepes (3)	Nagy (4,5)		
1.	Egészségügyi ellátásért (1)	4.8	1	4	95	100	82
2.	Munkalehetőségek biztosításáért (9)	4.7	1	5	94	100	80
3.	Megfelelő nyugdíjakért (7)	4.7	1	6	93	100	79
4.	Fogyatékosok megélhetéséért (10)	4.7	1	6	93	100	77
5.	Általános iskolai oktatásért (3)	4.6	0	9	91	100	69
6.	Fiatalok első lakáshoz jutásért (8)	4.6	2	10	88	100	69
7.	Középiskolai oktatásért (4)	4.4	1	15	84	100	56
8.	6 éven aluli gyerekek gondozásáért (2)	4.4	4	16	80	100	60
9.	Felsőfokú oktatásért (5)	4.2	3	24	73	100	49
10.	Gyerekek eltartási költségeiért (6)	4.1	5	25	70	100	47
	Átlagosan	4.5					

* Csak az értelmezhető válaszok alapján.

4.2. táblázat Az állami felelősségvállalás iránti igény szerinti sorrendek
1995, 1996, 1997, 2000

Felelősség területei		SOCO	MHP	MHP	SZONDA
1995. évi sorrendben		1995	1996	1997	2000
1.	Megfelelő nyugdíjakért (7)	1	1	1	3
2.	Munkalehetőségek biztosításáért (9)	2	5	5	2
3.	Egészségügyi ellátásért (1)	3	2	3	1
4.	Fogyatékosok megélhetéséért (10)	4	4	2	4
5.	Általános iskolai oktatásért (3)	5	3	4	5
6.	Középiskolai oktatásért (4)	6	6	6	7
8.	Fiatalok első lakáshoz jutásért (8)	7	8	8	6
9.	Felsőfokú oktatásért (5)	8	9	9	9
10.	Gyerekek eltartási költségeiért (6)	9	10	10	10
7.	6 éven aluli gyerekek gondozásáért (2)	10	7	7	8

4.3. táblázat *Az állami felelősségvállalás iránti igény mértéke az egyes adatfelvételek éveiben. Átlagos felelősség (1–5 közötti osztályzatok, 1 = Egyáltalán nem felelős, 5 = Teljes mértékben felelős) (Zárójelben a kérdőívben szereplő sorrend)*

Felelősség területei 1995. évi sorrendben	SOCO 1995	MHP 1996	MHP 1997	SZONDA 2000
1. Megfelelő nyugdíjakért (7)	4,6	4,6	4,7	4,7
2. Munkalehetőségek biztosításáért (9)	4,5	4,4	4,4	4,7
3. Egészségügyi ellátásért (1)	4,4	4,5	4,6	4,8
4. Fogyatékosok megélhetéséért (10)	4,4	4,5	4,6	4,7
5. Általános iskolai oktatásért (3)	4,3	4,5	4,5	4,6
6. Középiskolai oktatásért (4)	4,2	4,2	4,2	4,4
8. Fiatalok első lakáshoz jutásért (8)	4,2	4,0	4,2	4,6
9. Felsőfokú oktatásért (5)	4,0	3,8	3,8	4,2
10. Gyerekek eltartási költségeiért (6)	3,7	3,5	3,6	4,1
7. 6 éven aluli gyerekek gondozásáért (2)	3,6	4,0	4,0	4,4
Átlag	4,19			4,50

4.4. táblázat *Az állami felelősségvállalás iránti igény mértéke az egyes adatfelvételek éveiben. Összesből 5-ös osztályzat*

Felelősség területei 1995. évi % csökkenő sorrendjében	SOCO 1995	MHP 1996	MHP 1997	SZONDA 2000
1. Megfelelő nyugdíjakért (1)	75	72	76	79
2. Munkalehetőségek biztosításáért (2)	68	62	63	80
3. Fogyatékosok megélhetéséért (4)	61	69	72	77
4. Egészségügyi ellátásért (3)	60	63	67	82
5. Általános iskolai oktatásért (5)	55	67	64	69
6. Fiatalok első lakáshoz jutásért (7)	53	41	42	69
7. Középiskolai oktatásért (6)	46	48	50	56
8. Felsőfokú oktatásért (8)	44	31	33	49
9. Gyerekek eltartási költségeiért (9)	31	25	27	47
10. 6 éven aluli gyerekek gondozásáért (10)	31	43	44	60

TANULMÁNYOK

4.5. táblázat Az állami felelősségvállalás iránti igény változása (az ötös osztályzatot adók arányának változása, ha 1995 = 100%)

Felelősség területei 1995. évi % csökkenő sorrendjében	SOCO 1995	MHP 1996	MHP 1997	SZONDA 2000
		SOCO = 100		
1. Megfelelő nyugdíjakért (1)	75	96	101	105
2. Munkalehetőségek biztosításáért (2)	68	91	93	118
3. Fogyatékosok megélhetéséért (4)	61	113	118	126
4. Egészségügyi ellátásért (3)	60	105	112	137
5. Általános iskolai oktatásért (5)	55	122	116	125
6. Fiatalok első lakáshoz jutásért (7)	53	77	79	130
7. Középiskolai oktatásért (6)	46	104	109	122
8. Felsőfokú oktatásért (8)	44	70	75	111
9. Gyerekek eltartási költségeiért (9)	31	81	87	152
10. 6 éven aluli gyerekek gondozásáért (10)	31	139	142	194

4.6. táblázat Az állami felelősségvállalás iránti igény változása 1995-höz képest (az ötös osztályzatot adók aránya)

Felelősség területei 1995. évi % csökkenő sorrendjében	SOCO 1995	MHP 1996	MHP 1997	SZONDA 2000
1. Megfelelő nyugdíjakért (1)	75	-3	+1	+4
2. Munkalehetőségek biztosításáért (2)	68	-6	-5	+12
3. Fogyatékosok megélhetéséért (4)	61	+8	+11	+16
4. Egészségügyi ellátásért (3)	60	+3	+7	+22
5. Általános iskolai oktatásért (5)	55	+12	+9	+14
6. Fiatalok első lakáshoz jutásáért (7)	53	-12	-11	+16
7. Középiskolai oktatásért (6)	46	+2	+4	+10
8. Felsőfokú oktatásért (8)	44	-13	-11	+5
9. Gyerekek eltartási költségeiért (9)	31	-6	-4	+16
10. 6 éven aluli gyerekek gondozásáért (10)	31	+12	+13	+29

4.7. táblázat Az állami felelősségvállalás iránti igény mértéke 1995, 1996 és 1997 Háztartásfők válaszainak átlaga és megoszlása, az 5 (Teljes mértékben felelős) és 1 (Egyáltalán nem felelős) válaszok alapján*

Adott évi sorrend	Felelősség területei az adott év sorrendjében (1996-ban zárójelben jelölve 1995. évi sorrend)	Átlagosan	Állam felelőssége				Ebből 5
			Csekély	Közepes (1,2)	Nagy (3)	Együtt (4,5)	
SOCO (1995) N = 1000							
1.	Megfelelő nyugdíjakért	4,6	2	7	91	100	75
2.	Munkalehetőségek biztosításáért	4,5	3	12	85	100	68
3.	Egészségügyi ellátásért	4,4	2	14	84	100	60
4.	Fogyatékosok megélhetéséért	4,3	2	14	84	100	61
5.	Általános iskolai oktatásért	4,3	4	16	80	100	55
6.	Középiskolai oktatásért	4,2	5	18	77	100	46
7.	Fiatalok első lakáshoz jutásáért	4,2	5	21	74	100	53
8.	Felsőfokú oktatásért	4,0	7	23	70	100	44
9.	Gyerekek eltartási költségeiért	3,7	13	33	54	100	31
10.	6 éven aluli gyerekek gondozásáért	3,6	18	32	50	100	31
MHP (1996) N = 1327							
1.	Megfelelő nyugdíjakért (1)	4,6	2	7	90	100	72
2.	Egészségügyi ellátásért (3)	4,5	1	12	87	100	63
3.	Általános iskolai oktatásért (5)	4,5	1	13	86	100	67
4.	Fogyatékosok megélhetéséért (4)	4,5	2	10	88	100	69
5.	Munkalehetőségek biztosításáért (2)	4,4	4	12	84	100	62
6.	Középiskolai oktatásért (6)	4,2	3	22	75	100	48
7.	6 éven aluli gyerekek gondozásáért (10)	4,0	9	26	65	100	43
8.	Fiatalok első lakáshoz jutásáért (7)	4,0	8	27	65	100	41

* Csak az értelmezhető válaszok alapján.

TANULMÁNYOK

A 4.7. táblázat folytatása

Adott évi sorrend	Felelősség területei az adott év sorrendjében (1996-ban zárójelben jelölve 1995. évi sorrend)	Átlagosan	Csekély	Állam felelőssége			Ebből 5
				Közepes (1,2)	Nagy (3)	Együtt (4,5)	
9.	Felsőfokú oktatásért (8)	3,8	11	32	57	100	31
10.	Gyerekek eltartási költségeiért (9)	3,5	17	39	44	100	25
MHP (1997) N= 1229							
1.	Megfelelő nyugdíjakért (1)	4,7	1	5	94		76
2.	Fogyatékosok megélhetéséért (4)	4,6	1	7	92		72
3.	Egészségügyi ellátásért (3)	4,6	1	9	90		67
4.	Általános iskolai oktatásért (5)	4,5	2	11	88		64
5.	Munkalehetőségek biztosításáért (2)	4,4	3	13	85		63
6.	Középiskolai oktatásért (6)	4,2	3	19	78		50
7.	Fiatalok első lakáshoz jutásáért (7)	4,2	5	25	70		42
8.	6 éven aluli gyerekek gondozásáért (10)	4,0	7	27	66		44
9.	Felsőfokú oktatásért (8)	3,8	9	30	61		33
10.	Gyerekek eltartási költségeiért (9)	3,6	13	39	48		27

4.8. táblázat A kért szerinti az állam felelősségvállalása az adott kérdésben túl sok, túl kevés vagy éppen megfelelő, 2000

	SZONDA 2000			Együtt
	Túl sok	Éppen megfelelő	Túl kevés	
Fiatalok első lakáshoz jutásáért (8)	1	14	85	100
Munkalehetőségek biztosításáért (9)	1	19	80	100
Megfelelő nyugdíjakért (7)	2	19	79	100
Egészségügyi ellátásért (1)	2	20	78	100
Fogyatékosok megélhetéséért (10)	1	33	66	100
Gyermekek eltartásáért (6)	1	40	59	100
Felsőfokú oktatásért (5)	4	44	52	100
6 éven aluli gyermekek gondozásáért (2)	1	51	49	100
Általános iskolai oktatásért (3)	1	50	49	100
Középiskola oktatásért (4)	2	49	49	100

4.9. táblázat A kért megítélés szerint az állam vállalása az adott kérdésben túl kevés, éppen megfelelő vagy túl sok, 2000

	Egészség- ügyi ellátásért	6 éven aluli gyerekek gond- zásáért	Általános iskolai oktatásért	Közép- iskolai oktatásért	Felsőfokú oktatásért
Összes válasz százalékos megoszlása					
Túl keveset vállal	75	45	46	45	47
Éppen megfelelő	20	47	47	46	40
Túl sokat vállal	2	1	1	2	3
Nincs válasz	–	–	–	–	1
Nem tudja	3	7	5	7	9
Együtt	100	100	99	100	100
N	1000	1000	1000	1000	1000
Értelemzhető válaszok százalékos megoszlása					
Túl keveset vállal	78	49	49	49	52
Éppen megfelelő	20	51	50	49	44
Túl sokat vállal	2	1	1	2	4
Együtt	100	100	100	100	100
N	965	925	944	923	904
	Gyerekek eltartási költségeiért	Megfelelő nyugdíj- jakért	Fiatalok első lakás- hoz- jutásért	Munkalehe- tőségek biztosít- ásáért	Fogyatéko- sok megél- hetéséért
Összes válasz százalékos megoszlása					
Túl keveset vállal	55	77	80	77	56
Éppen megfelelő	37	18	14	19	28
Túl sokat vállal	1	2	1	1	1
Nincs válasz	1	–	–	–	1
Nem tudja	6	3	5	3	14
Együtt	100	100	100	100	100
N	1000	1000	1000	1000	1000
Értelemzhető válaszok százalékos megoszlása					
Túl keveset vállal	59	79	85	80	66
Éppen megfelelő	40	19	14	19	33
Túl sokat vállal	1	2	1	1	1
Együtt	100	100	100	100	100
N	927	969	950	969	856

5. Az adóval kapcsolatos vélemények

Az adóval kapcsolatos vélemények nem változtak: 16 százalék vélekedik úgy, hogy az állam csökkentse az adókat és költsön kevesebbet az egészségügyre, az oktatásra és a szociális ellátásokra, 58 százalék gon-

TANULMÁNYOK

dolja azt, hogy maradjanak így az adók és ugyanennyit költson az állam ezekre a kiadásokra, 26 százalék szerint az állam inkább emelje az adókat és költson többet az egészségügyre, az oktatásra és a szociális ellátásokra.

5.1. táblázat Az adóval kapcsolatos vélemények az egyes adatfelvételek éveit szerint*

Az állam az adókat	MHP 1996	MHP 1997	SZONDA 2000
Csökkentse	16	16	16
Hagyja változatlanul	55	59	58
Növelje	29	24	26
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

* A kérdés pontosan így hangzott: „Mint Ön is tudja, az adó mértéke és az állami kiadások között szoros összefüggés van. Felolvasok három véleményt. Kérem, hogy mondja meg, melyik áll legközelebb az Ön véleményéhez? Ha a kormánynak volna lehetősége, akkor
– inkább csökkentse az adókat, és költson kevesebbet az egészségügyre, az oktatásra és a szociális ellátásokra, vagy
– maradjanak az adók és továbbra is ugyanennyit költson az állam ezekre a dolgokra, vagy
– inkább emelje az állam az adókat és költson többet az egészségügyre, az oktatásra és a szociális ellátásokra?”

5.2. táblázat Az adóval kapcsolatos vélemények néhány fontosabb változó szerint, 2000

	SZONDA 2000			
	Csökkentse az adókat	Maradjon így	Növelje az adókat	Együtt
Összes, N	113	417	185	715
Összes, százalék	16	58	26	100
<i>Aktív kért munkajellege szerint</i>				
Vezető, értelmiségi	19	57	24	100 (50)
Vállalkozó	18	67	15	100 (32)
Irodai dolgozó	14	69	17	100 (29)
Szaktanácsos	18	64	18	100 (125)
Bet. és segédmunkás	16	54	30	100 (69)
<i>Iskolai végzettség szerint</i>				
8 alatt	17	51	32	100 (106)
8 osztály	18	55	27	100 (213)
Szaktanácsos	16	68	16	100 (147)
Középfok	12	60	28	100 (171)
Felsőfok	15	55	30	100 (76)
<i>Szubjektív szegénység szerint</i>				
Teljesen szegény	15	49	36	100 (116)
Ritkán szegény	17	59	24	100 (406)
Nem szegény	14	63	23	100 (179)

Dögei-Ferge: A szubjektív szegénység és nébány társadalmi érték megítélése

Az 5.3. táblázat folytatása

	SZONDA 2000			Együtt
	Csökkentse az adókat	Maradjon így	Növelje az adókat	
<i>Rendszerváltozás megítélése szerint</i>				
Roszzabb	12	61	27	100 (360)
Ugyanolyan	21	55	24	100 (123)
Jobb	20	53	27	100 (199)

5.3. táblázat Az adóval kapcsolatos vélemények néhány fontosabb változó szerint, 1997

	MHP 1997			Együtt
	Csökkentse az adókat	Maradjon így	Növelje az adókat	
Összes, N	130	493	202	825
Összes, százalék	16	60	24	100
<i>Jöv. tercilis szerint</i>				
1. Alsó	15	59	26	100 (219)
2	16	56	28	100 (266)
3. Felső	16	64	20	100 (306)
<i>Aktív htfő. munkajellege szerint</i>				
Menedzser, értelmiség	21	61	18	100 (83)
Vállalkozó	29	53	18	100 (62)
Irodai dolgozó	15	68	17	100 (52)
Szakmunkás	15	65	20	100 (130)
Bet. és segédmunkás	17	62	21	100 (81)
<i>Htfő. iskolai végzettsége szerint</i>				
8 alatt	16	52	32	100 (95)
8 osztály	16	54	30	100 (177)
Szakmunkás	15	63	22	100 (213)
Középfok	15	64	21	100 (206)
Felsőfok	19	58	23	100 (133)
<i>Szubjektív szegénység szerint</i>				
Teljesen szegény	22	43	35	100 (124)
Ritkán szegény	12	64	24	100 (499)
Nem szegény	20	61	19	100 (201)
<i>Rendszerváltozás megítélése szerint</i>				
Roszzabb	16	59	25	100 (464)
Ugyanolyan	13	64	23	100 (207)
Jobb	19	55	26	100 (143)

Irodalomjegyzék

- Dögei Ilona–Ferge Zsuzsa (1998): A szegénységgel és az állami feladatvállalással kapcsolatos attitűdök. Zárótanulmány. MHP Műhelytanulmányok 9. TÁRKI, Budapest, szerk.: Sik Endre és Tóth István György. 164–169. o.
- Ferge Zsuzsa (1994): Szabadság és biztonság. 2000, 1994. augusztus.
- Ferge Zsuzsa et al. (1995): Societies in transition. International report on the social consequences of the Transition, a survey carried out as part of the SOCO project initiated and coordinated by the Institute for Human Sciences Vienne. Cross-national report on five countries, prepared by Zsuzsa Ferge, Endre Sik, Péter Róbert, Fruzsina Albert. IWM, Vienna.
- Ferge Zsuzsa (1996): A rendszerváltás megítélése. Szociológia, 1996. 1. 51–74. o.
- Ferge Zsuzsa (1996): Freedom and Security. International Review of Comparative Public Policy, Vol. 7. 1996. 19–41. o.
- Ferge Zsuzsa (1997): A szegénységgel kapcsolatos attitűdök, Az ajtók záródnak (?), MHP Műhelytanulmányok 8. TÁRKI, Budapest, szerk.: Sik Endre és Tóth István György. 122–128. o.
- Ferge Zsuzsa–Dögei Ilona (1997): Rövid kiegészítés az adótudatosság kérdéséhez, Az ajtók záródnak (?), MHP Műhelytanulmányok 8. TÁRKI, Budapest, szerk.: Sik Endre és Tóth István György. 143–147. o.
- Ferge Zsuzsa–Dögei Ilona (1998): Néhány társadalmi érték megítélése – az állam szerepe. Zárótanulmány. MHP Műhelytanulmányok 9. TÁRKI, Budapest, szerk.: Sik Endre és Tóth István György. 170–177. o.
- Ferge Zsuzsa (2000): Elszabaduló egyenlőtlenségek. Társadalomtudományi olvasókönyvek. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszék. Budapest.

CSANÁDY DÁNIEL

Helyi önkormányzatok és civil szervezetek együttműködése Skóciában*

Amikor 1997-ben a Munkáspárt a választásokra készült, egyik legfontosabb politikai céljaként azt jelölte meg, hogy helyreállítsa Skócia, Wales és Észak-Írország egykori jogait. E jogok terjedelme eltérő volt a három országrészben, ezért megalakulása után az új kormány haladéktalanul nekifogott, hogy megvalósítsa választási programját. A legtöbb jogosítványt Skócia kapta vissza (devolution), amelyeket a visszaállított Skót Parlament gyakorolhat. A tanulmány ennek fényében vázolja fel a brit civil szervezetek együttműködésének folyamatait.

A brit civil politika

A brit jótékonyosság

Közismert, hogy a polgári jótékonykodásnak és ezzel összefüggésben a civil szervezeteknek mélyen gyökerező és igen régre visszanyúló hagyományai vannak a brit társadalomban. Ennek a területnek a világon az első törvényi szabályozása I. Erzsébet angol királynő hosszú uralkodásának utolsó éveiben született, s az úgynevezett szegénytörvények sorába tartozik. Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy Shakespeare reneszánsz angol társadalma alapvetően különbözött a miénktől.

Erzsébet királynő célja nem az egyesülési szabadság törvényes biztosítékainak megteremtése vagy a polgári jog alapvető intézményeinek törvénybe iktatása volt. Az egyesülési szabadság középkori hagyományait nem sokkal korábban éppen VIII. Henrik számolta fel az egyre élesebb vallási ellentétek miatt, hogy az majd csak a vallási tolerancia törvényes biztosítása után kapjon ismét teret Angliában.

* Ez a cikk a Szociális Tanács és a Szociális és Családügyi Minisztérium által 2001. december 3-4-én a Magyar Tudományos Akadémián megrendezett „Utak és lehetőségek az egyenlő esélyek megteremtésére” című konferencián elhangzott előadás szerkesztett szövege.

Uralkodásának korai szakaszában Erzsébet ugyan tett néhány kísérletet a vallási tolerancia gyakorlására, ám ezen igyekezete nem sok sikert hozott számára, így többek között a jótékonyt szolgáló törvényhozás is az anglikán hitvallás terjesztését volt hivatva elősegíteni. A polgári jog alapvető intézményeinek törvénybe foglalására pedig csak jóval később, Napóleon kezdeményezésére került sor Franciaországban. A nevezetes *Code Civil* (Polgári Törvénykönyv) utóbb majdnem egész Európa számára mintául szolgált, ám az egyik kivétel éppen Anglia volt, amely megőrizte szokásjogon alapuló intézményeit, és ezáltal máig ható módon rögzítette az európai kontinens és a brit szigetek jogfelfogása közötti különbségeket. Példa erre az angol „trust” harmadik fél javára végzett vagyonekezelési szerződés) jogintézménye, amelynek mai formája hosszú precedensjogi fejlődés eredménye, s e független fejlődés miatt jelentősen különbözik a kontinens országokban többé-kevésbé megegyező „alapítvány” jogintézményétől.

Erzsébet törvényei lényegében különböző királyi privilégiumokat (kiváltságokat), elsősorban adómentességet biztosítottak az úgynevezett karitatív célú (angolul: charitable, magyarul: jótékony, jogi nyelven pedig: közhasznú) szervezetek számára. Ezzel az angolok a nemállami testületeken (mai kifejezéssel: magánszervezeteken) belül lényegében már 1601-ben különbséget tettek a magánérdeket követő (kereskedelmi) és a közösség érdekeit szolgáló (közhasznú) magánszervezetek között. E törvény értelmében az a társaság számított jótékony célúnak, amely a szegénység enyhítése, az oktatás fejlesztése, a vallás terjesztése vagy más, a közösség számára hasznos cél érdekében tevékenykedett. S bár a kereskedelmi és a közhasznú társaságok megkülönböztetésének az elemei Magyarországon is meglehetősen régi hagyományokkal rendelkeznek – hiszen az első királyi privilégiumokat Mária Terézia biztosította közhasznú magánszervezetek számára –, a különbség törvényi megfogalmazására nálunk csak a közhasznú szervezetekről szóló 1997. évi CLVI. törvénnyel került sor.

A brit szigeteken tehát a közhasznúság hagyománya korábbi, mint a civil társadalom filozófiájának megszületése – számítsuk az utóbbit akár Thomas Hobbes 1651-ben megjelent *Leviathán* című, alapvető jelentőségű, ám sokféleképpen értelmezett művétől, akár a skót felvilágosodás nagyjainak, de különösen Adam Fergusonnak *Tanulmány a civil társadalom történetéről* (An Essay on the History of Civil Society) című munkájától. Ha az utóbbit tesszük, akkor választ kapunk arra a kérdésre is, hogy mivel gazdagította a döntően prezbiteriánus Skócia a brit jótékonyt alapvetően anglikán hagyományait. Ugyanakkor Skócia híd az angolszász és a kontinentális jogi hagyományok között is, mivel eredetét tekintve a skót jog kontinentális alapokra épült. A Brit Birodalom részeként azután a skótok mindazon angol jogintézményeket átvették, amelyekre a szoros kapcsolatok okán szükségük volt, jogrendszerük azonban mindmáig számos ponton eltér az angol jogtól.

Magyarország és a Habsburg Monarchia viszonyához nagyon hasonló módon, Skócia viharos történelmét egyrészt az angol monar-

chiával szembeni önrendelkezés védelme, másrészt az ezzel való szükségszerű együttműködés fejlesztése jellemzi. Mint egykor a protestáns közösségek szervezését tanulmányozó erdélyi diákok számára, úgy ma a brit jótékonyság hagyományának eltanulásához számunkra az út Skócián keresztül vezet. Ez a sajátos perspektíva némi távolságot teremthet az eredményeit tekintve nagyon vonzó, ám történetét és fejlettségét nézve nagyon eltérő brit jótékonysággal szemben.

A reneszánsz előzmények után a jótékonyság hagyománya ugyanis az újkorban további fejlődést élt meg Angliában. E fejlődés lényege – némileg leegyszerűsítve – a jótékonykodás egyre kisebb közösségekben való elismerése, más szóval: a közhasznúság egyre több tevékenységi területre és szervezeti formára való jogi kiterjesztése. A 18. századi filantrópia; a 19. századi önszegélyező mozgalmak; majd az önkéntesség széles körű elterjedése a 20. században, az 1990-es évekre erzsébeti méretű és jelentőségű jogalkotási fejleményekhez vezetett. Az 1992–1993-as *jótékonysági törvények* (Charities Acts), valamint az 1995-ben bevezetett új adókedvezmények, továbbá az úgynevezett Nemzeti Lottóalap (National Lottery Fund) létrehozása, majd 2000-ben az adókedvezmények további kiterjesztése mára egy mind gazdasági, mind társadalmi téren befolyásos, jelentősen differenciált, ám átfogóan szabályozott civil szektor (a britek inkább „voluntary sector”-nak, magyarul „önkéntes szektor”-nak nevezik) kialakulását eredményezték. Az alapfilozófia azonban a reneszánsz kora óta nem sokat változott a brit szigeteken: a társadalomban rejlő alkotó energiákat a politikai hatalom jogilag elismeri és anyagilag támogatja. Ennek a filozófiának persze mind a mai napig többféle értelmezése létezik, ezért mielőtt a skót esetre rátérnénk, érdemes ezeket a különböző értelmezéseket néhány pillantás erejéig szemügyre vegyük.

A brit jóléti állam

Elégképpen közismert, hogy a jóléti állam programjának kidolgozása a második világháború alatt született úgynevezett *Beveridge Jelentés*hez kötődik, amelyben a London School of Economics korábbi dékánja, William Beveridge *Társadalombiztosítás és a hozzá kapcsolódó szolgáltatások* (Social Insurance and Allied Services, 1942) címen a modern ipari kapitalizmus tökéletlenségét „a létbizonytalanság öt óriása” néven foglalta össze. Az 1945-ben hatalomra kerülő Munkáspárt lényegében ennek a programnak az alapján állította össze és valósította meg jogalkotási tervét.

Az öt bizonytalansági tényező és az azokat megszüntetni hivatott törvényhozási aktusok a következők voltak:

A nélkülözés megszüntetését célzó intézkedések: a *családtámogatásokról* szóló törvény (Family Allowances Act, 1945) és a társadalombiztosításról szóló törvény (National Insurance Act, 1946).

A nyomor felszámolását célzó intézkedések: az *új városok alapítá-*

sáról szóló törvény (New Town Act, 1946), mely a háborúban romba dőlt vagy egyébként nyomornegyednek számító városrészek lakóinak újonnan épülő városközpontokba történő áttelepítését célozta, valamint a Lakásügyi Tanács létrehozása (Housing Council, 1946).

A betegségek kezelését és megelőzését célzó intézkedések: az állami egészségügyről szóló törvény (National Health Service Act, 1946), valamint a rendszeres állami támogatásokról szóló törvény (National Assistance Act, 1948), mely – talán legfontosabbként – a nyugellátásban nem részesülő időskorúak támogatásáról rendelkezett.

A tudatlanság felszámolását célzó intézkedések: Közoktatási törvény (Education Act, 1944).

A tétlenség megszüntetését célzó intézkedések: a teljes foglalkoztatásról szóló előterjesztés (Full Employment White Paper, 1946).

E jogalkotások lényegében az általános, minimális, hozzájárulás alapú biztosítás elvén nyugodtak, s később ez az elv szolgált kiindulással szinte egész Európában a jóléti állam intézményrendszerének kiépítéséhez. Elnézve Beveridge programját és a Munkáspárt törvényhozási tevékenységét, nem teljesen indokolatlanul támad az embernek olyan érzése, hogy a második világháború után a britek – egyébként más nemzetek fiaihoz nagyon hasonlóan – komolyan nekifogtak Mórús Tamás 1516-os *Utópiájának* gyakorlati megvalósításához. A brit jóléti állam azonban programjának megszületésétől kezdve mind odahaza, mind pedig a nemzetközi szinten – elsősorban az USA-ban – igen komoly ellenérvekkel találta magát szemben.

Gazdasági téren azt hozták fel ellene, hogy enyhén szólva nem költségérzékeny; ráadásul a szolgáltatói monopóliumok kialakítása miatt kiszolgáltatott helyzetbe hozza a felhasználókat – egyszerűen piacellenes. Politikai téren a fő ellenérvek szerint nemhogy növeli, hanem korlátozza a felhasználók választását, ugyanakkor elviselhetetlen méretűre növeli az állami bürokráciát – röviden: korlátozza a szabadságot. Ideológiai alapon pedig abban foglalták össze az ellenvetéseket, hogy mind gazdasági, mind pedig politikai téren függőséget teremt, s ezzel összefüggésben egyéni és nemzeti méretekben egyaránt gátolja a kezdeményezőképeséget.

Kevésbé közismert azonban, hogy a második világháború után Beveridge készített egy másik jelentést is, *Önkéntes kezdeményezés* (Voluntary Action, 1948) címmel. Ebben lényegében a filantrópiát és az önszervezést tekintette a társadalmi önszerveződés alapvető formáinak, és azt hangsúlyozta, hogy az öntevékenység nélkülözhetetlen a jóléti társadalom megvalósulásához. A szakirodalomban máig vitatott, hogy Beveridge vajon komplementer vagy alternatív modelleként vázolta-e fel a jóléti és az önszervező társadalma(ka)t. Annyi bizonyos, hogy a konzervatív kritikák egy része utóbb beigazolódott, mivel a megvalósult jóléti állam lényegében korporatív, érdekegyeztetésre támaszkodott, s következésképpen csupán a hiányzó szolgáltatások pótlására szerveződő civil kezdeményezésekkel tudott együttműködni.

A brit kormányzat átalakulása

A konzervatív „forradalom”

Az 1973-as olajválság és a nyomában járó általános recesszió jelentős munkanélküliséget és társadalmi nyugtalanságot hozott Anglia számára. Véget ért a második világháborút követő folyamatos fellendülés korszaka, és a brit társadalom alapvető változtatásokra kényszerült. Ezeket a reformokat az 1979-ben hatalomra került Konzervatív Párt hajtotta végre, amely politikáját a jóléti állam konzervatív kritikájára alapozta. A konzervatívok gazdasági téren a nagy állami vállalatok privatizációját, valamint a termelési és foglalkoztatási feltételek korszerűsítését hirdették meg. Adó- és segélyezési politikájukkal a köz- és biztosítási terhek csökkentését kívánták megvalósítani, ezzel párhuzamosan pedig csupán a leginkább rászorulókat támogatását biztosították. A közigazgatás területén intézményi reformokat (New Institutionalism), valamint új intézményvezetési módszereket (New Public Management) kívántak bevezetni. Előbbi téren az igazgatási apparátuson kívüli kormányügynökségeket hoztak létre, utóbbi területen pedig üzleti vezetési módszereket honosítottak meg az állami adminisztrációban.

Ez a program csak első ránézésre volt kevésbé ambiciózus, mint a jóléti állam programja, mivel a magánérdek és az üzleti módszerek mindenhatóságába vetett hit ugyanolyan ideológiai elfogultságot eredményezett, mint a közérdekbe és az állami beavatkozásba vetett korlátlan bizalom. Ugyanakkor az egy pillanatig sem volt vitás, hogy ennek a programnak a végrehajtása jóval nagyobb társadalmi ellenállással fog találkozni, mint elődjének jóléti intézkedései. A problémák tehát csak részben adódtak a program és a valóság feszültségéből, mert már magában a programban is jelentős ellentmondások feszültek. Ilyen probléma volt az, hogy a felhasználók továbbra sem kaptak szerepet az új intézmények kialakításában; hogy a helyi önkormányzatoknak továbbra is csupán alárendelt szerep jutott a szolgáltatások biztosításában; s hogy a kormányzat ideológiai okokból idegenkedett bármilyen gazdasági tervezés vagy igazgatási értékelés gondolatától.

A konzervatív „forradalom” hatására az 1980-as évek folyamán jelentősen átpolitizálódott a civil szféra. A politikai várakozásokkal ellentétben azonban erre nem osztályalapon, hanem konkrét ügyek mentén került sor. Teljesen új jog-, érdek- és környezetvédő mozgalmak és szervezetek alakultak meg és konfrontálódtak a kormányzati szervekkel. Margaret Thatcher miniszterelnök-asszony egy vidéki öregotthonban tett látogatása során döbbsent rá arra, hogy kormányának nincsenek összesített adatai a civil szervezeteknek nyújtott kormányzati támogatásokról, azaz nincsen egyértelmű politikája a civil szervezetekkel kapcsolatban. Ebből a felismerésből született az 1989-es nevezetes *Kormányzati Ellenőrzési Jelentés* (Government Scrutinity Report), amelynek eredménye – az általános várakozásokkal ellentét-

ben – nem a források csökkentése lett, hanem a közhasznú szervezetekre vonatkozó törvények felülvizsgálata; a Jótékonyági Felügyelet (Charity Commission) felállítása; az 1995-ös adóreform kidolgozása; a Nemzeti Lottóalap létrehozása, valamint egy átfogó kormányzati civil stratégiai kidolgozása.

1996-ban a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumában létrehozott Önkéntes és Közösségi Ügyek Főosztálya dolgozta ki a kormányzat civil kapcsolatainak reformját, amelynek keretében általános érvennyel kívánták támogatásban részesíteni a civil szervezetek közszolgáltatói szerepét, továbbá elismerték azt a szerepet is, amelyet ezek a szervezetek a helyi érdekek becsatornázása terén betöltenek. Ugyanakkor nyíltan elutasították a civil szervezetek kritikai-ellenőrző szerepét, mondván: az a szervezet, amely nyilvánosan bírálja a kormányt, politikai tevékenységet végez, s ezért nem részesülhet kormányzati támogatásban.

A „harmadik út”

1997-ben, tizennyolc ellenzékben töltött év után a Munkáspárt győzelmet aratott az általános választásokon és kényelmes parlamenti többséggel rendelkező kormányt alakíthatott. S bár a választások előtt a párton belül nem volt egység az árnyékkormány politikáját illetően, az új kormány utóbb nem a hagyományos ideológiai pozíciók mentén, hanem egy új filozófia alapján formálta meg politikáját. Ezt a filozófiát Anthony Giddens programadó könyvének (*The Third Way: The Renewal of Social Democracy*, 1998) címe alapján nevezik harmadik útnak Angliában. (Félreértések elkerülése érdekében: ennek a fogalomnak semmi köze sincsen a két világháború között Németországban használt fogalomhoz.)

E program fontos része volt az állam szerepének újrafogalmazása, ami egyrészt az Európai Unió fenntartások nélküli elfogadását jelentette, másrészt regionális hatalmi központok létrehozását célozta. Ennek jegyében vették tervbe a közigazgatás jelentős mértékű decentralizációját: egyrészt a hatáskörök újraelosztására, másrészt az intézményi kapcsolatok átalakítására kívántak sort keríteni. Az igazgatási módszerek terén pedig támogatták az úgynevezett partnerkapcsolatok létrehozását. Ennek keretében egyfelől kabinetrendszer vezettek be a helyi önkormányzatok irányításában, másfelől viszont egyeztetési fórumokat teremtettek. Ez utóbbiak segítségével jelentősen demokratizálták a tervezési és értékelési folyamatokat. Az új kormány számos országos programot indított útjára, s ezek végrehajtása érdekében több tárcaközi koordinációt szolgáló szervezeti egységet alakított ki, s néhány új intézményhálózatot is létesített. Így például a Miniszterelnöki Hivatalban felállították a Társadalmi Kirekesztés Osztályát (Social Exclusion Unit), amelynek célja, hogy összehangolja a különböző tárcáknak a különböző hátrányos helyzetű társadalmi réte-

gek, a fogyatékosok, a nemzeti és etnikai, valamint más kisebbségi csoportok beilleszkedése érdekében folytatott tevékenységét. Ez a szervezeti egység dolgozta ki azután a *Lakókörnyezet-felújítási nemzeti stratégiát* (National Strategy for Neighbourhood Renewal), valamint a *Helyi stratégiai együttműködések* (Local Strategic Partnerships) programját. A miniszterelnök-helyettes irányításával Regionális Fejlesztési Ügynökségek (Regional Development Agencies) jöttek létre. Olyan átfogó kormányzati programok születtek, amelyek az elmaradott térségben élő vagy hátrányos helyzetű közösségek foglalkoztatási gondjait igyekeznek enyhíteni (New Deal for Communities), vagy a helyi közszolgáltatások minőségét kívánják javítani (Best Value Initiative), vagy a helyi önkormányzatok tervezési gyakorlatát akarják átalakítani (Community Planning). Ez utóbbi programok már az érintett civil szervezetek bevonásával készültek és így is valósulnak meg.

A civil kapcsolatokat illetően *Egyezmény* (Compact – Cooperation Agreement) született az illetékes kormányhivatalok és a civil szektor képviselői között. Ez a megállapodás elismeri a civil szektor függetlenségét – ideértve a kormányzati intézkedések bírálatának jogát is –, és bizalmat szavaz a szektor meghatalmazott képviselőinek. Ugyanakkor megköveteli a közhasznú szervezetek elszámoltathatóságát és átláthatóságát. Garanciát vállal arra, hogy az állami források kiszámíthatóak és elérhetőek legyenek, s egyúttal megfogalmazza a civil szektor szolgáltatásainak hatékonyságával és minőségével kapcsolatos kormányzati elvárásokat.

A skót önrendelkezés

A Skót Parlament

Amikor Erzsébet királynő 1603-ban utód nélkül meghalt, VI. (Stewart) Jakab skót király pedig I. (Stuart) Jakab néven Anglia trónjára lépett, a „koronák egyesültek”, 1707-ben pedig mind Skócia, mind Anglia Parlamentje feloszlott, és a „parlamentek egyesítése” jegyében londoni székhellyel megalakult az Egyesült Királyság új parlamentje. Ezzel véget ért az ellenségeskedés időszaka Skócia és Anglia között, és létrejött egy nagy, kereskedő nemzet. A brit nemzeti kereteken belül azonban a skót nemzet érdekei sokszor és sokféleképpen sérültek. Ezért Skócia több területen is igyekezett megőrizni különállását. Jogrendszere mind a mai napig kontinentális mintájú intézményeken nyugszik, míg Angliáé az angolszász szokásjogon alapszik; presbiteriánus alapokon álló protestáns egyházának nem feje a brit uralkodó; önálló oktatási rendszere mind a közoktatást, mind a felsőoktatást tekintve eltér az angol és a walesi iskolarendszertől.

A mai Skócia fejlett ipari ország. Több mint 5 millió lakosa van; az egy főre jutó nemzeti össztermék megközelíti a 18 ezer amerikai dollárt; a regisztrált munkanélküliség tartósan 5 százalék körül mo-

zog. Egy főre eső exportja meghaladja az egész Egyesült Királyságét, de az Amerikai Egyesült Államok vagy Japán hasonló adatait is; a lakosságarányos diplomások száma pedig az Európai Unió országaiban csak Norvégiában magasabb. Az Európai Unió területén gyártott minden harmadik márkás személyi számítógép, és minden második „laptop” Skóciában készül. Edinburgh – London, Párizs és Frankfurt után – Európa negyedik legjelentősebb pénzügyi központja.

Amikor 1997-ben a Munkáspárt a választásokra készült, egyik legfontosabb politikai céljaként azt jelölte meg, hogy helyreállítsa Skócia, Wales és Észak-Írország egykori jogait. E jogok terjedelme eltérő volt a három ország részben, ezért megalakulása után az új kormány haladéktalanul nekifogott, hogy megvalósítsa választási programját. A legtöbb jogosítványt Skócia kapta vissza (devolution), amelyeket a visszaállított Skót Parlament gyakorolhat. A Brit Kormány hatáskörében maradt a külügyek, a hadügy, a pénzügy és a társadalombiztosítás, a gyógyszerügy, az energiaügy, a hírközlés, a foglalkoztatás, a piaci és szállítási szabályozás stb. irányítása. A közös ügyek vonatkozásában továbbra is helyükön maradtak a skót képviselők a Westminster Parlamentben.

1999 májusában parlamenti választásokat tartottak Skóciában. Ezen arányos képviselői rendszerben, 73 képviselőt hagyományos egyéni választókerületekben, 56 pártlistás képviselőt pedig 8 európai választási körzetben, egykamarás, erős szakbizottságokkal rendelkező parlamentbe választottak. A választásokon a Munkáspárt relatív többséget szerzett, így koalíciós kormány alakult a harmadik helyet megszerző Liberális Demokrata Párt részvételével. Mivel a „kormány” szó egyértelműen a Brit Kormányt jelzi, a skót kormány neve Skót Végrehajtó Szerv (Scottish Executive) lett. Ennek kabinetje 11 miniszterből áll, melynek feje az első miniszter („first minister”, mivel a „prime minister” a Brit Kormány feje). A Skót Végrehajtó Szerv alkalmazottai továbbra is az egységes brit köztisztviselői kar tagjai maradtak.

A skót helyi önkormányzatok

A skót közigazgatás második világháború utáni története a közigazgatási modernizáció sikertörténete. A 19. században ugyanis Skócia még a következő hagyományos igazgatási egységekre oszlott: 33 megyei tanács, 200 törvényhatóság, 869 község, önálló csendőrség, közlekedésfelügyelet és iskolaszék. Az 1929-es önkormányzati reform során 33 megyei tanács mellett 4 megyei jogú városi tanács alakult, ám továbbra is fennmaradt 21 nagyobb, és 176 kisebb törvényhatóság, valamint 196 járás. Ebből a nehezen áttekinthető szerkezetből 1975-ben a Wheatley Bizottság 9 régió, 53 kerület és 3 önálló tanáccsal rendelkező szigetcsoport kialakításával kétszintű önkormányzati rendszert hozott létre. 1994-ben azután önálló törvény született a skót önkormányzatokról, amely 1996 áprilisában lépett hatályba. Ekkorra

alakult ki a ma létező egyszintű önkormányzati szerkezet, amely 32 egységes helyi önkormányzatból áll. Az új skót közigazgatási egységek magyar viszonylatban kisebb megyéknek, illetve megyei jogú városoknak felelnének meg.

Kétségtelen, hogy ezt az átalakulást centralizációs törekvések terhelték, s ez helyenként indokolatlan nehézségeket okozott. Az 1996-os átszervezés során például a skót helyi önkormányzatok stratégiai hatásköröket veszítettek el, fontos községi ügyek megyei szintre kerültek, ráadásul az 1994 és 1996 közötti átmeneti időszak a reform átgondolt lebonyolításához nagyon rövidnek bizonyult. Az önkormányzati szektorban jelentős forrásvesztés következett be, amelynek következménye nagyszámú közalkalmazott elvándorlása volt. Tovább nehezítette a helyzetet, hogy az új önkormányzatok lakosságának száma nagyon egyenetlen, 19 ezer főtől 600 ezer főig változik.

Ugyanakkor ez a modernizációs folyamat már rövid távon jó eredményeket hozott: 1975-ben például egy egységes skót önkormányzati szövetség jött létre, és megalakult a Skót Helyi Önkormányzatok Gyűlekelete (Convention of Scottish Local Authorities – CoSLA). Ez a szövetség nem kormányzati szerv, még csak nem is köztisztviselő, hanem civil szervezet, amelynek azonban komoly befolyása van a brit politikában. Ezt az is bizonyítja, hogy a brit képviselőtől független, saját irodája van Brüsszelben, az Európai Unió fővárosában. Számos érv szól amellett, hogy az egyszintű közigazgatás a skót autonómia visszaállításának egyik fontos feltétele volt. Úgy tűnik, hogy a Skót Parlament munkáspárti megajánlása és sikeres felállítása igazgatási szempontból a konzervatívok által megvalósított önkormányzati reformon nyugodott.

A közfeladatok ellátása Skóciában

A skót civil szektor

Skóciában 2000. évi adatok szerint több mint 44 ezer civil szervezet (voluntary organisation) működik, ebből megközelítőleg 27 ezer közhasznú szervezet (charity), ám ez a szám tartalmaz majd 5 ezer olyan szervezetet is, amelyek nem valódi civil szervezetek, ám a törvények értelmében mégis közhasznú státuszt élveznek. Ez utóbbi kategóriába olyan egyházi intézmények tartoznak, amelyek nem szolgáltatásokat nyújtanak, hanem hitéleti célokat szolgálnak, valamint olyan köztisztviselőket, amelyeket nem állampolgárok, hanem állami szervek hoztak létre. A civil szervezetek 86 százaléka helyi (városi, kisvárosi vagy települési) hatókörben tevékenykedik. Az összes szervezetek 46 százaléka szociális, 18 százaléka kulturális és szabadidős, 11 százaléka pedig gazdaságfejlesztési tevékenységet végez. (Meg kell azonban jegyezni, hogy tőlünk eltérően Skóciában a civil szektorhoz számítják a lakásszövetkezeteket, valamint az egyes takarékszövetkezeteket is.)

TANULMÁNYOK

Ebben a szektorban közel 100 ezer teljes vagy részmunkaidős alkalmazott és több mint 300 ezer önkéntes dolgozik. A 25 ezer font sterling (kb. 10 millió forint) éves bevétel alatti szervezetek 88 százalékának egyáltalán nincsen alkalmazottja, csupán önkénteseket foglalkoztat.

A skót civil szervezetek teljes éves bevétele 2 milliárd font sterling (kb. 800 milliárd forint). Ennek az összegnek 32 százaléka saját bevétel, amely elsősorban bérleti díjakból és pénzügyi befektetésekből származik – tekintettel arra, hogy a civil szervezetek vagyonának összege a becslések szerint megközelíti a 7 milliárd font sterlinget (kb. 2800 milliárd forintot). A bevételekből 35 százalékot a költségvetési támogatások (ideértve az önkormányzati támogatásokat is), 20 százalékot a különböző magánadományok (ide véve a szponzorálásokat is), 7 százalékot a Nemzeti Lottóalap támogatásai, 6 százalékot pedig a trustok juttatásai tesznek ki. Érdemes még megemlíteni, hogy az összes bevételek 11 százaléka jut a közhasznú szervezetekhez, közfeladat-ellátási szerződések keretében.

Skóciában két nagyobb civil érdekképviselői szervezet van: a Civil Szervezetek Skót Tanácsa (Scottish Council for Voluntary Organisations – SCVO), amely az Angliában és Walesben tevékenykedő Civil Szervezetek Országos Tanácsának (National Council of Voluntary Organisations – NCVO) skót társszervezete, valamint a Civil Szolgáltató Szervezetek Tanácsa (Council for Voluntary Services – CVS), amely nem klasszikus érdekképviselői ernyőszervezet, hanem hálózati alapon fogja össze a helyi szervezeteket Skóciában, és országos ügyekben szorosan együttműködik az SCVO-val.

Skóciában az Angol Compact mintájára külön Skót Compact jött létre a Skót Végrehajtó Szerv, valamint az SCVO és a CVS-ek között. A skót egyezmény sajátossága a kölcsönösség és az egyenrangúság hangsúlyozása. A nemzeti szintű egyezmény alapján pedig számos helyi megállapodás jött létre a skót civil szervezetek és a helyi önkormányzatok között – ilyen például az *Edinburgh Városi Együttműködési Megállapodás* (Edinburgh Partnership Agreement) vagy az Aberdeen városában létrejött politikai megállapodás. Ez utóbbi megállapodás 1997-ben született az aberdeeni civil szervezetek képviselői és a helyi önkormányzat között. A megállapodás főbb elemei a közös értékek rögzítése, a feladatok és hatáskörök kölcsönösségen alapuló megállapítása, valamint a megállapodás éves (vegyes bizottság által felügyelt) vizsgálatának előírása.

Az Edinburgh-tól északra elterülő Fife megyében ugyancsak létezik megállapodás a civil szektor és az önkormányzat között. E megállapodás keretében a helyi civil szervezetek a következő területeken látnak el szolgáltatásokat: gyermekgondozás, ifjúsági munka, hajléktalangundozás, valamint közhasznú tanácsadás. Ennek ellenében az önkormányzat folyamatos és kiszámítható anyagi támogatásra vállal kötelezettséget. Az együttműködés keretében a civil szervezetek a következő területeken vesznek részt az önkormányzat munkájában: előzetes konzultációk, utólagos értékelések (Policy Proofing), szakmai di-

alógus és kapcsolattartás, továbbá közösségi tervezés (Community Planning), területrendezési tervezés, valamint fogyasztóvédelem.

A feladat-ellátási szerződés

A Fife megyei együttműködésnek különös érdekessége az a részletesen kidolgozott támogatási rendszer, amelynek alapján a civil szervezetek részt vesznek a közfeladatok ellátásában, s amelyet az önkormányzat részéről szakavatott apparátus (kapcsolattartó hivatalnokok) érvényesít. E rendszer egyrészt a fokozatos támogatás, másrészt az arányos elszámoltatás elveire épül. Háromféle alapvető támogatási forma létezik (amelyeken belül azonban számos szakterületen írnak ki pályázatot): (1) 3–6 hónapra szóló, kisebb összegű pályázati támogatás, (2) 1 éves, jelentősebb összegű pályázati támogatás, (3) 3 éves feladat-ellátási szerződés.

(1) A rövid lejáratú támogatás feltétele csupán a pályázati feltételek meglétének igazolása és a pénzügyi elszámolás utólagos benyújtása.

(2) Éves támogatási pályázatot az nyújthat be, aki korábban már rövid lejáratú pályázati támogatásban részesült, ám ennél a támogatási formánál már nem csupán a rendes pénzügyi beszámolót kell csatolni, hanem az éves közhasznúsági jelentést is be kell nyújtani, továbbá féléves beszámolót is kell készíteni az önkormányzat részére.

(3) Három évre szóló feladatellátási szerződést csak olyan civil szervezettel ír alá az önkormányzat, amely már legalább egy évig eredményesen látott el valamilyen közfeladatot. Az önkormányzat továbbá számos szempontot mérlegel a szervezet kiválasztásakor. Ilyenek: a szervezet céljai, a nyújtani kívánt szolgáltatás területi, időbeli és minőségi jellemzői, a célcsoport és annak speciális igényei, a szolgáltató belső ellenőrzési rendszere, a felhasználói visszajelzések hasznosításának módja; a programvezetés szervezeti felépítése. A szerződés teljesítése során pedig a törvény által előírt pénzügyi beszámolókon és a Közhasznúsági Felügyelet számára benyújtandó éves jelentésen túl a szervezetnek be kell mutatnia az önkormányzatnak a vezető testület üléseinek jegyzőkönyveit, bizonyos szervezeti formák esetében az alapító számára készített beszámolókat is, továbbá féléves önellenőrző ívet kell készítenie. E dokumentumok alapján legalább félévente helyszíni ellenőrzésre kerül sor, amelynek keretében pénzügyi, cél szerinti, eredményességi, programvezetési, munkaerő-alkalmassági, továbbképzési és tervezési kérdéseket vizsgálnak az önkormányzat által megbízott ellenőrök.

Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a közfeladatot ellátó civil szervezetek folyamatosan kapcsolatban állnak az önkormányzattal, amely – akárcsak Magyarországon – továbbra is felelős a közszolgáltatások biztosításáért. A kapcsolattartó hivatalnokok féléves jelentéseket készítenek, amelyek szervezeti és működési kérdések (vezetés, alkalmazottak, önkéntesek, munkahelyi biztonság, belső rendelkezések) vizs-

TANULMÁNYOK

gálatát, valamint környezettanulmányt (tagság, publikációk, szolgáltatások minősége és mennyisége, alapítói kapcsolatok, szakmai és ágazati kapcsolatok) tartalmaznak. Végül a hivatalnokok hároméves átfogó értékelést készítenek a kiszereződött közfeladatok ellátásáról.

Néhány fontos tanulság

A legfontosabb tanulság az 1948-as Beveridge Jelentés újrafelfedezéséhez kötődik. A társadalom jóléte nem valósítható meg a társadalom aktív közreműködése nélkül. Az állampolgári részvételnek azonban – tetszik vagy nem tetszik ez az állam mindenkori képviselőinek – része a kormányzati tevékenység valamilyen formájú ellenőrzése, a választások között is működő intézményes értékelése. Rendszeres és független értékelés nélkül ugyanis a jóléti intézkedések lényegében nem tervezhetők. A hagyományos pártpolitikai és a központi kormányzati tervezéssel szemben a civil szervezeteket bevonó helyi tervezés az a pont, ahonnan kiindulva a kormányhivatalok és a civil társadalom együttműködése (partnerkapcsolata) kialakítható, s megfélelő feltételek mellett intézményesíthető.

Az állami és a civil szektor közötti feladatmegosztás újrafogalmazásának azonban alapvető feltétele az állami intézményrendszer valamilyen mértékű átalakítása: a hivatali hatásköröknek és az anyagi forrásoknak a helyi önkormányzatoktól a területi és személyi autonómiákon át a központi kormányzatszervekig történő átrendezése. A skót példa azt mutatja, hogy a hagyományos közigazgatás merev keretei között nehezen, vagy egyáltalán nem valósítható meg modern jóléti politika. A közigazgatás modernizációja – s ennek keretében a helyi önkormányzatok rendszerének újragondolása – Magyarországon is időszerű feladat. Ha semmi mást nem tekintünk, csupán az elmara-
dott skót térségek fejlesztéséhez nyújtott uniós támogatásokat, már akkor is látható, hogy a civil szervezetekkel való kormányzati együttműködés Skóciának igencsak megérte.

A skót civil szektor sikerét legalábbis részben annak köszönheti, hogy igen változatos szereplőit és szerepköreit (például hagyományos szolgáltatói szerepkör, minőségvédő és koordinatív szerepek, jog- és környezetvédő feladatok, érdekegyeztető és konzultatív szerep) sikeresen integrálta. Ez döntően annak köszönhető, hogy ennek a rendkívül szerteágazó és sokszintű szektornak sikerült kialakítania szakmai és politikai képviselőit, amely alkalmasnak bizonyult arra, hogy eredményes párbeszédet folytasson az üzleti szervezetek, az állami szervek, s nem utolsósorban a politikai pártok képviselőivel. S ezt a párbeszédet nem az egyes szervezetek érdekében folytatták, hanem a szervezetek összessége, s nem az egyes politikai pártok, hanem az öntevékeny állampolgárok érdekében. A technikai és eljárási elemeken túl ez az, amit Magyarországon el kellene tanulnunk a skót civil társadalomtól.

ANDOK FERENC–TÍMÁR SZILVIA

Dilemmák a szociális munkában

Az alábbi dolgozatban a szociális munka gyakorlatában jelentkező dilemmákat próbálom rendszerezni, elemezni. Természetesen nem gondolom azt, hogy e dilemmák leírása teljes lehet – inkább csak a fontosságukra, tudatosítási lehetőségeikre szeretnék utalni.

Ugyanakkor azt sem gondolhatjuk, hogy a mindennapi gyakorlatban ezek a dilemmák egyértelműen megoldhatóak lennének. Nem is ez a lényeg; a dilemmák valójában a szociális munka dinamikusságát, potencialitását, s egyben felelősségét jelzik. Nem a megoldások tipizált posztulátumai fontosak számunkra, hanem a tudatos, nyílt reflexiók – hiszen az elméleti háttér mellett számunkra leginkább a mindennapok tapasztalata, „kiemelt valósága” volt az irányadó.

1. A szociális munka dilemmáiról általában

A szociális munka dilemmái a személyközi gyakorlatban értelmezhetőek. A gyakorlat mindig a kommunikatív helyzetekben konstituálódik – így a dilemmák is a kommunikatív, személyközi gyakorlatban vannak „lehorgonyozva”.

A kommunikáció (az etika mellett) a szociális munka egyik kulcsfogalma, s az összetett kommunikatív aktusok tudatossága az, ami segítheti a szociális munka gyakorlati hatékonyságát.

A szociális munka úgy is felfogható, mint dilemmák sajátos rendszere. (Lásd erről: Hegyesi Gábor 1998:9.)

Ezek a kérdések adódnak:

- (1) a szociális munka etikai, felelősségszerű vonatkozásaiból,
- (2) a változó társadalmi feltételek, problémák, környezeti hatások összetettségéből,
- (3) a szociális munka interszubjektív, érték közvetítő szempontjából, követelményeiből.

A dilemmák pontosan a változásorientált, problémamegoldó paradigma természetes következményei. Tartalmi alappontjai ugyanakkor a mindennapi gyakorlatban levonható tapasztalatok sajátos értelme-

zési keretei is. Egyben a kényszereket és a lehetőségeket is közvetítik. De nemcsak az objektív feltételekre, hanem a szubjektív véleményekből, törekvésekből adódó magatartásformákra, habitusokra is.

Jon Elster is azt írja, hogy a „társadalomtudomány tulajdonképpen bonyolult variáció a vágyak és a lehetőségek témájára” (Elster 1995:22.). A szociális munka is tartalmaz megkerülhetetlen szubjektív, érzelmi vonatkozásokat. Mindez nem is baj, amíg dilemmák és nem ítéletek háttére lehet.

A dilemmák olyan kérdések, problémák, amelyek többnyire túlmutatnak az egyedi nehézségek esetlegességén, sokkal inkább tipikusan kezelhető feszültségeket, vagy éppen tanulságokat tartalmaznak. A dilemmák többnyire nem mentesek a feszültségektől, érdekektől.

A kérdés az, hogy miként lehet tematizálni, értelmezni ezeket. Mert néha el kell választani egy dilemmát, valamint annak a nagyon kemény, konkrét következményeit. Magyarul: a dilemma is *viszonyfogalom* – valakiknek a tragédiája egy szakembernek óhatatlanul is csak tipizálható dilemmaként jelenhet meg. Mit jelenthet ez? Talán azt, hogy a szociális munkás lehet empatikus, korrekt, de a kliens problémáinál akaratlanul is kívülálló, aki akkor korrekt, ha képes megőrizni szakmai objektivitását. De máris a dilemmák egyik eleménél tartunk.

A dilemmák fontos *segítséget* nyújthatnak a szakemberek számára, hiszen segíthetnek a nehéz kérdések megfogalmazásában, s főként – az általánosságokon túl – a minták, példák, modellek rendszerezésében.

Egyszerűbben: *mit jelentenek* a dilemmák? Nyilván azt, hogy választani lehet/kell valamilyen lehetőségek közül. Ez az alap. Ugyanakkor ez a nehézség is, mert a dilemma lényege pontosan az, hogy érveket, információkat hoz fel a meglévő lehetőségekkel, esélyekkel szemben is. Választani kell, de gyakran úgy, hogy nem elégségesek, vagy éppen ellentmondóak az információk.

Dönteni kellene, igaz, nem minden esetben lehet. A választási feladat mellett a másik fontos szempont, hogy a döntések nem egyszerűek, ezért *feszültségekkel* járnak. A döntésekhez, tehát a feszültségek feloldásához érvek kellene. Ezek az érvek kapcsolódhatnak konkrét tényekhez, de akár ideológiákhoz is. A döntéseknek mindig megvannak a maguk *kemény változói* (pl. egzisztenciális szempontok).

A dilemmákat és az azokat generáló problémákat ugyanakkor nemcsak az objektivitás oldaláról vizsgálhatjuk, hanem a szándékok, irányultságok oldaláról is – Cl. Geertz szavaival: „figyelünk kell a tényeket és a törekvéseket is” (Geertz 1994:27.).

A kérdés, hogy az érzésekből, magatartásokból mit transzformálunk jelentésekké. Mit választunk, mihez viszonyítunk. A jelentés itt a tények értelmezhetővé tételét jelenti, amelynek van egy logikai oldala, ami a magyarázhatóság alapja, illetve van egy úgynevezett érzelmi oldala is (Geertz uo.), amely például az *elviselhetőség* alapja.

Értelmezésünkben kulcsfontosságú Geertz felfogása. Mégpedig

azért, mert pontosan elemzi a tapasztalat, elmélet kettősségét, az ideologikus megközelítések torzultságát, s főként az értelmezés, típusalkotás *hatalmát*, felelősségét.

Geertz hangsúlyozza az értelmezés objektivitásának viszonylagosságát, szubjektív meghatározottságait. Ugyanakkor felhívja a figyelmet a túlzottan általánosító, ideologikus megközelítések veszélyeire, miszerint: az ideológia a tapasztalatok hamis, érdekorientáltóságú feldolgozásából (is) adódik, ezért egyfajta „másodlagos szelektivitásként működik”.

Ez a *szelektivitás* a fontos. Fontos az, amire egy szakember felhívja a figyelmet? A tényeket értelmezni kell – de ki és milyen szempontok alapján értékel? Vannak-e garanciái a kliensekkel szemben kötelező objektivitásnak? Mit jelent a *tapasztalat*?

Mindez a dilemmák dinamikus jellegének megértése miatt fontos. A dilemmák érvek, információk, s főként *tapasztalatok* alapján épülnek fel. Csakhogy kérdés, hogy a tapasztalat vajon hogyan, milyen biztonsággal értékelhető, általánosítható. És persze az is kérdés, hogy itt mi ennek a gondolatnak a jelentősége. Utalnunk kell a szociális munkás felelősségére, az esetleges rossz döntésének súlyára.

Tehát: a tapasztalat is információ, tudást jelent. Dönteni akkor könnyű, ha evidenciák mentén fogalmazhatunk. Ugyanakkor Polányi Mihály szerint „a tapasztalatok csak ellentmondó evidenciákat tudnak felmutatni”. (Polányi 1992:13.)

A dilemmáknak pedig pontosan az a lényegük, hogy nem kínálnak evidens megoldásokat. Visszont a szociális munkásnak sokszor ilyenkor is választania kell.

Ráadásul munkájában nem lehet maradéktalanul autonóm, hanem összetett kényszerekhez is kell alkalmazkodnia. Gyakran ideologikus megközelítésekkel szembesül. (Itt gondolhatunk egyszerű, partikuláris ideológiákra, amelyek nehezen kezelhetőek.)

Itt kell visszatérnünk Geertz felfogásához, mivel ő az, aki pontosan különbözteti meg azt a két dilemma-konstruáló szempontot, vonatkozást, ami a szociális munkában megkerülhetetlen. (Geertz 1994:30.) Az egyik az (itt) ideologikus alapként felfogható elmélet, az úgynevezett *érdekelmélet*, amely sokszor érdekeket értékként jelenít meg, de igazából csak a saját kizárólagos, tehát másoknak esetleg ártó érdekeit veszi figyelembe. (Gondoljunk a szociális munkás esetkezelésére, ha mondjuk kíváncsiságból „pszichologizálni” kezd a kiszolgált klienssel – szakmai felkészültségének határain túlra merészkedik mintegy „gyakorlásként”.)

Geertz szerint a másik ideologikus elmélet a *feszültségelmélet*, amely feltételezi, hogy a társadalom rosszul integrált, s ez feszültséget generál, amely feszültségek elől „menekülünk” – sokszor éppen ideologikus leegyszerűsítésekkel. Egyszerűbben: a feszültség kompenzálása gyakran ideologikus. (Gondoljunk például a munkanélküli előítéletes megnyilvánulására a *kisebbségekkel* szemben, akiket „bezzeg támogatnak”.)

Ezeknek a megközelítéseknek azután különböző magyarázataik, feldolgozási módjaik vannak. A szociális munkás a maga eszközeivel segíthet – a segélyek intézésétől az álláskeresésen keresztül az úgynevezett tanácsadásig.

A hatékony gyakorlat feltétele a dilemmákhoz való *tudatos* viszonyulás. Enélkül csak esetleges, alkalmi lehet a szociális munkás sikere. A gyakorlat fontos, de a gyakorlathoz kapcsolódó dilemmák folyamatos értékelése, értelmezése megkerülhetetlen.

2. Néhány szociálismunka-dilemma

A következőkben megpróbálunk felvázolni néhány tipikus, a szociális munka gyakorlatából következő dilemmát. A felsorolás természetesen nem lehet teljes, hiszen a gyakorlatban folyamatosan jönnek létre új kérdések, ellentmondások. Ugyanakkor a felsorolás mellett meg kell fogalmazni a dilemmák típusait, kialakulásuk, működésük alapjait, területeit.

Beszélhetünk ezért általában:

- *szakmai alapú dilemmákról* (lásd: kompetenciahatárok)
- *személyes alapú dilemmákról* (lásd: etikai kérdések)
- *közösségi alapú dilemmákról* (lásd: modellek, minták, családi körülmények)
- *környezeti alapú dilemmákról* (lásd: esélyek, egyenlőtlenségek)
- *társadalmi alapú dilemmákról* (lásd: hatalmi kérdések, érdekek–érdeemtelenek)
- *politikai alapú dilemmákról* (lásd: ideológiák – szegények, támogatások)
- *kulturális alapú dilemmákról* (szokások, ismeretek, értékek)

El kell ismernünk, hogy ezek a tipizálási sémák esetlegesek, hiszen a lényeg a dilemmák *változásában, összekapcsolódásában* van. Ugyanakkor talán mégis érdekesek lehetnek, mivel egyfajta keretként, rendszerezésként lehetnek fontosak.

A továbbiakban szeretnénk felmutatni azokat a fontos, összetett dilemmákat, amelyek egyrészt a szociális munkás számára a mindennapi gyakorlatban is megjelenhetnek, másrészt amelyek értelmezési kerete mégis túlmutat a szociális munkán, mivel általános érvényűeknek is értelmezhetőek.

2.1. A beavatkozás–nem beavatkozás dilemmája

A szociális munka alapvetően beavatkozó tevékenység. A probléma az, hogy a kliens önkéntes belépésén túl a beavatkozásnak megvan-e a maga szabályai, feltételei. A szociális munka csak akkor kez-

dődhet el, ha vannak megfelelő kompetenciák, szakmai, intézményi garanciák.

A beavatkozásnak ugyanis vannak feltételei és hatásai, következményei. A feltételeket sem láthatjuk, érvényesíthetjük maradéktalanul, de a *hatásokat* aztán végképp nem. A feltételeknek azonban van egy minimális köre, amelynek teljesülnie kell a segítő kapcsolat elindításához. Van egy úgynevezett *optimumszint*, amely már a krízishelyzettől függetlenül szakmai eredményeket is feltételez – ez itt azt jelenti, hogy a beavatkozás hatásai jórészt bemérhetőek.

A feltételeknél mindenképpen hangsúlyozni kell az *etikai* alapelvek betartását, hiszen az minden segítő kapcsolat alapfeltétele.

Ez a dilemma valamilyen előfeltevést is feltételez: mérlegelni kell a beavatkozás esélyeit, körülményeit. A dilemma sokszor abból is adódik, hogy időként gyorsan kell dönteni, beavatkozni.

Olyan krízisről is lehet szó, amikor nincs mód mérlegelni. A beavatkozás dilemmája tehát felfogható, mint:

- a felelőségek és a kompetenciák egyértelműsödése,
- a kényszerek és a lehetőségek dinamikus mérlegelése,
- a feltételek és a hatások értelmezése.

Ez a dilemma a szociális munkás döntési kompetenciáján kívüli területre is utal, legalábbis annyiban, hogy sokszor a szakemberen kívüli körülmények befolyásolják, korlátozzák az ő beavatkozási kompetenciáját. (Lásd: a drogos mint lehetséges bűnöző.)

A beavatkozás kezdetekor a szociális munkásnak már vannak korábbi tapasztalatai, vannak elképzelései, s valamilyen szinten ismeri a feltételeket. A beavatkozás tematikus rendszerezésében tudatosítani kell, hogy a problémamegoldásnak van egy *folyamata*, amely állandó alkalmazkodást, változást igényel. A beavatkozás jórészt a meglévő információk alkalmazása is, de ugyanakkor feltételez egyfajta szakmai *kreativitást* is a szakember részéről. A kreativitást itt nem terápiás kezelési formaként, hanem a szociális munkás képességeként, nyitottságaként értelmezzük.

A beavatkozáshoz tartozik a folyamat, kapcsolat lezárása, ami azért is fontos, mivel gyakran újabb feladatokat ad a kliens számára. A beavatkozási folyamat vége sokszor éppen valami új kezdete. Azért lehet érdekes mindez, mivel azt is tudatosíthatjuk, hogy a beavatkozás *következményei* gyakorta túlmutatnak a konkrét folyamaton, annak időtartamán, aktualitásán.

A beavatkozás sosem csak a szociális munkás felelőssége. Egy segítő kapcsolatban persze vannak közvetlen felelőségek is, viszont többnyire a szociális munkás is *közvetítő*: normákat, mintákat, szabályokat, értékeket, társadalmi elvárásokat közvetít.

Az már a szakember külön dilemmája, hogy ezekből az elvárásokból mit vállal fel, mit aktualizál, vagy esetleg milyen preferenciákat tart szem előtt. Erre lehet tipikus példa a közösségi szociális munka,

melynek során nagyon összetett elvárásokhoz, kényszerekhez kell alkalmazkodnia a segíteni próbáló szakembernek.

Ez a dilemma így az elvárások széles skáláját közvetíti, hiszen a beavatkozás mindig nagyon összetett folyamat, amelyben közvetlen és közvetett érdekek, szempontok vannak jelen. Gondoljunk a kliens, annak környezete, a társadalom vagy éppen a szakma természetes elvárásaira, sőt, *nyomásgyakorlásaira*.

Ugyanakkor a nem-beavatkozásnak is megvan a maga dilemmája, felelőssége. Ugyanis ez a döntés is következményekkel járhat. A beavatkozás hiánya egy krízishelyzetben nagyon komoly hatásokat gerjeszthet. Az a döntés, hogy nem avatkozunk be, esetleg egy rossz, elviselhetetlen helyzet konzerválódását is jelentheti. A nem-beavatkozásnak is megvannak a maga átgondolható feltételei, szempontjai. Ha olyan feladat vár egy szociális munkásra, amelyhez nincsenek meg a megfelelő kompetenciái, akkor normális esetben nem kezdi el a beavatkozást. Vagy, ha nincsenek meg a megfelelő információk, intézményi feltételek. Vagy, ha látja, hogy a probléma megoldásának lehetnek a számára értelmezhetetlen, kívülálló következményei. (Például egy alkoholista visszakerülése családjába, vagy a gyerekeinek elhelyezése, láthatása – ez lehet jó az alkoholista kliensnek, de figyelembe kell venni a család többi tagjának érdekeit is.)

2.2. Az objektív–szubjektív szempontok dilemmája

A szociális munka gyakorlata egyaránt tartalmaz objektív és szubjektív elemeket. Az objektivitás a segítő kapcsolat természetes feltétele. A kérdés persze úgy is feltehető lenne, hogy vagy objektív, vagy szubjektív a megközelítés, de ez így nyilván hamis általánosítás lenne, hiszen mindkét *megközelítés* fontos és megkerülhetetlen.

Az objektivitás egyrészt magától értetődő *követelmény* bizonyos helyzetekben, másrészt vonatkozhat olyan törekvésekre, ahol a szubjektivitás is elfogadható lehet. Gondoljunk a népjóléti irodák segélyezési feladataira, ahol a szakember tudja, hogy a kliensnek a szabályok alapján nem adható újabb segély, viszont látva nehéz helyzetét, megpróbál valahogyan segíteni, kapcsolatot, támogatást szerezni. Ez a törekvése már túlmutat az objektív szabályok, rendeletek keretein. Másrészt meg kell jegyezni, hogy a nem alanyi jogon járó juttatások odaítélésekor lehetetlen objektív szempontrendszer felállítását (például nehéz objektíven leírni a válsághelyzet mérhető ismérveit), így a diszkrecionális jogkörben eljáró hivatalnok sok esetben csak kvázi-objektív szempontokat mérlegel.

Az objektivitás másrészt valamilyen garancia is lehet a kliensek, a szakma, az intézmények vonatkozásában. Érvényes a gyakorlati munkára, de az abból elvonatkoztatható általánosításra is. Az objektivitás szükséges feltétele annak, hogy a szociális munkás ne valamiféle jó szándékú dilettánsként jelenjen meg. Max Weber írja, hogy „a dilet-

táns csak abban különbözik a szakembertől, hogy nem rendelkezik a munkamódszer szilárd biztonságával, és ezért többnyire nem képes arra, hogy ellenőrizze és felmérje, illetve realizálja ötletének jelentőségét". (Weber 1970:133.)

Az objektivitás feltétele összetett, hiszen tartalmaz *szakmai, információs, személyes* vonatkozásokat. A szakmai objektivitás feltételezi a lehetőségek, eszközök, tudások feletti rendelkezést. Az objektivitás itt nem szándék kérdése csupán, hiszen a szakmai pontosság, hatékonyság nem kizárólag a szándékon múlik, hanem a rendelkezésre álló eszközökön, tudásokon, kompetenciákon.

A *személyes objektivitás* is összetett része ennek a dilemmának. Mindenekelőtt tudomásul kell vennünk, hogy a szociális munka gyakorlata megkerülhetetlenül tartalmaz szubjektív vonatkozásokat. A személyes objektivitás nem a szubjektív elemek negligálását jelenti, hanem azok tudatosítását, a megfelelő helyekre, alkalmakra való korlátozását. A személyes objektivitás természetesen tartalmazza az ideológiáktól, előítéletektől, s egyáltalán a mindenféle ítéletektől való mentességet, elhatárolódást.

Ugyanakkor a személyes objektivitás nem kizárólag az esetek, információk (stb.) racionális mérlegelését jelenti. Tartalmaz egyfajta nyitottságot, kritikai, önkritikai beállítódottságot is.

Az objektivitás ugyanis nem végleges recepteket, mintákat jelent, hanem kapcsolódik ahhoz, amit a tudásszociológia kapcsán kritikai tudatnak nevezhetünk. A személyes objektivitás szorosan kapcsolódik a szakmai objektivitáshoz.

Eddig a szakemberek, segítők objektivitásáról beszéltünk, de legalább annyira fontos a kliens és környezetének *objektivitása*, vagy legalábbis arra való hajlandósága.

A kliens sokszor a saját helyzet miatt nem láthatja objektíven önmagát, esélyeit, problémáit. Ez természetes. Csakhogy éppen a szociális munkás feladata, hogy felvilágosítsa, szembesítse kliensét a valós helyzettel. Vagyis inkább: a szakember feladata, hogy kellő empátiával segítse kliensét ahhoz, hogy az képes legyen objektívebben (is) látni önmagát. A szociális munkás objektivitásának következménye lehet a kliens objektivitásra való hajlandósága, képessége. (Gondoljunk például a drogozás következményeire, azok tudatosítására.)

Nagyon fontos a környezet objektivitása is, ami gyakran azért szükséges, hogy a kliens mentesülhessen az előítéletektől, vagy hogy segítséget kaphasson a többiektől.

A környezet objektivitásának (is) jele lehet például, ha egy munkanélkülit nem bélyegeznek lógósnak, lustának stb.

Sőt, mindez a megértés megkerülhetetlen feltétele, alapja. Viszont tudomásul kell vennünk, hogy a megértéshez, valamint az értelmezéshez – a szociális munka jellegéből adódóan – szubjektív vonatkozások is kapcsolódnak. A helyzet értelmezésének vannak evidens vonatkozásai, ezek pedig racionális és érzelmi elemekre egyaránt épülnek. (Lásd erről: Weber 1987:38.)

Ami a szociális munkás *szubjektivitását* illeti, az nem csupán valamiféle bizonytalanságot, döntési esetlegességet jelent. Esetünkben a szubjektivitás fontos, szükséges elem, mivel közvetíti az empatikus-ságot, a nyitottságot. A szakember szubjektivitásának azonban korlátozottnak kell lennie. Segíthet a probléma megértésében, fokozhatja a segítő motivációját, kitartását, de semmiképpen nem lehet a döntések alapja.

A szociális munka tapasztalatokra (is) épül. A tapasztalatokhoz pedig evidens módon kapcsolódnak szubjektív elemek. Mindemellett azt gondoljuk, hogy a tudományos vonatkozásoknál is, közvetve ugyan, de van helye a szubjektivitásnak – gondoljunk M. Weber írására a tudományos kutatás *szenvédélyességéről*. (Weber 1970:136.)

A vázolt dilemma tehát az objektivitás–szubjektivitás kérdéséhez kapcsolódik. A dilemma lényege itt éppen abban van, hogy mindkét megközelítés folyamatosan szükséges, csak pontosan a választási képességen, készségen múlik, hogy melyiket miként „hasznosítjuk”.

2.3. A professzionális–karitatív szociális munka dilemmája

Ez a dilemma a szociális munka, illetve általánosabban: a segítő kapcsolat egyik alapkérdése. A szociális munka történetéből, kialakulásából következően is meghatározó volt a karitatív segítség léte, annak fontossága. Gondoljunk csak az amerikai hagyományok „barátságos látogatóira”, vagy a settlementek diákjaira, egyházi segítőire. A karitatív segítség nem kizárólag történeti vonatkozású, hiszen ma is létezik, sőt, nagyon fontos összetevője, mozgatója a szociális segítségnyújtásnak.

Igazából azonban a két típus együttesen, egymást sokszor észrevétlenül kiegészítve van jelen. Például a karitatív szervek információs szervezettségére, vagy a professzionális szakemberek motivációinak rejtett karitatív voltára is utalhatunk.

A karitatív munkánál sokszor a közvetlenebb, személyesebb kapcsolati mező dominál. Fontosak a személyes elkötelezettségek, a segítség lehet eseti. Fontos az emberiességre, etikai alapokra épülő motiváltság. A kérdés, hogy hatása mennyire lehet kiszámítható, működése mennyire tervezhető, illetve milyen számon kérhető felelőségekkel járhat.

A karitatív segítség sokszor rejtett, kívülálló támogatásokra épül. Ugyanakkor hatása, folyamata gyakran nemcsak a szociális környezethez kapcsolódik, hanem bizonyos más társadalmi programok, törekvések része is lehet.

A karitatív segítség esetisége azt is jelentheti, hogy az gyakran személyek, csoportok reagálása valamely társadalmi problémára, vagy akár katasztrófára. A karitatív segítséghez időnként ideológiai megfontolások is kapcsolódnak, ami nem feltétlenül szerencsés. (Pl.: menekültek elhelyezése, kezelése, továbbküldése.)

A karitatív segítség mégis alapvetően etikai meghatározottságú. Viszont félreértés lenne azt hinni, hogy dilettáns dolog, mivel hatása is, eredményei is fontosak, sőt: konkrét eredményei mellett olyan nyilvános segítő mintákat is közvetíthet, amelyek tanulságai túlmutathatnak a szorosan vett szociális segítség területein. (Például a tolerancia fontosságáról.)

A dilemma egyik lényegi vonása, hogy *választást* kínál a szervezett, hierarchizált, valamint a közvetlen, inkább erkölcsi motivációjú megközelítések között.

Ezzel együtt fontosnak tartom megjegyezni, hogy a professzionális szociális munkának is vannak karitatív elemei, vonatkozásai, illetve a karitatív munka is hordozhat professzionális megoldásokat. Éppen a *kizárólagosság feloldása* a lényeg.

A professzionális munka magasfokú és összetett képzettséget feltételez. A professzionalitás egyszerre jelent felkészültséget, szervezethez tartozást is. A kérdés az: mitől lesz valami professzionális szociális munkává? A képzettség fontos, de nem elég. A motiváció tisztasága, az objektivitás, a racionális megközelítés is szükséges, de nem elegendő feltétel. A professzionális szociális munka közvetlen értelmezésben egyfajta *rendszerzettséget*, összetett módszertani bázist, képzett szakembereket, tehát egy olyan „hálót” feltételez, amelyben:

- a szakemberek közössége,
- hivatásszerűen (képzettségek, motivációk optimalizálásával),
- a megoldásokhoz szükséges eszközöket birtokolva,
- a szükséges változtatásokra minden szempontból nyitottan,
- a társadalmi elvárásokhoz alkalmazkodva, mégis autonóm módon,
- intézményesült keretek között végzi munkáját.

A professzionális szociális munkánál az egyik fontos hangsúly a *rendszereszerűsége* van. Pontosan azért, mert a szociális munka a szociális problémákra megoldásokat kínáló, kereső tevékenység. A mai, roppant összetett társadalmi gyakorlat viszont nagyon sokféle, többszörösen összekapcsolódó szociális problémát eredményez. Ezért (is) a szociális munkás meghatározó feladata a *kommunikáció*, vagyis az információk, lehetőségek begyűjtése, feltérképezése. Ezeknek a sokszor nehezen értelmezhető szociális nehézségeknek a megoldása gyakran alapvetően újszerű információkezelést igényel. Gondoljunk például a menekültek különböző motivációira (politikai, illetve gazdasági okok).

A professzionalitás sajátos *egyensúlyt* jelent. Egyszerre érthetjük rajta a tudások, módszerek intézményesült, történetileg kialakult hátterét, biztonságát, valamint a változásokhoz, új problémákhoz való alkalmazkodást.

A professzionális szociális munka folyamatosan tartalmaz karitatív elemeket. Ez többek között, a szociális munka története mellett, annak *alapelveiről*, felelősségéről, etikai meghatározottságáról szól. Nem vé-

letlen mindez, hiszen a szociális munka *segítő* kapcsolat, tevékenysége a segítségnyújtásra épül. Kliensei gyakran kiszolgáltatott, nehéz helyzetben lévő emberek. A szociális munkához forduló ember gyakran élete legfontosabb nehézségét osztja meg a szakemberrel. A professzionalitás nem jelentheti azt, hogy ezeket bárki figyelmen kívül hagyhatja, hanem az esélyek sokoldalú keresését jelentheti.

A szociális munkás felelőssége megkerülhetetlen. A csapda az, hogy a karitatív megközelítés, jó szándék korántsem elég. Ahhoz, hogy valaki valóban tudjon segíteni, felkészültnek, „profinak” kell lennie. A professzionális szakember nem nézheti pusztán „elintézendő” eseteknek a hozzá forduló személyeket, a karitatív segítő pedig nem hagyhatja figyelmen kívül a szakmai követelményeket.

Azért összetett dilemma ez, mert mindig a konkrét helyzettől függ a megoldási mód helyessége. Egyrészt történetileg is volt egy folyamat a pusztán karitatív segítségektől a professzionálisig, másrészt aktuálisan is vannak olyan helyzetek, amikor a professzionalitás mellett a karitativitás is lehet domináns. Mindez a társadalmi problémákra, az azok által gerjesztett szociális problémákra való reflektálás is lehet. A szociális szakma potenciálját éppen ez a *reakálási gazdagság* adja.

2.4. Az érdemesek–érdemtelenek dilemmája

Ez az a dilemma, amely a szociális munka, de közvetlenül a szociálpolitika történetéhez is hozzátartozik. Most elsősorban a szociális munka gyakorlatából adódó tanulságait, kérdéseit szeretnénk értelmezni.

Az érdemesség–érdemtelenesség fogalmi már a történeti elemzésekben is hangsúlyosak, hogy csak Ferge Zsuzsa elemzéseit említsük – ld. például a *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből* című könyvében. (Ferge 1986.)

Ésetünkben az alapt dilemma az érdekes, miszerint a szociális segítséget az arra rászoruló, azt elfogadó embereknek nyújtják. Csak-hogy az, hogy ki mennyire rászoruló, vagy esetleg milyen segítségre *érdemes*, a történeti, szociálpolitikai vonatkozásoktól függetlenül élő kérdés.

Alapvető követelmény, hogy nem érdemesekben, hanem rászorulóknak kell gondolkodni. S ez ugyan jogos, megkerülhetetlen követelmény, a szociális munka gyakorlata mégis rendszeresen felvet egy ehhez tartozó dilemmát. Amely természetesen kapcsolódik az objektivitás-szubjektivitás dilemmájához.

Mert: a kliens általában nehéz helyzetben lévő, kiszolgáltatott ember. Ezért természetes a segíteni akarás, a jóindulat, a megértés szándéka. Viszont van itt egy sokszor jelentkező csapdahelyzet, miszerint a kliens esetleg éppen a saját hibáinak, alkalmatlanságának, emberi hiányosságainak, gyengeségeinek következményeként került talán ki-látástalannak látszó nehéz helyzetbe.

Nagyon leegyszerűsítve: kérdés, hogy mi a helyzet olyankor, ha az a kliens, akin segíteni akar a szociális munkás, mondjuk „nem jó” ember, gyöttri a környezetét, megbízhatatlan stb. A szubjektív viszonyulást ilyenkor nehéz megkerülni. Ráadásul ez csak egy közvetlen, személyes kapcsolat problematikája.

Mert adódhat olyan eset is, amikor a szociális munkásnak, a rendelkezésére álló eszközök szűkössége miatt, *választania* kell a kliensek közül – például, hogy kinek adja az adományozható ruhaneműt két egyformán rászoruló család közül.

Látjuk, hogy itt nem a szociálpolitikai érdemesség-rászorultság ketősségéről van szó. A rászorulókat segítséhez eszközök kellene. Valamint információk a rászorultság mértékéről, a segítség, támogatás következményeiről, felhasználásáról, úgymond *célba jutásáról*.

Mindez természetesen csak a dilemma egyik, nagyon szűken vett oldala, hiszen a konkrét szociális munkás–kliens kapcsolatnál szélesebb értelemben is felvethető a kérdés. Elvégre megjelenhet a közvetlen környezet szerepe, befolyása, ami szintén alakítja a folyamatokat. Már amennyiben befolyásolhatja a kliens helyzetét, életvitelét, körülményeit.

A környezet is viszonyul a klienshez. Segítheti, de gátolhatja is. A kliens be- vagy visszaillieszkedése közvetlen szociális környezetébe mindig összetett folyamat. A környezetnek is kell alkalmazkodnia, segítenie. Hiábavaló azonban a szociális munkás segítsége, ha a környezet nem fogadja el a klienst. Nem fogadja el, mert nem ismeri, mert előítéletes vele szemben, mert félti a meglévő javait, erőforrásait, mert ideologikus kifogásai vannak, mert rossz tapasztalatai vannak stb.

Mindez persze közös felelősség. A rászoruló klienst a környezete tarthatja érdemtelen támogatottnak is. Ebben az esetben a szociális munkás eszközei behatároltak.

Ugyanakkor értelmezhető a szélesebb társadalmi környezet dilemmaközvetítő szerepe is. Mivel gyakran kevés az információ vagy a nyilvános kommunikáció a rászorulókat nehézségeiről, problémáiknak eredetéről, ezért a többség könnyen marad érdektelen, vagy kívülálló, esetleg elutasító. Az is elképzelhető, hogy az előítéletes, sztereotip gondolkodás éppen a kívülállók problémáinak kompenzálásaként ítéli rászorulókat érdemteleneknek.

Jól látható, hogy ez a dilemma közvetlenül kapcsolódik a társadalmi igazságosság, valamint a társadalmi *szolidaritás* problémájához. A szolidaritás pedig itt a toleranciát, valamint a kommunikációra épülő informáltságot is feltételezi. Ezekhez a követelményekhez a szociális munkás a segítő gyakorlaton túl a nyilvános kommunikációs lehetőségek kihasználásával kapcsolódhat, akár társadalomkritikai tanulságokkal is. (Pl.: konferenciák, oktatás, esetleírások.) Mindez a szociális munka közvetett felelősségét jelzi, illetve utal a gyakorlaton túlmutató lehetőségeire.

A társadalom irányítói, a politikai vezetők, az ún. hatalom képviselői

selői persze érdekeiknek megfelelően *használhatják* a szociális munkás tudását, elkötelezettségét – például egyszerűen a lehetőségek korlátozottságával. A szolidaritás itt ezért nem egyfajta rendeleti, deklarált követelmény, hanem közös, folyamatos lehetőség.

A szolidaritás, a tolerancia, az objektivitás teremtheti meg a luhmanni értelemben vett *szociális integráció* lehetőségét. A szociális integráció ugyanis – szemben a pusztán normavezérelt, csoportidentitás nélküli rendszerintegrációval – *értékekre, esélyekre*, tehát változási lehetőségekre épül.

Ez a szociális integráció a szociális munka fontos szempontja. Sikeres működésének egyik lehetősége, feltétele. Ugyanakkor a szociális munkás saját szakmai integrációjával is segítheti a szociális integráció alakulását. Egyszerűen azért, mert nem pusztán alkalmazkodást vár, hanem esélyeket teremt, értékeket közvetít

2.5. Az értékek–érdekek dilemmája a szociális munkában

Szeretném rögtön hangsúlyozni, hogy ebben az esetben egy nagyon összetett dilemmát próbálok értelmezni. Tulajdonképpen több dilemmapár is tartozhat ide, valamint a korábban tárgyalt dilemmák is megjelenhetnek, hangsúlyosak lehetnek ebben az értelmezési keretben.

(Hiszen például ahhoz, hogy valamilyen törekvést, tudást értékesnek tartsunk, ahhoz hozzátartozik szubjektivitásunk is, vagy ahhoz, hogy valakit rászorulónak, segítségre szorulóknak tartsunk, ahhoz tisztában kell lennünk az ő érdekeivel stb.)

Ugyanakkor azt is tudatosítanunk kell, hogy esetleg az érdekeken belül is lehetnek ellentmondások: rövid–hosszú távú érdekek, rejtett–nyílt érdekek, egyéni–közösségi érdekek, s még sorolhatnánk.

Egyrészt beszélhetünk a szociális munkás érdekeiről, amelyek tartalmaznak szakmai, személyes elemeket egyaránt. A szakmai érdekek kifejezhetik az ő egyéni, vagy éppen a számára fontos szakmai közösség érdekeit is. Elsődleges szakmai érdeke, hogy hatékony szakemberként tevékenykedjen. Ehhez természetesen különböző értékek, elvárások *közvetítésére* van szükség. Kérdés azért az is, hogy milyen *értékmércék* alapján tarthatja magát szakmailag sikeresnek.

Az értékek sokszor nem azonosak, nem egyértelműek sokak számára. Az értékek is, meg az érdekek is viszonyfogalmak.

Probléma akkor van, ha az érdekek rejtetten, értéként beállítva jelennek meg. Az is baj, ha az egymásnak ellenmondó érdekek ütköznek. Gondoljunk arra az esetre, amikor a kliens problémája csak *üriügyet* jelent a szakembernek saját szakmai tudásának prezentálására.

Alapvető, hogy a kliens érdekei az elsődlegesek. Ezeket az érdekeket képviselni – ez közös érdek, amely értékközvetítő folyamatokon keresztül jelenhet meg. A szociális munkás etikai feladata, hogy tiszteletben tartsa a kliens érdekeit. Nagy dilemma, ha a segítségre szo-

muló ember a szociális munkás értelmezésében rosszul látja saját érdekeit. Ilyenkor ugyanis a szakember dilemmája, hogy a számára evidensnek tűnő érdekeket (pl. szenvedélybetegségtől való megszabadulás) hogyan képviselje a kliens által artikulált másfajta érdekekkel szemben.

Magyarul: lehet-e segíteni a kliensen akarata ellenére, pontosabban úgy, hogy az nincs tisztában érdekeivel, ezért nem is tud tenni érte, sőt, talán még ellen is áll a próbálkozásnak.

Magától értetődik, hogy a kliens önkéntességét tiszteletben kell tartani. De a dilemma élő, gyakorlati kérdés. Kicsit tematizáltabban, rendszerezettebben (és itt most rövidebben): a kliens érdekei megfogalmazhatóak a *viszonyulások*, tematizálási szempontok szerint:

- közvetlen-közvetett érdekek,
- tudatos-nem tudatos érdekek,
- rövid-hosszú távú érdekek,
- személyes-közösségi érdekek,
- állandó-változó érdekek stb.

A kliens érdekei megfogalmazhatóak *területi, tartalmi* szempontok szerint:

- egzisztenciális érdekek,
- egészségi, mentális érdekek,
- informáltsági, kulturális érdekek,
- individuális érdekek,
- családi, közösségi érdekek,
- munkavállalói érdekek,
- szabadidős, kreativitásra alapuló érdekek stb.

Ez a felsorolás csupán az érdekek összetettségét jelzi. Ugyanakkor érdemes lehet a szociális munkás érdekeinek tematizálása. A szakmai, személyes stb. érdekek azért igazából a kliens szempontjából érdekesek, hiszen az ő személye, helyzetének összetettsége a fontos. A tematizálás csak eszköz lehet a gyakorlati kihívások megértéséhez.

A dilemmák összetettsége mindig bonyolult feladatokat és lehetőségeket is jelez egyszerre. Ezért gondoljuk, hogy a szociális munka mindig több, mint szakmai feladat – emberi, közösségi kihívás, lehetőség is egyben.

A dolgozat ezeket a dilemmákat próbálta rendszerezni, értelmezni – természetesen a teljesség igénye nélkül.

Felhasznált irodalom

- Baráth Á. (1998): Kreatív terápia a szociális válságkezelésben (in: Kézikönyv a szociális munkásoknak, szerk: Kozma J. – Sz-Sz-Sz kiadás)
- Berger, P. – Luckmann, Th. (1984): A valóság társadalmi felépítése (in: Fenomenológia a társadalomtudományban, szerk.: Hernádi Miklós – Gondolat)
- Bibó I. (1986): Válogatott tanulmányok I., II. (Magvető)

SZOCIÁLIS MUNKA

- Bourdieu, P. (1978): A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése (Gondolat)
- Compton, B. – Galaway, B. (1994): A szociális munka természete (in: A szociális munka elmélete és gyakorlata I., szerk.: Hegyesi G. –Talyigás K. – Semmelweis)
- Coulshed, V. (1991): Social Work Practice (MacMillan, London, 15.)
- Elster, J. (1995): A társadalom fogaskerekei (Osiris)
- Ferge Zs. (1986): Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből (Magvető)
- Ferge Zs. (1991): Szociálpolitika és társadalom (T-Twins)
- Geertz, Cl. (1994): Az értelmezés hatalma (Századvég)
- Hegyesi G. (1998): Az általános szociális munka szakmai koncepciója (in: Kézikönyv szociális munkásoknak – szerk.: Kozma J. – Sz-Sz-Sz kiadás)
- Heller Á. (1994): Általános etika (Cserépfalvi)
- Jordan, B. (1994): Szociális munka a gyakorlatban (in: Esély/2.)
- Niedermüller P. (1994): Paradigmák és esélyek (in: Replika/6.)
- Polányi M. (1992): Filozófiai írások I. (Atlantisz)
- Popper, K. (1998): Igazság, racionalitás, és a tudományos tudás gyarapodása (in: Tudományfilozófia – szerk.: Laki J., Osiris)
- Ross, S. – Wilson, A. (1989): Social Work Management and Practice (J. Kingsley, London, 37.)
- Schütz, A. (1984): A cselekvések köznapi és tudományos értelmezése (in: Fenomenológia a társadalomtudományban – id. mű.)
- Weber, M. (1970): Állam, politika, tudomány (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó)
- Weber, M. (1987): Gazdaság és társadalom I. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó)

DURST JUDIT

„Innen az ember jobb, hogyha meg is szabadul”¹

Megélhetési stratégiák egy kistalusi cigány közösségben

Láposon ma a 70 aktív korú cigány származású férfi közül senkinek sincs állandó munkaviszonya. A parasztnál ez az arány egészen másként fest: náluk 30 munkaképes korban lévő lakosra 4 munkanélküli jut. Ők azonban „még csak” 2-3 éve veszítették el állásaikat, ellentétben a cigányokkal, akiknek többsége 1991-ben vált munkanélkülivé, az első nagy hullámban, amikor a gazdasági nehézségekkel küzdő nagyipari vállalatok kezdték elbocsátani a feleslegessé vált munkaerőt, közülük is elsősorban a szakképzetlen, vidéki, ingázó cigányokat.

Az elszegényedő, gettósodó, lassan 10 éve tartó munkanélküliséggel küzdő faluban, ahol ma az aktív lakosság 60 százaléka munkanélküli (ebből 90 százalék a cigányok aránya), a különböző társadalmi rétegeknek különböző megélhetési stratégiái vannak.

Bevezetés

„A szegénység és leszakadás vagy kiilleszkedés nem a szegény országok vagy Európa keleti térfelének sajátja. Közel tíz éve a világ egészének, ezen belül Európa gazdagabb térfelének is központi társadalmi problémája lett... Mindazok áldozatok, akik a társadalmi integráló rendszerekből kimaradnak vagy onnan kirekesztették őket.” (Ferge, 2001)

A francia társadalomtudós, R. Castel egyenesen amellet érvel, hogy korunk egyik alapproblémája az „új szociális kérdés” megjele-

¹ Az e tanulmány alapjául szolgáló kutatás a Szelényi Iván vezette *Szegénység, etnicitás és a szegénység feminizálódása az átmeneti társadalmakban* c. összehasonlító vizsgálat részeként készült. A projektet támogató Ford Alapítvány segítségével az általam vizsgált, többségében magyar cigányok lakta faluban 1999-től – egy éven át kisebb-nagyobb megszakításokkal – részt vevő megfigyelés módszerével terepmunkát végeztem. A kutatást az Open Society Institute (OSI) támogatásával 2001-ben folytattam. Munkámhoz sok segítséget kaptam Szelényi Ivántól, illetve Gail Kligmantól. Köszönettel tartozom még Kemény Istvánnak a dolgozathoz fűzött észrevételeiért.

nése, melynek lényege sarkítottan talán úgy foglalható össze, mint a „bérmunka társadalmának megroppanása”, a munkaerőpiac strukturális átalakulása, a „foglalkoztatás biztonságvesztése”.² (Castel, 1998)

A probléma súlyát jelzi, hogy már nemcsak arról van szó: az alacsony iskolai végzettségű, szakképzetlen tömegeknek minimális az esélyük arra, hogy álláshoz jussanak, hanem a szakképzettek is könnyen foglalkoztathatatlanná válnak. Kezd világossá válni – érvel Castel – hogy az alkalmaztatás biztonságvesztése és a munkanélküliség nem átmeneti jelenség, hanem „szükségszerű következménye a modernizáció jelenlegi dinamikájának, árnyoldala az ipari szerkezetváltozásnak és a versenyképességért vívott küzdelemnek. Egyre többeknek jut osztályrészül a munka – mint nagy társadalmi integrátor – világából való kiszakadással a visszaeső, illetve tartós munkanélküliség, a bizonytalan léthelyzet.” Ami ma újnak látszik – hangzik a francia tudós prognózisa –, az, hogy a jelenlegi helyzet egy kettészakadt társadalomba torkollhat.

Nagyjából ezt a munka világából kiszakadt, illetve a társadalom egészéből „kiilleszkedett” (Castel, 1993), deprivált réteget nevezi Szelényi Iván és Ladányi János legújabb kelet-európai összehasonlító vizsgálatában „újszegényeknek”, másképpen „underclassnak”. (Ladányi, 2000) „A posztkommunizmus korszakában kialakulóban van egy társadalom alatti társadalom – underclass –, különösképpen, ha a szegénység és etnikum összekapcsolódnak, vagyis ha a szegénység koncentráliódik egy vagy néhány etnikailag meghatározható csoportban.” (Szelényi, 2001)

Az „underclass” terminológia használatával szemben azonban többen kifogásokat fogalmaztak meg. Michael Stewart például az antropológia oldaláról leginkább azért ellenzi e fogalom használatát – túl azon, hogy pejoratív melléközöngéi vannak –, mert szerinte az a romák „reménytelenségbe merevedett állapotát sugallja”. (Stewart, 2001) Nem számol a romákra oly jellemző családi támogatókapcsolat-hálózatokkal, melyeket Stewart szerint nem a befelé fordulás jeleként, sokkal inkább e csoport kulturális tőkéje kifejeződéseként kell értelmezni. „Az ilyen jellegű társadalmi kapcsolatok jelenthetik azt a támogatási hálót, azt a legígéretesebb alapot, amelyre építve a szakképzetlen magyarországi kisebbségek új gazdasági tevékenységekbe kezdhetnek... A romáknak maguknak is vannak tartalékaik – nem kell teljes egészében külső segítségre támaszkodniuk, ha változtatni akarnak sorukon” – érvel Stewart.³ (Uo.)

² „A határozatlan időre szóló munkaszerződés hegemoniája múltófélben van, helyét a sokkal több bizonytalanságot magába rejtő, speciális (vagy más néven atipikus) alkalmazási formák veszik át.” (Castel, 1998) A hazai szakirodalomban is többen írtak a foglalkoztatási piac átalakulásának problémájáról. (Lásd Laki Teréz vagy Frei Mária tanulmányait.)

³ E tanulmány keretében nem célok sem a vitát részletesen ismertetni, sem abban állást foglalni. Miután azonban a Szelényiék által vizsgált, „underclass” pozícióval jellemzett, Csenyété nevű „elcigányosodott” faluhoz hasonló helyzetű, magyarcigány közösség leírására vállalkozom e dolgozatban, megkerülhetetlennek látszik e terminológia körüli vitának legalább a jelzése.

Ezeknek a (kapcsolathálózati szakirodalomban) „erős kötéseknek” nevezett családi kötelékeknek azonban – ahogyan arra több kutató is felhívja a figyelmet – van egy határozott gyengeségük: nem segítik az őket használó egyének mobilitását, társadalmi státusának növelését. „Az erős kötések nagy koncentrációjának az a hatása, hogy a szegények kommunikációit olyan zárt hálózatokká töri szét, amelyek között gyenge a kapcsolat; az egyének annyira zártak lehetnek, hogy ezután elveszítik a gyenge kötések kiterjesztésével járó előnyöket. Ez talán még egy olyan tényező lehet, ami a szegénységet önfenntartóvá teszi.” (Granovetter, 1991: 383. o.) Castel ugyanezt úgy fogalmazza meg, hogy az ilyen „kebelbeli védelmet” jelentő kapcsolatok gyakran „gettóként működnek”, különösen az alsóbb rétegeknél, mert „nem nyitnak kaput a világra”. (Castel, 1998)

A Csenyétéhez hasonló, elcigányosodó aprófalvak lakóinál a náluk a társadalmi hierarchia magasabb fokán álló, akár cigány, akár nem cigány társadalmi csoportokhoz hídát jelentő gyenge kötések hiányoznak – vagyis éppen azok a kapcsolatok, amelyek alapvető szerepet játszanak az egyének modern társadalomba való beilleszkedésében, valamint helyzetének javulásában. Az általam vizsgált cigányközösségekben – akárcsak más szegénycsoportokban (lásd Ambrus, 1988; Stack, 1974) – ezeknek az erős kötéseknek nevezett, nagycsaládi támogató kapcsolatoknak szintén ez a legfőbb funkciójuk: az, hogy segítsék a szegények megélhetését, védelmet nyújtsanak használóiknak a gazdasági bizonytalanság közepette.⁴

Az alábbi esettanulmányban azt próbálom bemutatni, hogy egy elmaradott térségben egzisztáló, a többségi társadalomtól gyakorlatilag elszigetelve, zárványszerű településen – nevezzük Láposnak⁵ – élő, falusi magyarcigány közösség hogyan alkalmazkodik a társadalmi, gazdasági rendszerváltással bekövetkező, alapvetően megváltozott gazdasági körülményekhez, illetve milyen új stratégiákat fejlesztett ki az adaptáció során. Mindez abból a szempontból is érdekes, hogy választ tudjunk adni arra a kérdésre: vajon igaz-e, amit a neoklasszikus közgazdászok állítanak, hogy a neoliberális reform eredményei – a gazdasági növekedés hatása – idővel „letüremkednek” a társadalom alacsonyabb rétegeibe is, javítva azok abszolút helyzetét. (E véleményt idézi Szelényi, 2001)

Ahhoz azonban, hogy az alkalmazkodási stratégiákat leírjam, szükséges röviden bemutatni a helyi társadalom felépítését.

⁴ Stack szerint „a Flatsben élő fekete családoknak a fennmaradáshoz szükségük van a kooperatív támogatás állandó forrására... A hasonló gazdasági válságba jutott rokonok és közeli barátok tudják, hogy részesülhetnek a rokoni hálózatokban lévő egyének ennivalójából, lakásából, kevés és ritka luxuscikkéből”. (Stack, 1974: 32. o.)

⁵ Lápos fantázianév. A falu eredeti nevét egyetlen róla szóló írásban nem használom – a történetben szereplők személyiségi jogainak, illetve anonimitásának védelme érdekében.

A helyi társadalom

Lápos Észak-Magyarország egyik aprófaluja, 560 fős lakosságából mára 75 százalék a cigányok aránya. Míg az itt lakó magyarok („parasztok”)⁶ közül mindössze 4 férfinak nincs állandó munkaviszonya, addig a cigányok körében lassan tíz éve teljes körű a munkanélküliség. Ennek megfelelően a jövedelmi viszonyok tekintetében is számottevő a különbség a két csoport között: miközben a parasztnál (ahol az átlagos háztartásnagyság 2,5 fő) közel 25 000 forint az egy főre jutó átlagos havi jövedelem, addig a jóval nagyobb (átlagban 4,7 fős) háztartásokkal rendelkező cigány családokban ugyanez az összeg mindössze 12 000 forint.⁷

Bár lápos csak egy falu, mégis külön világokat rejt magában. Három, szinte teljesen elkülönülő csoport él itt egymás mellett, egymással a legminimálisabb interakciót fenntartva.

A társadalmi hierarchia csúcsán a régi gazdálkodó, földműves családok leszármazottai állnak, akik a szellemi, illetve fizikai dolgozók alsó rétegéhez tartoznak, az itteni cigányok azonban őket is parasztnak nevezik. Ebbe a körbe a helyi viszonylatban jobb módúnak számító családok tartoznak, olyan zárt közösséget alkotva, amely a rokoni kapcsolatok mentén jött létre, s ahová „gyöttmentek” nemigen nyernek beocsátást.

A Láposon maradt magyar lakosságnak „öreges” a korösszetétele: 70 százaléka 50 év feletti idős ember, míg a 15 éven aluli gyerekek aránya mindössze 5 százalék.⁸ Az aktív korúak fő megélhetési forrása a bérmunka (mindannyian az Intézetben⁹ dolgoznak), s emellett legtöbbször még háztáji gazdálkodást is folytatnak: állatokat (disznót, csirkét, nyulat stb.) tartanak, kiskertet művelnek, de földműveléssel közülük már csak egyetlen család foglalkozik. Ez a réteg gyermekeit kivétel nélkül kitaníttatta, azok Miskolcon, Budapesten, illetve más községekben élnek.

A másik szélső póluson, a helyi társadalom peremén a szegény cigányok találhatók. Ez a réteg gyakorlatilag szintén két részre oszt-

⁶ Ezen a vidéken a cigányok parasztnak nevezik a nem cigányokat. Itt nem él sem a – Magyarországon többnyire az oláh cigányok által használt – gádzsó (M. Stewart, 1993), sem a manapság politikailag korrektnek számító roma elnevezés, ezért a dolgozatban én is végig az általam vizsgált csoport kijelölő kategóriáit fogom alkalmazni, bár tisztában vagyok azzal, hogy jelen esetben a parasztnak nevezett embereknek semmi közük sincsen az életmódra utaló kifejezéshez. (Lásd pl. Fél–Hofer, 1969, Erdei, 1940)

⁷ Ezek az adatok saját felmérésemből származnak. Az adatfelvétel során – melyre 2000 nyarán került sor Láposon – a Szelényi Iván vezette kelet-európai összehasonlító vizsgálat kérdőívét használtam.

⁸ Az aktív, munkaképes korú magyar lakosságnak – az ilyen típusú falvakhoz képest – viszonylag magas (20 százalékos) aránya egyedül annak köszönhető, hogy ide köti őket munkájuk.

⁹ Láposon működik a Megyei Önkormányzat által fenntartott Állami Kisgyógyító és Speciális Iskola (továbbiakban: Intézet), 120 kiskorú gyermeknek adva otthont. Az Intézet 30 kilométeres körzetben a környék legnagyobb – és szinte egyetlen – munkaadója.

ható: a telepiekre (vagy ahogy a faluban nevezik őket: a „putrisokra”), és az Új soron lakókra.

A „putrisok” – mintegy 20 család, közel 100 fő – fenn laknak a falu végén húzódó, sziklás hegyoldalon (az ún. cigánytelepen), szinte leválasztva a faluról, elzárva a parasztok és az arra vetődő turisták szeme elől.

Aki ide feljön, mintha másik világba csöppenne. Az itteniek olyan, háznak nem nevezhető kunyhókban élnek, amiket már a „cigányszegénység” felszámolására hivatott 1961-es párthatározat is lebontásra ítelt. Akkor sok viskót le is bontottak¹⁰, lakóikat beköltöztették a faluba, persze megint csak olyan helyre, ahol nemigen lehetnek a parasztok szeme előtt. Ezzel újabb cigánysort kreáltak, amit ma mindenki csak CSE-sornak nevez (a cigányok részére épült csökkentett értékű lakások után, hivatalos nevén Új sor), amely ma további 20 családnak, összesen 120 főnek ad otthont.

Bár a „soron lakóknak” egy fokkal jobb a lakáshelyzetük, mint a telepieké, a lakóhelyi szegregációt, illetve az egy főre jutó laksűrűséget tekintve¹¹ hasonlóan rossz körülmények között élnek. E két cigánycsoport – nemcsak életformájának okán, de networkjein keresztül is – összekapcsolódik: a kiterjedt nagycsaládi kapcsolatok miatt a telepiek és az Új soron élők között nincs éles csoporthatár.

A helyi társadalmi hierarchia e két szélső pólusa, a „parasztok” és a „putrisok” között köztes helyet foglalnak el azok a „kiemelkedett”, cigány származású, illetve vegyes családok, akiket a falu, pontosabban a parasztok már nem tartanak cigánynak – ám származásukról véletlenül tudnak el, azt egy idegennel mindig jelentősen tudatják. E réteg is két részből áll. Egyik fele a vegyes házasság stratégiáját¹² választotta, a másik fele családnevének megváltoztatásával igyekszik szimbolizálni, hogy ő már nem tartozik a cigányok közé. A faluban öt Káló család „magyarosította” a nevét, szinte egy időben, a nyolcvanas évek elején. Így lettek a régi Kálók mára Hollósiak, Szegediek, Megyesiek, Erdősiek.

E két csoport életvitelében a láposi parasztokhoz igyekszik igazod-

10 A telep azóta újratermelődött. A fiatalok korán megházasodnak, munkalehetőségük, így keresetük nincs, nem marad más választásuk, mint hogy beköltöznek a szülőkhöz. Mikor aztán szaporodik a család, nem férnek el, újabb viskót eszkábálnak maguknak, a szülői házhoz toldva. Hely van, építési engedély ide a dombra nem szükséges. A polgármester e jelenségre csak annyit mond: „az biztos, hogy ebben a faluban senki nem lesz hajléktalan”. A putrikban egy-egy 4x4 méteres helyiségben gyakran nyolctagú családok laknak, egy ágyon négyen osztozva. Néhányan már a villanyszámlát sem tudják fizetni, nem marad más választásuk, mint hogy az őszt beálltával, a nappalok rövidülésével egyre korábban fektetik le a gyerekeket. „Mit tudok csinálni? Bedőlünk az ágyba négy óra felé, így a gyertya is kitart egy hónapig” – mondja a régi bányairodába beköltöző 40 éves cigányasszony.

11 Míg fönt a hegyoldalon egy emberre 3,1 m² jut, addig itt a soron 4,7 m².

12 Több láposi, „jó házból” származó cigánylány választott magának férjet a valaha egy-éves sorkatonai szolgálatát Láposon teljesítő magyar férfiak közül. Mert itt ez az egyetlen lehetőség a vegyes házasságra, hiszen a környékbéli parasztok kizárólag egymás között házasodnak. Egy paraszt számára a legnagyobb szűgyen az, ha cigánnyal áll össze a gyermeke.

ni. A nők viszonylag későn, a nem-cigányokhoz hasonló korban születnek, családjaikban maximum két-három gyerek van, gyerekeiket legalább szakmunkásképzőig kitaníttatják, stb. Ennek ellenére egymással a két társaság mégsem barátkozik. A vegyes házasságban élők gyermekei lecigányozzák a névváltoztatókét, valószínűleg azért, hogy így jelezzék, legalább szimbolikusan, a köztük lévő távolságot. (A „keverékek” még kevésbé tartják magukat cigánynak, hiszen csak az édesanyjuk cigány származású, apjuk már „tanult paraszt”.) A névváltoztatók gyerekei pedig a többi cigánygyereket cigányozzák le, jelezvén, hogy őket nem lehet egy kalap alá venni „amazokkal”.

Míg a vegyes házasságban élőkre az a jellemző, hogy vannak nem-cigány barátai is, addig a névváltoztatók teljesen magukra maradtak a helyi társadalomban – mind a szegény cigányoktól, mind a nem-cigányoktól elszigetelődve élnek, s legfőbb vágyuk elköltözni a faluból. Nemcsak ők nézik le a telepi cigányokat, de a „putrisok” sem szívesen barátkoznának velük. Haragszanak rájuk, amiért megtagadták származásukat, s mert érzik, hogy semmibe veszik őket. Véleményük tömören az a névváltoztatókról, hogy bármit csinálhatnak, akkor is csak cigányok maradnak. „Most az hülyeség, hogy megváltoztatja a nevét... Ugyanaz marad, mint aki volt. Ugyis tudják, honnan jött. Ők hiába tartás magukat nem cigánynak, ugyanúgy lenézi a láposi paraszt őt is, mint a többit, hiába parasztok között lakik. Parasztnak születni kell, meg cigánynak is, azt soha nem fogja lemosni.”¹³ (T. Elemér, 50 éves, a soron lakik)

Megélhetési stratégiák

A ma Láposon élő öreg cigányokkal, parasztokkal készített életút-terjűk, illetve a fellelhető írásos történeti források (egyházi, polgári anyakönyvek) foglalkozási bejegyzéseinek összevetéséből az a kép rajzolódik ki, hogy egészen a második világháború végéig a falu ön-ellátó egységként működött, amelyben a cigányoknak is megvolt a maguk funkcionális helye – igaz, akkor is a munkamegosztási hierarchia legelján helyezkedtek el, de valamennyire integráns¹⁴ részeként a helyi közösségnek.

Míg a tehetősebb gazdák földművelésből és állattartásból éltek, addig a föld nélküli szegényparasztok az uradalomba és a gazdákhöz

13 Ugyanezek a szegény cigányok, a vegyes házasságban élőkrol már jobb véleménynel vannak, bár a „tanult parasztokkal” (a faluban szolgált katonákkal) összeházasodott cigány származású nőket következetesen cigánynak tartják. Gyerekeik minősítésekor azonban már zavarba jönnek. „Hogy mik a gyerekeik? Olyan vegyes izék. Hogy kell mondani? Olyan keverék, korcs.” (Ezek a gyerekek természetesen magukat már egyáltalán nem tartják cigánynak. Egyikük, egy nyolcadik osztályos lány, így fakadt ki, mikor az iskolában lecigányozták: „Már hogy lehetnék én cigány, mikor olyan nagy házban lakunk?!”)

14 Legalábbis abban az értelemben, ahogy Durkheim „társadalmi integráción az egymáshoz a kölcsönös függőség szálaival kötődő elemekből egységgé szerveződött társadalomba való betagozódást érti”. (Castel, 1998: 374. o.)

jártak napszámba. A húszas-harmincas években Láposon lakó, 6 népes cigány család nagy része szintén napszámból, illetve muzsikálásból élt. (A zenélés csak kiegészítő jövedelmet jelentett, fő megélhetési forrásuk a háború végéig a napszám maradt.) (Ugyanezt találta Havas Gábor is a beásoknál, lásd Havas, 1988.) A napszám mellett májustól tavaszig vályogot vetettek a parasztnak, padlást, kemencét tapasztottak, kosarat fontak, seprűt, lábtörlőt készítettek, illetve gyűjtögettek: fát hordtak a hegyről, somot, kökényt, gombát szedtek az erdőben – a parasztnak meg adtak érte cserébe babot, krumplit, búzát.

Az államosítás után a cigányoknak egy időre megszűnt a korábbi legfőbb megélhetési forrásuk, a napszám, így nem maradt más, mint az erdő, ahonnan továbbra is hordták a fát, gyűjtötték a különböző bogycsapatokat, gyógynövényeket. „Térdig érő hóban, rongyba kötöztem a lábam, úgy jártam fáért, amit aztán egy marék lisztért, vagy egy kanál olajért eladtam a faluban a parasztnak, abból tartottam a családom”. (M. 60 éves cigányasszony)

1953-ban Lápos határában beindult a mészkőbánya, amely egészen '60-ig működött, a környékről a legtöbb férfi ide járt dolgozni. 1960-ban, amikor tovább már nem volt gazdaságos a kézi kitermelés és ezért a bányát a Lenin Kohászati Művek bezárta, a cigány férfiak a parasztnal együtt átmentek Ormosbányára, illetve amikor az extenzív iparosítási hullám már Miskolcot is elérte, Miskolcra kerültek a Postához, a vasúthoz, betanított, illetve segédmunkásnak.¹⁵

Az 1962-ben megalakított Haladás Termelőszövetkezetbe¹⁶ csak az idősebb parasztemberek és az asszonyok álltak be. Egyetlen cigány tagja volt a tsz-nek (illetve két pártoló tagja), K. J., őt tették meg könyvelőnek, hogy „legyen kire szózni a balhét”.

A hatvanas évek végére a bánya megszűnt, és a tsz is hanyatlani kezdett. 1971-ben körzetesítettek, egy évre rá az iskola felső tagozatát is áttették a központként kijelölt Vajdára, Láposon csak a legegységesebb intézményeket, infrastruktúrát meghagyva. A körzetesítést elrendelő, s az 1000-nél kevesebb lakosú falvakat kihalásra ítéző, 1971-es településpolitika egyik legsúlyosabb következményeként a fiatalok és az aktív korú magyarok kezdtek elköltözni a faluból. Helyükbe szegény cigány családok települtek be, többnyire a már itt lakók rokonai, akik számára a nagycsaládi kötelékek és a gazdag természeti környezet tették vonzó lakhellyé a falut.

Az 1963–1975 között vezetett lakónyilvántartó-könyv szerint a munkaképes korú cigány férfiak 90 százalékának volt ekkoriban állandó munkahelye. A férfiak rendszeres és előre tervezhető keresete lehetővé tette, hogy a ma ötvenes éveiben járó generáció stabilizálni tudja anyagi helyzetét, s néhányan a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején be tudtak költözni az elvándorló parasztnak üresen hagyott házaiba. Több bányászcsalád pedig olyannyira tudott javítani

¹⁵ Ezt az „alkalmazotti létet” nevezi Kemény a hazai cigányság „proletarizálódásának”. (Kemény, 1976)

¹⁶ A téves irattára állítólag leégett, így sajnos a teljes iratanyag odaveszett.

anyagi helyzetén, hogy a hetvenes évek végén, a paraszttal együtt elköltözött a faluból, ami a már akkor jól körvonalazható gettósodási folyamatból, illetve a pejoratív jelentéssel bíró, megbélyegzett cigánylétből való menekülésként, kitörésként is értelmezhető.

Ami az elmúlt években a történeti források illetve az életút-interjúk alapján újnak tűnik, az az, hogy rendkívüli mértékben megnövekedett a társadalmi távolság cigányok és nem-cigányok között¹⁷. Korábban a cigányok, ha csak a társadalom alján is, de integrált tagjai voltak a helyi közösségnek¹⁸, amit a kölcsönös, bár mindvégig aszimmetrikus gazdasági kapcsolatok mellett a társadalmi kapcsolatok megléte is jelzett. Egészen a hetvenes évek végéig több példa van arra (és ez ma elképzelhetetlen), hogy a cigányok parasztot kértek fel házasságkötésükkor tanúnak, illetve gyermekeik keresztszüleinek (s a parasztnak e kérésnek eleget is tettek!). Igaz, vegyes házasságra helyi parasztnak és cigánynak között korábban is csak elvétve került sor – az endogám házasságok az etnikumok közötti szimbolikus határvonalak nehezen átjárhatóságát jelzik. (Szuhai, 1999, Oláh, 1996)

Parasztok

Mivel a láposi parasztnak 40 százaléka – öregségi jogon – nyugdíjas, további 40 százaléka pedig az Intézetnek köszönhetően állandó munkahellyel rendelkezik, körükben a munkanélküliség problémája nem számottevő. Mindössze 5 százalékuknak nincs állandó munkaviszonya, őket azonban vagy az önkormányzatnál alkalmazzák időszakosan, közhasznú munkásként, vagy a környékbéli, gazdálkodó parasztnak, illetve vállalkozóknak, építkezéseken találnak maguknak alkalmi munkát, viszonylagos rendszerességgel.

Közülük az aktív korban lévő nők is szinte mindannyian dolgoznak: ki a helyi postán hivatalnokként, ki az önkormányzatnál, iskolában takarítónőként, tanítóként vagy óvónőként, illetve többségük az Intézetben gyermekfelügyelőként. Ők semmiféle kapcsolatban nem állnak a helyi cigányokkal, interakció e két csoport között szinte nem létezik.

Az idősebb, többnyire özvegy nyugdíjasok azonban rászorulnak a soron és a telepen lakó cigányok segítségére – ők azok, akiknél még néhány szerencsésebb láposi roma napszámot remélhet. Majd' minden özvegyasszonynak, illetve özvegyembernek megvan a „maga cigánya”, akivel gyakorlatilag patrónus-kliensi viszonyban áll. (Fél-Hofer, 1969; Fleck–Orsós–Virág, 2000; Oláh, 1996) Erre az aszimmetrikus viszonyra az jellemző, hogy évek óta tartó, kölcsönös bizalmon

17 Ugyanezt találta Szelényi Iván is Csenyétén. (Ladányi–Szelényi, 1998)

18 Integráltak, amennyiben betöltötték a helyi munkamegosztásban üresen álló „niche”-ket (Havas, 1988), és amennyiben nemcsak ők voltak rászorulva a parasztra, de azoknak is szükségük volt a cigányok – mások által el nem végzett – munkájára (ld. például gyepmesterség stb.).

alapul, és szinte kizárólagos: a legtöbb paraszt a saját cigányán kívül más cigányt nem is enged be a házába.

A cigányok munkájáért a parasztok többnyire „természetben” fizetnek. Ritkán előfordul, hogy 200–300 forintot adnak több órás munkára, például a kert rendbetételére, kapálásra, fa fűrészelésére, disznóól, nyúlól kitakarítására stb., de legtöbbször csak pálinka, bor, cigi, meg valami étel a fizetség, és ritkán némi használt ruhanemű.

A tartós patrónus–kliens viszony nagy előnye, hogy biztonságot jelent az adott cigány család részére, hiszen ha már végképp nincs mit enni, még mindig elmehetnek a paraszthoz dolgozni, ha csak egy gyűszűnyi pálinka meg egy doboz cigi lesz is a fizetség.

De maguk a cigányok sem várják el „patrónusuktól” a pénzbeli fizetséget munkájukért. Megszokták már, hogy a faluban ez a napszám a szokásos, hiszen minden háznál egyformán működik a kínálati piac. „Kati néni jó asszony. Jó szíve van. Szinte mindennap be-megyek hozzá, mindig van mit segíteni. A konyhában, a kertben, takarítani szoktam, kapálni, ilyenek. Ha ad valamit, megköszönöm, ha nem, akkor elköszönök.” (P., 52 éves cigány asszony a sorról)

„Ketten jöttek a cigánysorról, segíteni rendbe rakni ezt a helyiséget. Itt azelőtt a lovát tartotta az Ati, de átmenetileg odaadta nekünk az anyám, mert nem volt hol laknunk. Az Ati szerezte a munkásokat, 300 forintot adtam a kettőnek, egy napra, plusz kaját adtam nekik. Meg adtam nekik egy doboz cigit. Az Ati mondta, hogy itt ennyit kell adni. Gondolom, hogy ne rontsam az üzletet.” (M., 50 éves cigány asszony)

Mivel a faluban kevesen vannak, akik fizetőképessé kereslet tudnának biztosítani a helyi cigányoknak, a férfiak közül néhány szerencsésebb inkább a környező falvakba megy az ottani parasztnak segíteni. Láposon kívül mindenütt 1400–1500 forint a kb. 8 órás napszám tarifája. Emellé szoktak adni enni-innivalót, hébe-hóba ruhafélét. Ilyen napszám-lehetőség azonban mindössze 8–10 cigány férfi „kiváltsága” Láposon. Ők is korábbi, többnyire munkahelyi (illetve rokoni) kapcsolataiknak köszönhetik a különböző rendszerességgel, előre kiszámíthatatlanul adódó alkalmi munkákat. (A szomszéd falvak gazdálkodó családjai közül sokan azért nem fogadnak cigány napszámot, mert sokallják a cigányok elvárta fizetséget. Egyikük, egy tanító, ezt így fogalmazta meg: „Megmondtam a férjemnek, ne hívja ide őket a portára. Van 20 hold földünk, 30 szarvasmarhánk, gazdálkodunk. Elkelné a segítség, de úgy vagyok vele, inkább megcsinálom magam, mert én nem fogom hallgatni, mit beszélnek rólam. Nem lehet őket kifizetni, nem lehet kielégíteni. Kap 1000 forintot egy nap, plusz kávé, plusz cigi, de akkor még jön, hogy babot adjak, krumplit, meg a gyerekeknek ruhácskát... inkább megcsinálom én magam a munkát.”)

A faluban egyetlen – nem cigány – vállalkozó van, a boltos, aki láposi lányt vett feleségül, és azért jött ide lakni, mert „ott kell élni, ahol megélhetés van”. Egyértelműen a szegény cigány családokból él, ami a bolt árukészletén is jól látszik. Olcsó sör, „kóla” (a legolcsóbb,

legegésztelenebb fajta, bármilyen ízesítésű szénsavas üdítőital, két liter 110 forint), a legolcsóbb cigi, cukor, liszt, kenyér, előre csomagolt mirelit csirke farhát és újabban használt gyerekruhák – ezek a legkelendőbb árucikkei.

A boltoson kívül több parasztasszony foglalkozik olcsó ruhanemű, cipők vagy akár ékszerek árusításával – ezeket másutt lakó rokonaik vásárolták a nagybani piacokon. Nekik is leginkább a szegény cigányok a vevőik. Vannak, akik pálinka- és borkiméréssel keresik meg a nyugdíjt kiegészítő „mellékjövedelmet”, és vannak, akik a cigányok „gombázásából” tesznek szert némi haszonra: helyben felvásárolják a gombát, hogy azután a városból kijáró vállalkozónak adják tovább (a tavaly nyolcszáz forintos rókagombát például kilónként 50 forinttal árusították). Ahogy az egyik láposi parasztasszony fogalmazott: „ebben a faluban mindenki üzletel, hogy meg tudjon élni”.

Kiemelkedettek

Bár a férfiak közül néhányan munkanélkülivé váltak, s jelenleg közmunkán foglalkoztatja őket a helyi önkormányzat, a cigányokkal együtt nekik mindig akad valami alkalmi megbízatás a környékbéli parasztnál. A férfiakkal ellentétben a nők mind dolgoznak, vagy az intézetben, vagy a helyi önkormányzat alkalmazásában, ki takarítónőként, ki konyhai munkásként, ki pedig postai kézbesítőként.

Cigányok

Alkalmi munka

A tartósan, hosszú évek óta munkaviszony nélkül, legtöbbit a családjukkal otthon lévő cigány férfiak körében mentalitásváltás figyelhető meg apáik generációjához képest. Többségük úgy véli, hogy alkalmi munkával és az erdőre járással (gombázással, gyógynövényezéssel) keres annyit, hogy megéljen. „5 éve, hogy eljöttem a munkahelyemről. Közös megegyezéssel. Elküldtek. Hogy keresek-e most munkát? Hol keressek?! Az egész környéken nincs egyetlen munkahely se! Én meg már szállózni nem akarok. Keresek én maszek munkával is annyit, hogy jó legyen... Inkább többet dolgozik az ember, de itthon van minden este a családjával.” (T. 45 éves, telepí cigány)

A munkásszállózás (illetve mai megfelelője: az „albérletezés”) gondolata – főleg költsége (!) – a láposi fiatalabb generáció számára már nem teszi vonzóvá a városi munkavállalást. „A férfiak már nem szívesen vállalnak munkát Pesten, az egyetlen hely, ahol lenne még lehetőség, mert akkor távol lennének a családjuktól. Meg az asszonyok sem szívesen engedik el a férjüket. A bátyám is felkerült Pestre dolgozni (az egyetlen láposi cigány, akinek szakmája van, D. J.), de nem érte meg neki, mert sokba került a vonat, a kaja, meg nem járhatott

minden héten haza, egy hónapban csak egyszer, és akkor a gyerekek nagyon elfajultak volna, hogy az anyjukra nemigen hallgattak.” (P., 33 éves cigány)

„Még egy lehetőség lenne, tudod, valahogy külföldre kimenni dolgozni – a faluból is van két gyerek, akiket egy pesti vállalkozó Németbe szokott vinni, építkezésekre... Az ember kicsit megszédné magát, aztán hazajönne, és ki tudna törni ebből a nyomorból... Csakhát az asszony. Nemigen örülne neki. Itt maradna a három gyerekkel, egyedül”. (Zs. 27 éves, a soron lakik, ács)

Zs. egyébként az egyetlen a láposi cigányok közül, akinek viszonylag állandó alkalmi munkája van. Egy miskolci vállalkozóhoz jár dolgozni, építkezésekre. Természetesen nincs bejelentve, se társadalombiztosítást, se adót nem fizetnek utána, különben nem érné meg se neki, se a vállalkozónak. Ha van munka, akkor általában reggel héttől este hatig kell dolgoznia, napi 2000 forintért, ami azt jelenti, hogy a reggeli ótórás vonattal jön el Láposról, és az esti tízessel ér haza. Zs. lassan már két éve dolgozik a vállalkozónál, megszakítást az jelent, ha az önkormányzatnál felveszik közhasznúra. Ilyenkor úgy szól a megállapodás, hogy hét közben az önkormányzatnak, hétvégén meg a vállalkozónak dolgozik. A falubéli cigányok már többször feljelentették Zs.-t a polgármesternél („mert irigyek, nem tetszik nekik, hogy valaki is kiemelkedhet közülük” – mondják Zs. barátai), ám a polgármester válasza az volt, hogy nyugodtan járjon csak a vállalkozóhoz, hiszen a család egy főre jutó jövedelme még így sem éri el a szegénységi küszöböt.

Az utóbbi időben azonban elszaporodtak az effajta feljelentések – egyre több láposi cigányt idéztek be mostanában a munkaügyi bíróságra. Így azután Zs. is kénytelen volt feladni eleddig biztosnak vélt alkalmi munkáját. A legutóbbi falugyűlésen is ez volt az egyik központi téma. „Azt mondja meg, polgármester úr, hogy létezik ez? Egy mást beárujják, itt a testvér a testvért se nézi. A fiam elment az erdőszetbe dolgozni, feljelentették, most mehet a munkaügyi bíróságra, hogy le ne vonik tőle azt a csöpp szociális járadékot... Azt tessék nekem megmondani, hogy lehet 12 ezer forintból megélni??? Meghalni az sok, megélni kevés... Biztos, hogy nem a polgármester úr jelentette be, a hülye cigányok, ez má' szegény...” (T., 60 éves cigányasszony)

„Ha az embert elhívják dolgozni, muszáj menni. 1000 forint akkor is jól jön. Most üljön itthon és a falat nézze?... Ezek a láposi cigányok ilyenek, egyik a másikat egy kanál vízben megfojtaná. Testvér a testvért jelenti fel. Ettől neki nem lesz több kenyere. Most is, volt három tyúkom, egyet elloptak... hogy akadjon meg a torkán...” (E., 55 éves, a soron lakik)

Ezek az idézetek arról árulkodnak, hogy az egyre nagyobb nyomorban élők között – akik számára pedig a túlélést a szociális támogatások mellett a nagycsaládi kapcsolatok óvó-védő hálójá teszi egyáltalán lehetővé – már lassan ezek a szolidaritási kötelek is kezdenek „megtépázódni”. Ahogy Castel írja: „ha minden egyéneket az a

célja, hogy megőrizze maga, illetve családja jólétét, nagy a veszélye annak, hogy a társadalmi élet a »struggle for life« színterévé váljék.” (Castel, 1988: 359. o)

Álljon itt egy hasonló történet a megélhetésért folytatott harc illusztrálására. Nyáron, hosszabb aszályos időszak után, a hétvégén esett egy kevés eső. Az egyik nagycsalád három nőtagja megkért, hogy vinném át őket autóval a 15 kilométerre lévő erdőbe, mert a gyerekeknek nincs mit enni, és ott talán most van egy kevés gomba. Amikor este hazaértünk, a falu közepén már várt néhány cigány asszony, egyikük suttogva kérte, áruljam el, hol jártunk – aztán jelentőségteljesen nézve a tenyeremet, rögtön hozzátette, úgymint tudja, hogy gombázni voltunk, csak azt mondjam már meg, hol lehet gombát találni??? Mert ők sem tudnak enni adni a családnak, gombát pedig az egész környéken (tudniillik ameddig gyalog el tudtak jutni) nem leltek...

A gombázás egyébként tavasztól őszig az egyik fő jövedelem forrása a láposi cigányoknak: akár napi ötezer forintot is össze lehet szedni vele. Gyógynövénygyűjtéssel már jóval kisebb a kereseti lehetőség. Tavaly a hársfavirágnak kilójáért 150 forintot, a cickafarkért viszont csak 15 forintot adott az egyik közeli faluból idejövő felvásárló vállalkozó. (Ami azt jelentette, hogy például a cickafarkvirág félnapi gyűjtésével 450 forintot lehetett keresni, könnyűnek nem nevezhető munkával: egy ember kb. 30 kilót tud megszedni hat óra alatt.)

Lápos gazdag természeti környezete az egyik legfontosabb megélhetési forrás a cigány családok számára. Itt kora tavasztól késő őszig mindig lehet valamit szedni: gyertyánmakkot, körösmakkot, kutyacseresznyét, barkócát, somot, kőkényt, körömvirágfűt, csipkebogyót, stb. Mivel a gyógynövényeknek jó felvevőpiaca van Nyugat-Európában, és egyre inkább az lesz Magyarországon is, egyre több helyi vállalkozó kezd gyógynövény-felvásárlással foglalkozni. Ezen a vidéken ez különösen jó üzletnek bizonyulhat, hiszen gazdag és érintetlen a természeti környezet: ipari üzem nem volt ezeknek az aprófalvaknak a közelében.

A gyűjtögetés azonban csak a szegény cigány családok számára jelent kiegészítő jövedelemszerzési lehetőséget. A „kiemelkedettek” és a parasztok „státusukon alulnak”, „cigányos foglalkozásnak” tartják ezt a fajta munkát¹⁹. (A parasztok inkább megvásárolják a cigányoktól a gombát, természetesen általában jóval a piaci ár alatt.)

„Hívtak engem is, hogy menjek velük virágozni. De 10 forintért én má’ nem cipekedek. Az má’ nem éri meg. Meg szégyellem is én má’. Majd megspórolom magunkon valahogy, nem nagyon költekezünk.” (M. 50 éves, cigány származású asszony, aki 20 évvel ezelőtt egy paraszthoz ment férjhez, s így „kiemelkedett” a láposi cigányok

¹⁹ A különböző státusú cigány csoportok közti szimbolikus elhatárolódásról többen írtak már. (Lásd például Horváth, 2002; Oláh, 1996; Szuhai, 1998)

közül. Elköltözött a faluból, ám néhány hónapja, válás és egyéb okok miatt hajléktalanná vált, a régi családja visszafogadta.)

Állami támogatások Segélyek

Míg a Lápossal egy körjegyzőséghez tartozó, másik két faluban, ahol a cigány lakosság aránya nem haladja meg a 10 százalékot, az önkormányzat összköltségvetésének 20 százaléka megy el szociális-jóléti kiadásokra, addig Láposon ez az arány 80 százalék. A polgármester szándékosan úgy rendezte, hogy a faluban minden héten legyen valami kifizetés. Ilyenkor már kora reggel hosszú sorok állnak a posta előtt, hiszen a heti kifizetések éppen csak arra elegendők, hogy – mivel hosszú távon nem teszik lehetővé a tervezést – a segélyekből vegetáló családok hétről hétre, sokszor napról napra éljenek.

A hónap első hetében fizetik a rendszeres szociális járadékot és a jövedelem pótló támogatást, a második héten a gyermekvédelmi támogatást, a harmadik héten jön a családi pótlék, a negyedik héten meg a nyugdíj esedékes. Így a több generációból álló nagycsaládban valaki minden héten pénzhez jut, s kiegészítheti az éppen pénz és élelem nélkül lévő családtagokat. Jobbik esetben.

Rosszabbik esetben az asszonyok – akiknek feladata a pénzfelvétel – csak üres pénztárcákkal térnek haza. A kifizetésekkor ugyanis nemcsak a szociális ellátásra jogosultak, de a „kamatos pénzzel” foglalkozók emberei is ott állnak, hogy behajtsák a tartozásokat. „Például volt úgy, hogy adott neked 7500 forintot, a gyes már abban a hónapban lemaradt, még a 272 forintot is oda kellett neki adni.” (Józsi, 30 éves telepi cigány)

Míg a parasztok, illetve a „kiemelkedett” családok havi összjövedelmében a legnagyobb tétel a bérből származik, addig a láposi cigány családok 95 százalékának egyetlen állandó bevételi forrása a gyerekek után járó állami támogatás, ami mellé jó esetben jön még a férfiak jövedelem pótló támogatása (amit legújabban szociális járadéknak neveznek).

A 25 éven aluli, iskolába már nem járó, 8 osztályt el nem végzett fiatalok 80 százaléka semmilyen szociális ellátásban nem részesül. Még a munkanélküli nyilvántartó-rendszerben sem szerepelnek; mivel soha nem volt munkaviszonyuk, munkanélküli ellátásra sem jogosultak.

Ezeket a fiatalokat vagy a szüleik tartják el (akiknek egy része férje után jogosult nyugdíjra, másik része leszázalékolt, és szociális járadékot kap, harmadik, legkisebb része viszont szintén semmilyen szociális ellátásra nem jogosult, mert például hiába dolgozott le hat évet a szomszéd falu erdészeténél, mivel nem volt bejelentve, nincs nyugdíjjogosultsága), vagy, ahogyan ők mondják, asszonyaik a családfenntartók (a gyerekek után kapott állami támogatásból).

Ezek a fiatalok bárhol szívesen vállalnának munkát, de mivel nincs kapcsolatuk a paraszttal, nagyon ritkán hívják őket bárhova is nap-számba. S mert legtöbbször még a nyolc osztálya sincs meg, ráadásul írni-olvasni sem tudnak (sokan csak a nevüket tudják leírni), nincs sok reményük, hogy bekerüljenek a hivatalos munkaerőpiacra.

Szociális földprogram

A cigány családok megélhetésének egyik jelentős forrása az a 400 négyszögöles föld, amit a szociális földprogram keretében²⁰ szinte ingyen (évi 750 forintért) vásároltak meg az önkormányzattól. Ezen megtermelhetik maguknak a legszükségesebbeket: krumplit, babot, zöldségeket. A föld termése jó esetben a tél közepéig kitart, ezután jön néhány nehéz hónap („ilyenkor többnyire éhezünk, mint a kutya”), májustól azonban már lehet menni az erdőbe gombászni.

Bár az önkormányzat a vetőmagot is ingyen biztosítja a családoknak, ráadásul tavasszal földjeiket is felszántatja, mégis, a két évvel ezelőtt induló program 35 „vállalkozó” cigány családjából idén öten visszaadták a földet az önkormányzatnak. Az egyik indok az, hogy rossz volt az időjárás, nagy aszály volt nyáron, alig termett valami a földben, nem éri meg ezzel foglalkozni. A másik magyarázat úgy szól, hogy „minek műveljem meg a földet, egymástól ellopdosik a cigányok, aztán meg van a veszekedés, a kiabálás”.²¹

Kamatos pénz

„Úgy hét éve, a szomszéd faluban lakó cigány kocsmáros hozta divatba, amikor ez a nagy elszegényedés egyre több családot érintett. A kocsmáros a múlté, P. viszont a jelené. P. most a 'Báró'. Együtt mulat a környék helyi elitjével, a K.-i polgármesterrel. Ő a cigányok kizsákmányolója, de ő, aki a megélhetést is biztosítja számukra.”

„A Báró? Ja, a Milliomos. Úgy tudom, úgy kezdte el, hogy az egyik testvére férjhez ment egy jómódú csávóhoz, ő adott annyi pénzt, hogy el tudták kezdeni. És akkor annyira addogálta kifelé, hogy aszt így hasznot csinált belőle. Lassan már az egész cigánysor vele foglalkozik. Vele meg a kocsmárossal. Az nem olyan kamatra adja, kevesebbre. 500 forintra. Ha ezret ad, akkor 1500-at adsz vissza, ha ad 3000-et, akkor 4500-at. Csak annyi, tudod, hogy nem lehet egy kocsmába sze-

20 A földprogram lényege röviden az, hogy „a szociálisan hátrányos helyzetű családoknak kedvezményes szolgáltatásokkal, juttatásokkal lehetőséget teremt háztáji jellegű kistermelésre, az egyéni és közösségi, valamint a helyi erőforrások kihasználásával”. (A szociális földprogram hatékonyságáról, eddigi működésének tapasztalatairól lásd Szoboszlai, 1998)

21 Ennek ellenére, akárcsak az ország többi részén (Szoboszlai, uo.), itt is sikeresnek tekinthető a program, hiszen negyedik éve már, hogy 30 család műveli a földjét rendszeresen.

rintem olyasmi, hogy krumplit mérek ki, meg gyümölcsöket, meg tojást. Meg hitelbe adok ki italokat, meg ezt-azt. És akkor cigit meg nem ad, mer nem éri meg. ...Hogy mér' vásárolnak nála? Mer' hitelbe ad. Bemegyén Miskolcra a nagybanira, megveszi 600–700 forintér' a zsák krumplit, ő meg adja 2000-ér'. Tojást is megveszi a TSZ-től tíz forintér', azt adja harmincér'. Hitelbe elviszik azt is. Pénzér' nem ad, csak hitelbe szokott adni. Arra már nem adja a kamatot, mer' beleszámolta. Már 5 tojáson megvan 100 forintja. ...Mér' hagyják, hogy csinálja? Örülnek neki a cigányok, mer' akkor nem tudnának miből élni. Csöpp pénzt megkapják, tartoznak meg minden, azt akkor tudják, van hova menni, viszik tőle és kész. Mer' annyi, hogy a kocsmárost meg is értem, mer' ő nem úgy adja, érted, nem olyan kamatra adja. Eleinte ő is úgy adta, csak lejjebb ment már egy kicsit. Sok mán neki. Mer' akkor így elcsődül tőle a népség, átmegey P.-hez. Így viszont a fele népség itt marad, a fele meg a P.-nél van.”

A 'Báróról' – aki az egyik legnépesebb láposi cigány család „fiúgyermeké” –, illetve tevékenységéről megoszlanak a vélemények a faluban. Mindazok, akiknek bármilyen haszna származik P.-ből, nem tartják elítélendőnek azt, amit csinál. „Valahogy mindenkinek meg kell élni. Én ezt normál ügyeskedésnek tartom. P. igazi kupecnek való, kereskedő alkat.” (Józsi, a Báró sofőrje, amúgy azon kevés parasztfialatok egyike, akik barátkoznak néhány „elit” láposi cigánnyal.)

A Báró fő kuncaftjai, a telepi cigányok, szintén nem gondolják törvénytelennek, amit P. csinál. A Báróban inkább saját megsegítőjüket látják. „Mi van, ha megszorulunk, ha elfogy a pénzünk? P. szokott segíteni. Ad kölcsön pénzt. Meg ad hitelbe krumplit, húst, zöldséget.”

Ráadásul P. sokuk számára nemcsak a pézkölcsönző, hanem a munkaadó is. „Munkanélküli lettem. P.-hez kerültem dolgozni. Dolgoztunk neki a házon, mikor építkezett. A lovakat kellett rendbe rakni, kitakarítani, etetni. Lakásba bútort odább rakni, meg ezt-azt pakolni. El kellett menni néha a másik faluba, cementért, mészárt. Volt, hogy amikor elrendeztem neki a lovat, adott vagy 200 forintot meg egy doboz cigit. Volt olyan, hogy mentem hozzá dolgozni reggel hétre, este hétig dolgoztam, de se cigit, se kaját, se piát, semmit, semmit nem adott. Azért jártam hozzá, mert akkor legalább tudtam így gondoskodni a családról. Mert akkor kellett sürgősen a pénz. Kevés pénz volt, de más választásunk nem volt. Akkoriban, mikor jártam hozzá dolgozni, szokott segíteni. Kölcsön adott pénzt, olyat adott, hogy adott 1000 forintot, kétezret kellett visszaadni. De én már nem járok hozzá dolgozni. Nekem elég volt. Hogy a csicskása legyenek?” (B., 33 éves cigány férfi, a telepen lakik)

Ellenben azok a cigányok, akiknek sikerült elkerülniük, hogy ne szoruljanak rá P. „segítségére”, mert ha már egyszer valaki elkezd kamatos pénzzel foglalkozni, nemigen van kiút: az adósságok halmozódásával a kamatok egyre nőnek, s a családi pótlékból meg a jövedelempótló támogatásból nincs család, aki egyszerre törleszteni tudná az évek alatt már százezer forintnál is többre rugó adósságát, ami

minden hónapban csak egyre tovább kamatozik; tehát, akik nincsenek vele üzleti kapcsolatban, erősen elítélik, amit csinál. „A Báró? A pampák királya, Lápos ura. Saját vérét kiszipolyozza, elveszi a koldustól a botot is. Milyen ember az ilyen?” (Mari néni, 62 éves cigányasszony)

„Akik a legéhenkorászabbak voltak, azok most a grófok. Már a testvéreinek is csak kamatra ad kölcsönt. Ami most itt van, az a chicagói falunál rosszabb. Hogy a Jóistenke tegye őket a ravatalozóba, a hullaházba. Én még ilyen életet nem éltem. Azelőtt valahogy mindenki meg tudott élni, most meg... A testvérei karéjba mennek, állnak a postán, és szedik a pénzt. Kádárnak nem volt aranykoporsója, de ezeknek lesz”. (Joli, 45 éves teleti cigány nő)

Ráadásul még ezek, a „Milliomost” elítélő, kamattal nem foglalkozó cigányok is a szegény cigányokat okolják mindenért: szegénységükért, eladósodásukért. „Itt már nem tudja eltitkolni egy láposi cigány se, hogy nem a kamatos pénztől szegényedett el. Én csak annyit mondok, ebből jó ki nem fog jönni... Napról napra koldusabbak lesznek, az is hibás, aki elveszi...” (T. Rozi néni)

A polgármester pontosan tud a „kamatozásról”, de ő is tehetetlen. Nincs tanú, aki ne félne attól, hogy a szembesítésnél a „kamatozó” ellen valljon. „Ez a P.-fajta gyilkos fajta. A cigányok félnek tőlük, kifizetik az adósságot, aztán jönnek ide az önkormányzatra sírva. Az egyik inast múltkor is jól elverte, mert nem tudta neki visszaadni a pénzt. A felesége feljelentette, de a bíróságon már nem mertek ellene vallani. Mikor szembesítették vele, mindenki visszalépett. Ezeket a parazitákat én feljelenteném, csak tanú kellene hozzá. Egy héten mi kifizetünk kb. 600 ezer forintot az embereknek jövedelempótlóra, ebből tudom, hogy neki megy 400 ezer. Ezeket a dögszívó, vérszopó rovarokat kellene innen eltenni.” (Lápos polgármestere)

A helyzetet bonyolítja, hogy hiába szűnne meg Láposon a „kamatos pénz”, az elszegényedett, cigányok lakta környező falvakban is működik a kölcsönzésnek ez a formája. Az egyik helyi tanító néhány évvel ezelőtt beszélt a kocsmárossal, hogy legalább egy ideig ne adjon néhány szerencsétlen családnak kamatra pénzt, mert már egyre kilátástalanabb a nyomoruk. A tanító ma így meséli a történet folytatását: „és tudod, mit csináltak? Elmentek nyolc faluval odébb, mert ott még adtak kamatos pénzt. Ez a nagy különbség: mi magyarok ezt nem fogjuk soha elfogadni. Az ő szokásaikat. Nem is akarjuk. Ez az első pont, ami kibékíthetetlen ellentétet szül.”

Egy újabb megbélyegző előítélet, ami ismét csak tovább mélyíti a parasztok és cigányok közötti szakadékot. Pedig nemcsak a cigányok foglalkoznak kamatos pénzzel. Az elszegényedő parasztok közt is van olyan, aki a hónap végén már csak Miskolcon, ismerőstől, kamatra tud szerezni a fiainak cigarettát. (Láposon egyelőre még csak egyetlen „kábitószerrel” élnek a szegények: a cigivel, de a függés ettől olyan erős, hogy az utolsó 100 forintjukból is cigarettát vesznek. „Ha nincs bagóm, én mán’ akkor tiszta ideg vagyok. Ez még jobb, mint a pia, nem?”)

A kamattal üzletelés mögött egy egész nagycsalád áll. P. csak az előretolt figura, a háttérből a 9 gyermekét irányító anya szervezi a család életét. Jobb keze, fő támasza legkisebb leánya, aki férje segítségével az indulótőkét adta, ám néhány éve elvált, és az anyjával él. Neki és anyjának – akivel egy háztartást alkotnak – ugyanúgy vannak saját kuncsaftjaik, ahogyan P.-nek is. A csapat még két másik testvérből áll, ők a behajtóemberek, ők képviselik az erőt, a megfélemlítést a láposiak szemében.

Más családtagot nem engednek az üzlet közelébe. Az egyik testvér, aki 20 évvel ezelőtt kilépett a családból, egy parasztemberhez ment férjhez, ám most elveszítette a lakását, és újra a régi család segítségére szorult. Mivel most került vissza a faluba, nem ismerte az új szabályokat. „Anyámék kérdezték, kinek adtam kölcsön. Mondom, J.-nek, csak kölcsön, nem kamatra. Ja, akkor jó, azt mondják. De ha én adnék ki kamatra, ebből a kis pénzemből, isten őrizz, nem engednék. Mindenkinek megvan a saját kuncsaftja. Anyám azt is mondta, visszafogadtak, de nekem kell igazodnom hozzájuk, ha itt akarok maradni. Ha megtudnák, hogy van még valami megtakarított pénzem, elvennék, és azonnal kitennének az utcára.”

A láposi cigányok számára a kamatos pénz alternatívája a vajdai Takarékszövetkezet tavaly indított hitelakciója: a 2 éves futamidőre, évi 29,5 százalékos kamattal felvehető, 100 ezer forint áruvásárlási kölcsön (amiből 8000 forintot azonnal levonnak kezelési költség címen). Ennek esedékes havi törlesztő részleteit a pénzügyintézet oly módon hajtja be száz százalékos biztonsággal, hogy a hitel feltételül megszabta: a láposi cigányoknak ebben a fiókban kell megnyitniuk egy folyószámlát. Így azután a Társadalombiztosítótól ideutalt családi pótlékból könnyen le tudja fogni a havi 6000 forintos törlesztő részleteket. (Értelemszerűen csak az jogosult a kölcsönfelvételre, akinek jár valamilyen szociális juttatás, például családi pótlék, ez a feltétel azonban Láposon nem sok családot zár ki a jogosultak köréből...)

A pénzügyintézet ismét csak jól jár a szegény cigányokkal, mert végre van ügyfele. „Régebben a cigányok sok kölcsönt felvettek, de aztán jött a munkanélküliség, megszűnt a cigány ügyfél” – mondja a fiókvezető. Az ügyfélkör visszanyerésére találták ki 3 évvel ezelőtt a hitelakciót, amit egybekötöttek a folyószámla-kezelés beindításával. Mivel a kölcsön felvételéhez – az állandó jövedelem mellett – kezes is kell, az utóbbi időben a kezességvállalás is jó üzlet lett: egy kezes díja 5000 forint, plusz egy kör ital a helyi presszóban, a kölcsönfelvétel nyélbe ütése után.

A pénzügyintézet helyi vezetője úgy kommentálja a hitelakciót, mint valami „jótéteményt” a cigányokkal szemben. (Lásd erről Stewart, 2001) „Mink nagyon jók vagyunk, segítjük őket, ezért nagyon hálásak is, mert nekik nincs soha tartalékuk.” Az akció jótékony hatásának tudja be azt is, hogy sikerült „megnevelni a cigányokat”: „amikor először jöttek, tették a fejüket, játszották a nagyot. Most meg már olyan szépen állnak sorba, csak meg kell nézni őket. Azért, hogy fel

tudják venni a pénzt, megtanultak írni is, megtanulták leírni a nevüket, mert mi keresztet nem fogadunk el.”

A polgármester hiába figyelmeztette a soron lakó cigányokat, hogy ne vegyék fel a 100 ezer forintot, mert azt vissza is kell majd fizetni – sőt, másfélszer annyit kell majd visszaadni, a két év alatt, nem hittek neki, és ez teljesen érthető. A lassan tíz éve munkanélkülivé vált, kizárólag szociális juttatásokból, egyik napról a másikra élő szegény családok számára a jövő beláthatatlan. Életük fő szervező elve a napi megélhetési gondok leküzdése, ez az egyetlen szempont, ami vezérli döntéseiket.

A 100 ezer forintos takarékszövetkezeti kölcsönből legtöbben élelmiszert és disznót vettek (amit hamar le is vágtak, amint nem volt mit enni...), emellett ruhát a gyerekekre, néhányan tartós fogyasztási cikkeket vásároltak, például televíziót vagy magnót.²²

A polgármester és a parasztok úgy kommentálták a „hitelfelvételi lázat” (Láposon nem volt cigánycsalád, aki ne vette volna fel a kölcsönt), hogy már megint „nem gondolkodnak, csak élnek egyik napról a másikra, csak az érdekli őket, hogy MA legyen mit enni, a holnappal soha nem törődnek”. A cigányok döntései azonban teljesen „racionálisak” voltak. (Tegyük hozzá, aki csak tehetette, a parasztok közül is élt a hitelfelvételi lehetőséggel.) Az egyik telepi család például a kölcsönből 60 ezer forintért vett egy új televíziót – a régi már használhatatlan volt –, mert a négygyerekes, májrákos, haldokló apát akkor engedték ki a kórházból, s mivel ágyban fekvő beteg volt, egyetlen szórakozását a televíziózás jelentette. A parasztok, akik életükben be nem tették a lábukat a lenézett, érthetetlen viselkedésű cigányok házába, s akik fél év után róla is azt beszéltek, hogy „már nem is szimpatikus, mert túl sokat foglalkozik a cigányokkal”, erre megint csak azt találták mondani: „ilyen a cigány, csak a mára gondol, ahelyett, hogy azt a pénzt félretette volna a temetésre”...

Networkök, szolidaritási kötelek szerepe a megélhetésben

A telepi, illetve a soron lakó láposi cigányok számára a nagycsaládi kötelek óvó-védő hálóját az, amely – a jóléti támogatásokon felül – lehetővé teszi a túlélést szorongató gazdasági helyzetben. Elsősorban a vérszerinti család az, amelyre mindig lehet számítani. (Young-Willmott, 1999) „Ki segít, ha megszorulok? A testvéreim (5 gyerek), a közelebbi rokonság. Ideadjuk egymásnak, ami kell, élelmet, gyógyszer. Elfogy a só, cukor – hozzájuk megyek, idegenhez csak nem

²² Ezek a „tartós fogyasztási cikkek” legtöbbször nem maradtak tartósan a háztartásban. Ahogy megszorultak, elsőként ezeken adtak túl, hogy legyen miből előteremteni a főznivalót. Pirka például a hitelből 54 ezer forintért vett egy hűtőgépet, néhány hónapra rá azonban harminc ezerért eladta, mert az unokáknak már napok óta nem volt mit enni adni. A hűtő végül a „Bárónál” landolt, aki már tizenötezer forintért vette át az egyik telepi adósától...

megyek. Ennyi testvér közül azért mindig van valakinek.” De nem csak az alapvető fogyasztási cikket lehet beszerezni a családtól, számtalan egyéb segítséget is lehet kapni: ha valakinek éppen alkalmi munkán dolgozik a házastársa, a fiútestvérek hoznak fát az erdőből; ha el kell mennie orvoshoz a nagyobb gyerekekkel, a lánytestvérek nemcsak vigyáznak az otthon hagyott csecsemőre, de meg is szoptatják őt, stb.

Mindenekelőtt azonban a nagycsaládot összetartó nagymama az, akire szinte minden családtag számíthat. „Ha megszorulok, csak az anyámtól vagy az anyóستól tudok kérni. Van úgy, hogy a villany-számlát feladja nekem. Őt gyakrabban elhívják dolgozni, jobban ismerik a parasztok.”

Maguk a nagycsaládot összetartó nagymamák többnyire a hitelt adó boltos és a napszámot adó parasztok segítségével számolhatnak. „Ha elfogy a pénzem? Inkább elmegyek a boltba, Sz. ad nekem hitelbe is, mert én mindig visszafizetem, ha megkapom a nyugdíjat. Mér’ menjek én egy cigányhoz kérni, minek aljasítsam le magam?” (Mari, 60 éves cigányasszony)

A láposi cigányok a parasztok közül leginkább „patrónusaiktól” várhatnak segítséget. Minden paraszt jó esetben is csak a „saját cigányát” támogatja, amúgy a „láposi cigányok” mint homogénnek tekintett csoport iránt egyre nagyobb előítéletességgel viseltetnek. Őket, és nem a társadalmi berendezkedést okolják azért, hogy ilyen nyomorban élnek. Ezért szolidaritást sem éreznek sorsukkal szemben. Ráadásul néhányuknak rossz tapasztalataik is vannak egy-két családdal, amiből persze a láposi cigányközösség egészére vonnak le negatív következtetéseket...

„Ha tudnád, mennyi pénzzel tartoznak ezek már nekem. A Milliomosnak bezzeg megadják, mert attól félnek. De nem adok én ezeknek már egy fillért se többet.” (K. néni, 62 éves, nyugdíjas parasztasszony) „Sajnáltam őket, de le kellett erről az adakozásról mondani. Ha egynek adsz, mind jön a nyakadra. Ebből a kis nyugdíjból ugrálni nem lehet.” (M. néni, 65 éves parasztasszony)

A telepi cigányok a „kiemelkedettek” részéről még annyi jóézésre, szolidaritásra sem számíthatnak, mint a parasztoktól. A kiemelkedettek ugyanis bizonyítani igyekeznek, hogy ők, akik magukat már nem tartják cigánynak, semmiféle kapcsolatban nem állnak a láposi cigányokkal. Sőt, hiába él néhány rokonuk, testvérük fönn a telepen, minden további nélkül letagadják őket. „Nincs nekem itt senki rokonom, nem foglalkozok én az itteni cigányokkal. Nem tudnék bemenni még a házukba sem. Ezeket nem lehet beszoktatni a rendes életre... én már nem emlékszek ilyen életre, gyerekkoromba se, pedig akkor is nagy szegénység volt, mint ezek, ahogy élnek.” (A., kiemelkedett, cigány származású, 40 éves asszony)

„Az itteni cigányoktól jobb távol tartani magunkat. Mink már, akik így bent vagyunk a faluban, abszolút nem tartjuk magunkat cigánynak. Azok, fent a soron, nem is akarnak kifejlődni, iskolába járni,

tanulni. Igénytelenek... Ők tehetnek róla, a szegénységükről. A gondolkodásukban van a baj. Nem tudnak kifejlődni, a 13–14 éves lányok szülnék, inkább azon járna az eszük, hogy tanuljanak. Ilyenek, két nap füstöl a kémény, utána meg éheznek. Ahol 3–4 gyerek van, ott már elvadul az egész, nekünk nincs is velük semmi kapcsolatunk...” (Teréz, 52 éves, kiemelkedett, cigány származású asszony)

A „kiemelkedettek”, illetve a kiemelkedni vágyók esetében már nem is lehet beszélni nagycsaládi támogató kapcsolathálóról. Sokkal inkább a hasonló aspirációjú, hasonló státusú nem rokonok – legszívesebben a parasztok – közül választanak maguknak barátokat. Mellesleg ezen az egyetlen módon tudják elkerülni, hogy a nagycsalád „széthordja” nehezen felhalmozott vagyonukat. Egyikük telepen maradt testvére így kommentálja ezt a „stratégiát”: „L. az öcsém, de nem vagyok jóba vele. Igen nagy makher. Nagy maflis. Az azt jelenti, tudod, hogy fősvény. Akármit kér tőle az ember, azt mondja, hogy nincs, aszt közbe meg van. Olyan, hogy jobban odaadja a haveroknak, mint a testvérenek.” (Zsiga, L. bátyja, 30 éves)

A kiemelkedni vágyók közül néhányan úgy érzik, nem elég a szolidaritási köteleket felbontani, a segítségnyújtást megtagadni, de szakítani is kell a nagycsalád „szégyellni való” részével ahhoz, hogy maguk jobb életet élhessenek. „Ha köll, én le is tagadom a testvéreim. Mondom a főnöknek (az a polgármester, aki pontosan ismeri a családi viszonyokat... D. J.), Uram, hagyjon má' békén, az nekem nem testvérem. Ha olyan politikai helyzetbe kerülünk, én letagadom őket. Csinnált valami hülyeséget, mondom a polgármesternek, énnekem az az inas nem testvérem, lop, csal, mi közöm nekem ahhoz. Én arra tartom a nejemet, ha én a testvéreimre nem szorulok, én se adok. Az más dolog, ha gyógyszerről van szó. De ha ötször bejön gyógyszerért, akkor már nem adok. Nejemmel már egy kis vitám volt emiatt, de én nem engedélyezem neki. Ha én egyszer kérek, ők ötször visszakerik. Egy testvéremmel tartom a kapcsolatot, roma közt nincs jó barátom, a parasztok a barátaim (azok a parasztok, akikkel J. együtt dolgozik az önkormányzatnál – a szerk.) ... A cigány, ha kitanúlkodik, nagyképű. A magyarok a barátaim, ők adnak pénzt, ha megszorulok. (J., önkormányzati képviselő, 35 éves cigány férfi)

Záró megjegyzések

„A Csenyétéhez hasonló, elcigányosodott falvak esetében a legnagyobb kihívás, hogy az egész falu számára élhető stratégiává kell alakítaniuk azt a mintázatot, amely eredetileg a szolgáltató kisebbség és a paraszti többség együttélését szabályozta.” (Stewart, 2001)

Csakhogy e nagyon is ésszerű javaslat megvalósítása nem tűnik egyszerűnek... Lápos esetében például – akárcsak Csenyéténél (ld. Ladányi–Szelényi, 1998) – a szegénységből kitört cigányok, vagyis a helyi romák középosztálya, illetve elitje még a hetvenes-nyolcvanas

években elköltöztek a faluból, amely már akkor a gettósodás jeleit mutatta. Aki közülük itt maradt (lásd „kiemelkedettek”), már nem tekinti magát cigánynak, s nemcsak szimbolikusan, de fizikailag is távol tartja magát a láposi romáktól, velük minimális gazdasági, társadalmi kapcsolatot sem tartva fenn. Így ez a réteg nem is nyújthat követendő szerepmintát a cigányoknak.

Ez utóbbiak ugyanígy nem tekintik követésre érdemesnek a helyi cigány elitet (a „kamatozókat”) sem, mert úgy gondolják, tisztességtelen úton, a „saját vérük kiszipolyozásával” jutnak anyagi előnyökhöz. Igaz, egyikük (a „Báró”) családjának még van némi respektje a cigányközösség szemében – de ez is csak a feleségének köszönhető. Az asszony, aki öt gyereket nevel, közülük eggyel már kijáratra a nyolc osztályt (ami ritka kivételnek számít manapság Láposon!)²³, a falubéli cigány nőktől elvárt normák szerint él, ezért igen becsülik a telepiek is. „Tip-top asszony”, mondják róla, ami annyit tesz, hogy „iparkodó, beosztó, mindent megcsinál a háznál; jószágoktól kezdve mindent ellát. Úgy képzeld el, hogy nyolc és fél hónapos terhes volt, és még kijárt velünk hársfázni, haza is cipelte egyedül!”

Mindez azonban nem módosít azon, hogy a „kamatozás” mint a nyomorból való lehetséges kiemelkedési alternatíva nem szerepel a láposi cigányok számára mintának tekinthető megélhetési stratégiák között. Többek között éppen a példaadó szerepminták hiánya az, ami miatt nehéz kitörni a nyomorból. (Egyikük, az egyetlen, szakképesítéssel rendelkező cigány fiatalember végső elkeseredésében most azt tervezi, hogy beáll „önkéntes katonának”. „Mondd meg, hogy lehet innen másképp kijutni???”)

Igaz, a láposi társadalomról festett képhez hozzátartozik, hogy a „telepiek” többsége nem is kívánczik el a faluból. Itt születtek, itt „szokták meg”, itt érzik jól és biztonságban magukat, ahogyan ők mondják, a magukfajta cigányok között. Legtöbbjüknek már csak egy nagy vágya van: kijutni a szegénység szorításából. „Mi a legnagyobb bánatom? Hogy a családnak nincs úgy meg, ahogy kellene. Mindentül a legfontosabb a család... Ha lenne egy ötösöm a lottón? Vennék egy jó házacskát, amibe el tudnám helyezni az összes gyereket. (Most nyolcan laknak egy 4x4 méteres viskóban – D. J.) Bebútoroznám, nekem nem kéne flanc. A gyerekeket felöltöztetném, felsőbb iskolába járatnám, ha már én nem jártam ki az iskolát, legalább a gyerekek tanuljanak, fontos lenne, hogy el tudjanak helyezkedni...Vennék két disznót, csirkéket az udvarba...Vennék vagy tíz köbméter fát, televenném az udvart fával... Ha leszálna a Jóistenke... csak ezt kérném, mert csak ez a híja...”

A láposi társadalomról összegyűjtött adataim azt mutatják, ha egy csoport tartósan, hosszú évek óta a többségi társadalomtól szegregáltan, annak formális munkaerőpiacából, iskoláiból kizárva él, annak

²³ Láposon az iskolai lemorzsolódás 23,5 százalékos volt 2000-ben a tanköteles korú cigányok körében. (Durst, 2001)

a csoportnak a helyzetén már semmiféle gazdasági fellendülés nem tud érdemben javítani. (Ld. Ladányi, 2000) Egy olyan gazdaság, amely egyre inkább kizárólag a képzett, s az állandó változásokhoz rugalmasan alkalmazkodni tudó munkaerőt igényli (Castel, 1998), s amelynek egyetlen célja a piacképesség növelése a termelékenység fokozásán keresztül, nem tud mit kezdeni a képzetlen, gyakran analfabéta, ráadásul a hosszú munkanélküliség alatt egyre jobban leépülő, a többségi társadalom által amúgy is diszkriminált szegény emberek seregével.

Főként nem akkor, ha a társadalomban gyakoriak az olyan típusú vélemények, mint amelyet például a láposi cigányokkal „haveri viszonyban” álló, szomszéd falubéli tanár is mondott nemrégiben: „Egy megoldás van, gettósítani kell őket. A primitív munkaerőt úgysem fogja tudni már ez az ország felhasználni. Gettósítani kell őket, hogy maguk keressék meg a kiutat. Amerika is beverte Harlem gettóiba a négereket, de aki onnan ki tudott jönni, azzal már lehetett valamit kezdeni! Ott van az a kétszáz év, amivel le vannak maradva a civilizációval.”

Hivatkozott irodalom

- Ambrus Péter: A Dzsumbuj. Magvető Kiadó, Budapest, 1988
- Castel, R.: A nélkülözéstől a kivetettségig – a „kiilleszkedés” pokoljárása. In: Esély, 1993/3.
- Castel, R.: A szociális kérdés alakváltozásai. Max Weber Alapítvány – Wesley Zsuzsanna Alapítvány – Kávé Kiadó, 1998
- Durst Judit: „Nekem ez az élet, a gyerekek!” Gyermekvállalási szokások változása egy kistalusi cigány közösségben. Századvég, 2001/ősz
- Erdei Ferenc: A magyar paraszttársadalom. Budapest, 1940, Franklin
- Ferge Zsuzsa: A társadalom pereme és az emberi méltóság. Esély, 2001/1.
- Fél Edit–Hofer Tamás: Proper Peasants. Traditional life in a hungarian village. Chicago, 1969
- Fleck Gábor – Orsós János – Virág Tünde: Élet a Bodza utcában. In: A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság. Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, 2000
- Granovetter, M.: A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata. In: Angelusz Róbert–Tardos Róbert (szerk.): Társadalmak rejtett hálózata. Magyar Közvéleménykutató Intézet, Budapest, 1991
- Havas Gábor: Foglalkozásváltási stratégiák. Valóság, 1988
- Horváth Kata: Epizódok egy falusi magyar cigány közösség életéből (Antropológiai esettanulmány). Kézirat, 2000
- Kemény István (szerk.): Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest, 1976
- Kemény István (szerk.): A cigányok Magyarországon. In: Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián, Magyar Tudományos Akadémia: Budapest, 1999
- Kemény István (szerk.): A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság. Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, 2000
- Kertesi Gábor–Kézdi Gábor: A cigány népesség Magyarországon. Dokumentáció és adattár. Socio-typo, Budapest, 1998

- Ladányi János: The Hungarian Neoliberal State, Ethnic Classification and the Creation of a Roma Underclass. In: Emigh, R.–Szelényi I.: *Poverty, Ethnicity and Gender in Eastern Europe during the Market Transition*, Greenwood, 2000
- Ladányi János–Szelényi Iván: Adalékok a csenyétei cigányság történetéhez. In: *Csenyéte antológia. Bár könyvek*, 1998
- Oláh Sándor: Szimbolikus elhatárolódás egy település cigány lakói között. In: *A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro Print Kiadó, Csíkszereda*, 1996
- Oláh Sándor: *Cigányok és magyarok egy székely faluban. Magyar Tudomány*, 1997/6.
- Stewart, M.: *Daltestvérek. T–Twins Kiadó – MTA Szociológia Intézet – Max Weber Alapítvány, Budapest*, 1993
- Stewart, M.: Depriváció, romák és „underclass”. *Beszélő*, 2001. júl.–aug.
- Szelényi Iván: Szegénység, etnicitás és a szegénység „feminizációja” az átmeneti társadalmakban – bevezetés. In: *Szociológiai Szemle 2001/4*.
- Szoboszlai Zsolt: *A szociális földprogram hatékonysága. Esély*, 1998/2.
- Szuhai Péter: *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája. Panoráma, Budapest*, 1999
- Young, M.–Willmott, P.: *Család és rokonság Kelet-Londonban. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest*, 1999

SZÁSZ ANNA

Egy régi ügy

Régi. B. Gabriellával való kapcsolatom is majd' félévszázados: ismeretségünk 1956-tól datálódik. Ám a forradalmi eseményekhez nincs köze. E sorok írója abban a történelmi évben fejezte be egyetemi tanulmányait az ELTE TTK vegyész szakán, és dolgozni kezdett a Kispesti Textilgyárban, ugyanott, ahol fentnevezett is dolgozott, laboránsként.

Az ő ügye, amelyet HÁZÜGY-nek hívtak, a huszadik század tizes éveire nyúlt vissza. Ekkor kapott Pestszentlőrincen építési engedélyt anyai nagypapja, G. Péter. A történet nem ügynökökről szól, nem politikai rendszerekről, hanem a létezésről, a lakhatásról, a rendszereken áthúzódó szegénységről, a betegségről és a mindenkori kiszolgáltatottságról.

Mellékszálként pedig a saját értetlenségemről.

Pszichiátriai beteg 1980-ban

„Védelemre van szükségem!” – ezzel a fölöttébb hatásos felütéssel állított be hozzám Gabi, B. Gabriella ötvenéves hivatalosodás, 1980 őszén.

Gabival 1956 után több mint nyolc évig voltunk kollégák a Kistextben. Mindig is volt benne valami furcsa. Túlérzékeny, kapcsolatai féloldalasak, mindig ő az, aki többet ad, mint a másik, semmilyen viszonylatban nem tudja magát megvédeni, nem tudja az érdekeit képviselni. A saját, akkori, egalitárius szemlélettel Gabi kiszolgáltatottsága nem fért össze. Dühös voltam rá, amikor hangosan lamentált, leszúrtam, amikor panaszkodott, próbáltam racionális érvekkel rábírní egy öntudatosabb, önérvényesítőbb magatartásra.

Milyen alapon?

Csak úgy.

Nem voltunk barátok, de közöm volt hozzá.

Egyébiránt nem vagyok bolsevik. Nem is voltam.

56-ban és 56 után az ember végképp nem is lehetett volna.

Baloldali azonban igen. Elkötelezett híve voltam és maradtam a társadalmi igazságosságnak és az emberek közti egyenlőségnek, mindenféle szociálpszichológiai ismeret nélkül. Némileg naivan feltételeztem, hogy a kortársaim úgy gondolkoznak, és olyanfajta emberi öntudattal rendelkeznek, mint én.

Megjegyzendő, hogy akkoriban mind a szociológia, mind a pszichológia ideológiailag ellenséges tárgynak minősült, a szociálpszichológia dettó, ezek mind ki voltak iktatva a közgondolkodásból, a tudományos és a kulturális életből.

Nem ismertem Gabi háttérét, családi kapcsolatait. És éppen, mert hittem, hogy az emberek egyenlőeknek születtek, sőt, hogy születésüktől fogva egyenlők, meg sem érintett a gondolat, hogy Gabi számomra furcsa viselkedése mögött netalán egy, az enyémtől nagyon különböző családi-szociális-kulturális hinterland rejlik.

Gabi akkoriban csinos, fiatal nő volt, zöldesszemű, rövidre nyírt barna hajú. Sokban hasonlított az életformánk. Fiatal mérnök barátjával kirándulni járt, evezni a Dunára, színházba, moziba. Olvasott, érdeklődött. Olykor meglepően jók voltak az ítéletei.

És láthatóan tisztaságmániás volt.

A textilgyárban a főnökök hallgatólagosan eltűrték, hogy bent mossanak a nők – kimostak egy-egy ruhadarabot, a hőlégtérben megszártották. Voltak szemérmetlenek, akik behordták a heti kismosást. Hogy hogyan vitték ki a motozón keresztül?

Gabit minden áldott délután ott láttam a laborban, hab rezgett a lavórja fölött, és ő csak dörgölte, mosta, nyomkodta ugyanazt a két vagy három kombinét, pulóvert, bugyit. Saját bevallása szerint a felsőruháját is naponta kimosta, gondolom, azt még reggel.

Mesélték, hogy otthon is folyton takarít, egyik kolléganőnk azzal cukkolta, hogy végül majd fogkefével sikálja fel a lakásában a padlót.

Bolondos egy nő, de nem gondoltuk, hogy valóban beteg.

Az alatt a több mint nyolc év alatt, amíg egymás közelében dolgoztunk, nem tudtam meg róla sokkal többet, mint az első időkben. Tudtam, hogy a lámpaláza-szorongása miatt nem fejezte be a textilipari technikumot. Tudtam, hogy mérnök barátja szakított vele. Láttam emiatt sírni. Haragudtam, mert elárulta, hogy még búcsúzóul vett a fiúnak valami drága ajándékot. Azt is tudtam, hogy Gabinak saját háza van, amiből arra következtettem, hogy nem lehet igazán szegény, viszont örökös pénzzavarral küzd, a hónap közepétől fizetésig bizonyos R. úr szokta őt kiségetni.

A gyár ugyanis nemcsak munkahely volt, hanem a legkülönbözőbb emberi kapcsolatok színtere. Barátságok, szerelmek, szexuális kapcsolatok szövődtek, csoportok szövetkeztek totó-lottózásra, újítsókra. Közös hobbikra, mint amilyen a modellezés. Ez már a hatvanas évek eleje, a férfikollégák NDK-ban gyártott Piko-modelleket gyűjtnek, apró vonatokat, mozdonyokat, tereptárgyakat.

A teljes foglalkoztatottság miatt az embereknek a munkahelyükön sokféle melléktevékenységre maradt idejük. És azt, hogy gyakorlatilag röghöz voltunk kötve, azzal kompenzáltuk, hogy otthonossá tettük a gyárat. Többé-kevésbé az igényeinkhez igazítottuk. Domesztikáltuk.

A teljes foglalkoztatottság révén sokféle ember bekerült a gyárba, a kollégák között mindig akadt néhány, akinek kikölcsönözhető pénze is volt. Honnan? Azt nem illett megkérdezni.

Gabi *elvolt* a gyárban.

Ő volt *a* Gabika.

Amikor 1964 őszén a gyárral együtt elhagytam az eredeti szakmá-

mat, furcsamód Gabira gondoltam. Később is; azzal a meggyőződéssel, hogy bár én meddő éveket töltöttem ott, hogy már rég ki kellett volna onnan szabadulnom, de neki ott jó. Ő ott védett helyen van.

Eltelt majdnem tizennégy év.

Gabit 1978 koratavasán, teljesen váratlanul pillantottam meg. Ott állt a sajtóközpont mára már elárvult, gazdátlan és lassacskán lepusztuló épületének akkor még forgalmas előcsarnokában, és várakozott a páternoszter előtt. Rögtön ráismertem, noha alig hasonlított egykori önmagára. Sötét, inkább férfi, mint női krombi télikabátban volt, fején fekete sapka, az alól csüngött ki a rendetlen, ősz lófarok, és amikor felém fordult és rám mosolygott, csak a két felső metszőfoga villant ki, és néhány otffejejtett csonk.

El nem tudtam képzelni, hogy mi történt vele.

– Le kell ülnünk beszélgetni – mondtam.

– Majd – válaszolta ő.

De ezután kis híján két év telt el a fent említett felütéses mondatig.

Vajon ki ellen kellene őt megvédeni?

Direkt kérdésekre nem válaszolt.

Reklámszatyrok kíséretében állított be. Az egyikben könyv volt, nekem hozta, a másikban petróleum.

– Minek? – kérdeztem.

– Kávéfőzéshez.

Ez volt a helyzetéről az első érdemleges információ.

– Hogyhogy? Nincs a lakásodban gáz vagy villany?

Mire ő:

– Értsd meg, ha egy vezető, egy VEZETŐ azt mondja neked, hogy nincs MEGOLDÁS...

Lassan-lassan sikerült Gabiból kibarkochbáznom, hogy kikapcsolták a lakásában az áramot, mert amikor a HÁZAT lebontották, eltűnt egy villanyóra.

Továbbá, hogy „már rég el kellett volna jutni az orvoshoz”. Illetve hogy volt orvosnál, de az orvos valamilyen felelősségérzetet emlegetett, és elküldte.

Azt, hogy a személyi igazolványában lakcímként a már lebontott HÁZ szerepel, illetve hogy annak a lakásnak a címe, amelyet végül az illetékes tanács kiutalt neki, és amelyben már három éve lakik, nincs benn a személyijében, onnan tudtam meg, hogy Gabi elpanaszolta: nem adják ki neki a postán a mostohaapja által küldött 50 kanadai dollár forint-ellenértékét, mert a pénz is a személyi igazolványban nem szereplő új lakás címére jött.

Egyik láncszemből következett a másik.

Nincs bejelentve, mert nem fizette ki a lakáshasználatba vételi díjat. De nem fizetett lakbért és nem fizetett fűtést sem.

Legutoljára kiderült, hogy a vállalat munkaügyi osztályának vezetőjétől kért hat hét fizetés nélküli szabadságot, mondván: „Elintézetlenek az ügyeim.”

Az illető lelkére kötötte, hogy „jusson el az orvoshoz”.

És ez a hat hét a nálam történt megjelenése után három nappal jár le. Az egyértelmű volt a munkaügyi vezető célzásából is: ha nem történik valami, Gabi elveszíti az állását. Nem kap nyugdíjat. Nem lesz semmiféle jövedelme.

De még mindig nem jött elő a farbával.

„Gyere föl. Nézd meg a lakást.”

A lakás a budai bérház padlásterében szoba-konyha-fürdőszoba-kamrából állt. Gabi a konyhában lakott, a szoba telezsúfolva bútorokkal, bontatlan dobozokkal és zsákokkal, oda be sem lehetett lépni. A konyhában és a kamrában is oszlopokban állt az újságpapír.

Mosatlan edény, üvegek, a petróleumfűző ragad a piszoktól. Egyáltalán mindenütt kosz. A konyhaajtón Gabi jellegzetes írásával az olimpiai jelszó: „Gyorsabban! Magasabbra! Erősebben.”

Még mindig nem értem, hogy mit akar mondani a lakással Gabi.

Számomra ez feladat lenne, nekiállni, rendet csinálni, kitakarítani, elpakolni.

Számára ez megoldhatatlan feladat. Csak később árulta el, hogy a lakással akarta bizonyítani: milyen beteg.

Aztán már én is észrevettem.

Jött, a lábtörlőn hosszú ideig csiszolta a lábát.

A fürdőszobában olyan sokáig mosta a kezét, mint egy sebész, újból és újból, egyenként végigdörzsölte az ujjait.

Kényszeres volt, fiatal kora óta.

Csak ekkor, 1980-ban már végletes formában volt az.

A HÁZ és a CSALÁD

„Ha, most vagyok ötvenéves, és azt mondja rám valaki, hogy elmebeteg vagyok, elfogadom. De olyan emberektől, mint a Lakóim voltak, azoktól én nem fogadhatom el. Akkor még mindenki fiatal volt ott-hon, és én úgy éltem az életemet, hogy mindig mások szempontjából, ahogy a József Attilánál olvassuk: »Csak másban moshatod meg arcodat.« Valahogy így van, ugye? Eleinte nem voltam még külsőre tönkremenve, a fekete ruhámba' se, mert még hetenként kimostam, és valamikor olyan voltam, hogy kétszer nem vettem föl egy felsőruhát úgy, hogy ne tisztítsam, a hasam az mindig üres volt, de ilyesmire, nem az én szempontomból, hanem azért, hogy mások elfogadjanak, hogy másoknál jó legyek, akikhez én tartozni szerettem volna, vagy muszáj volt tartozni... Ez egy olyan hosszú folyamat volt, és én tudom, hogy orvos nélkül az ideg... betegségek nem tudom milyen fajtáin és fázisain keresztülmentem, és hány évig tartott, amikor még mindig nem azt néztem, hogy minél hamarabb túllegyek rajta, hanem azt, hogy ...igenis azt, hogy az egyiknek, mondhatnám, a rosszabbiknak, bár a végén már nem tudnám, melyik volt a rosszabbik (ti. a Lakók közül), de igenis, mindig azt mondom, az volt a rosszabbik, aki csak pofázott, és még magáér' se, mert amikor már tett, akkor

már ugyan nagyon kár volt, sőt, és akkor még elmentem megnézni, hogy hát izé... milyen lakásba... és tudom, hogy akkor sem voltam normális, mikor izé... anélkül, hogy meg tudtam volna oldani a dolgokat, akkor is izé... mindent magamravettem, vagyis, ha most 1980-ban azt mondja egy ideggyógyász, hogy a felelősség, hát akkor én azzal az ideggyógyással nem akarok többé találkozni, mert én tudom, hogy mi a felelősség, én nem vehetek magamra egy olyan felelősséget, amit nem tudok teljesíteni, mert abból csak izé... betegség sül ki, vagy nem is tudom, vagyis hát az, ami kisült belőle...

A mi családnk olyan volt, hogy én törvényen kívül születtem, a két öcsém törvényen kívül született, de az ő apjuk elvette Anyut...

Minden rossz a Nyírségből jött a mi házunkba. Mert a nagypapa második felesége nyírbátori volt. De ha azt megláttad volna, azt mondtad volna, hogy az nem ember. Az BOSZORKÁNY. Az úgy nézett ki. Borzalmasan nézett ki.

És, ezt nem nekem mondta a nagypapa, hanem valakinek itt a házban, azért nem volt buta ember a nagypapa, minden ember próbál valamit megmagyarázni, különösen a leghetlenebb dolgokat, hogy el bírja viselni, vagy túljusson rajta, hogy ami történt itt a házban, azért volt, mert nagyon megszerette ezt a nőt.

EZ NEM VOLT NŐ, EZ NEM VOLT EMBER, EZ NEM TUDOM KICSODA VOLT, DE BORZALMAS VOLT.

Na és a nagyapa bekerült a Hofherr Gépgyárba, ott volt szegénykém festő-mázoló negyvennyolc évig, de csak az volt a fontos, hogy onnan mit visz haza, a PÉNZ.

De én, mióta az eszemet tudom, azért a pénzér nem kaphatott semmit a feleségétől, még rendes ételt se...

Akkor Anyunak az öccse – gondolom, ez minden családban így van, hogy a fiú és csak aztán a jány – annyit tudok, hogy pékinas volt, és kirohant egy pékségből, kapott egy vizes mellhártyát, harminchat éves volt, amikor meghalt, ha jól tudom, tizenöt évig nyitott mellkassal járt, így nőszült meg. A felesége azokban az években a Kőbányai Textilgyárba jött át szövőnőnek. És ilyen volt a mi családnk, hogy az én nagybátyámnak, ilyen betegen nem felelt meg otthon, ami volt, inkább bérlakásban laktak. Mert a nagypapa őneki, a fiának épített lakást, Anyura nem gondolva, de a fia nem lakott ottan, majd csak akkor, amikor, mert gyerek nem született, teljesen tönkrement a házassága. De kinek nem ment volna tönkre a házassága egy ilyen nagybeteg emberrel? Aki az mellett végig dolgozott, mert tudom, hogy nem volt soha betegállományba', és a felesége begolyózott, szó szerint, hát nemcsak úgy kellett ellátni azt a beteget, hogy minden nap újrakötözöm, hanem, ami arról lekerül, tisztába tenni, el lehet gondolni, hogy ebbe is bele lehet kicsikét golyósodni annak a nőnek...Végül is a nő idegileg teljesen tönkrement, olyan veszekedős lett, nagyhangú, hát valamikor egy házigazda nem volt köteles ezt túrni, felmondott, kész, menni kell, na és akkor így hazakerültek...

Az első ház az harmincba' épült, negyvenbe' hozzá a toldaléképü-

let, ötvennyolc éves volt akkor a nagypapa, és soha se volt semmi rendesen megépítve. Az volt, hogy ötször ötös szoba, meg nagy konyha, meg nagy minden, de se rendes faanyag benne... amikor is le lett bontva, abba' csak a téglá volt jó, ott semmi se volt jó, nemcsak azér', mert nem lett hozzányúlva soha többet, hanem eredetileg is a tetőszerkezet, ajtók, ilyen dolgok szedett-vedettek – tákoltak voltak...

Én nyolcéves koromban kerültem haza, nyolcéves koromig állami gondozott voltam, mert az apám, aki már nem él, hetvenötben halt meg, gégerák. Megint a HÁZ, ugye, mer' az ő anyja csak úgy engedte volna, hogy elvegye Anyut, ha a nagypapa azt a ROHADT HÁZAT Anyura íratja... Most úgy mondja az öcsém, hogy akkor ők is otthon voltak, mert általában a két fiú se volt otthon, hanem a nagyanyjuknál, az édesapjuknak az anyjánál. Én csak azt tudom, hogy mindjárt, ahogy megszülettem, rögtön nem voltam Anyuval, talán három hónapig, de azt elmondta, hogy nyolchónapos koromban elhozott valahonnan, tetvesen, varasan (!) és olyan súllyal, hogy amikor odavitt, több voltam, és ez akkor így ment, egészen addig, míg le nem kerültem vidékre, négyéves koromban, Zagyvarékasra. Azoknak két felnőtt fiúk volt, az egyik fiú már éppen nősült is, ezek isteni emberek voltak, nekem ott nagyon jó dolgom volt, nagyon szerettek, én voltam a legkisebb, ők egy tálból ettek, de nekem mindig külön volt terítve. Azt tudom, hogy játszottam, meg minden, nem volt az, amit olvastam, hogy cseléd, meg dolgoztattak...

És itthon nekem egyáltalán nem volt jó, de ezt énnekem, mielőtt meghalok, tisztázni kell magamban, hogy egyáltalán ki volt az anyám és mi volt akkor... De azt tudom, hogy a semmiből volt karácsonyunk, mindig volt az asztalon étel, mert a mostohaapám, aki kint van, végtelenül tehetséges ember volt, de amikor pénz volt a kezében a munkája után, már ézerszer megitta az előleget is, meg az összes pénzt. Szobafestő volt, csodálatosan dolgozott, egy kimondottan tehetséges valaki volt, és őt is meg lehetett érteni, mert azt hiszem, Anyu huszonkét éves volt, amikor a nagyobbik öcsém megszületett, és a mostohaapám tizennyolc, akkor anyu huszonhárom éves volt, mikor megszületett a harmadik sráca, és akkor ő hány éves volt? És valamikor csak idénymunka volt, az azt jelentette, hogy nyáron dolgozott, akkor abból nem volt semmi, a ruhája az volt, amit Anyu vett neki, Anyu pedig abból, hogy eljárt mosogatni a keresztanyámhoz, meg az utcában két másik asszonyhoz. 1940-től meg nyílt a közelben egy sváb vendéglő, öt órakor már ott volt, éjfélkor zárt a kocsmá, körülbelül egyre ért haza és reggel megint ötre ott volt. Pedig harmincéves korától vagy ő is idegbeteg volt... azt tudom, hogy a szívével bármikor fölvette az orvos, szervi szívbaja volt, de azt hiszem, az idegeivel is, mert ha a mostohaapám pofonvágta, elvágódott, mint aki meghalt... Azért tudok ezekről a dolgokról egyáltalán beszélni, mert én nagyon sokat gondolkoztam, olyan lelkiismerettel, mint amiről csak magamnak kell számot vetni... Különben már rég nem lennék, és nem akarok öngyilkos lenni, nem akarok, akármi lesz velem,

de öngyilkos nem leszek. Utálok, amikor sírok, pedig nem érzem azt, hogy sajnálom magamat, állandóan mindig sajnáltam magam, de utálok, ha sírok, egyszerűen nem bírom elviselni. Nem veszek be nyugtatót, isten őrizz, így szoktam magam bízgatni: »Rázd föl magad, mert semmi okod a nyugalomra!« Régebben kaptam egyszer eleniumot, tavaly, amikor az ideg orvos fölírta, most is azzal akart elküldeni, nyugtatóval, másfél óráig tartott, hogy nem fogadtam el a nyugtatóját, nem tudom, miért nem vett betegállományba, azt hiszem, egy ideg orvosnak is többhöz van joga, mint ahhoz, hogy egyszerű gyógyszerrel visszaküldje a dolgozót dolgozni...”

A LAKÓK

„A legelsőnek felépített házikó tervrajza 1910-ből. Az építési engedélyt 1911-ben, a lakhatási engedélyt 1913-ban kapta meg G. Péter nagyapám, a monori járás főszolgabírájától.

A hátsó udvaron fölépített házban a tulajdonos lakott, a másik ház majdnem melléje épült-került. Nagyapám a fiának szánta, aki nem fogadta el. 1943-ban hazaszorultak, a felesége idegállapota miatt. A nekik szánt lakásban akkor mi laktunk. Tehát 43-ban egy lakásban, ők a szobában, mi a konyhában szorultunk össze.

G. Péter negyvennyolc évet dolgozott a Hofherr Gépgyárban. A húszas vagy harmincas években, nem tudom: »Péter, csinálj valamit!« – és Péter összeragasztotta a két sarokban lévő házat egy kis szobával, és Józsi bácsi a Hofherr gyárból belakta. Csöndesen, tartózkodóan, módjával engedett az itálnak. Nem tudom, hova lett.

Jusztinéni 1930 körül harmincvalahány évesen Szatmárról, Zilahról jött és G. úr – halálukig így hívta –, aki esténként Péter lett, külön neki is esz-kabált egy kis szobát a másik házhoz, ebből, abból, még élő eperfából is. Beépítette a verandájába, a lakószobájába.

Jusztinéni minden órában átkozta a pillanatot, ami őt Pestre hozta, ebben benne volt a Hofherr Gépgyár, ahol takarítónő volt, a G. úr, a G.-ház és mi. Ahol megfordult, szenvedélyesen gyűlölt mindenkit, mindent megölt maga körül a benne élő nosztalgia Zilah iránt. Félttem tőle. Anyám is.

1962-ben vagy 63-ban szociális otthonba vitték, onnan hetvenvalahány éves korában, az összeférhetetlen természete miatt, tovább.

H. László és családja Szarvasról jöttek a harmincas évek elején, a legelső ház lakásába. Persze, ők is a Hofherr Gépgyáron keresztül. És Péter akkor lehajolt, szó szerint, mert a sufniba belépni és ott élni, ahhoz le kellett hajolnia. És nemcsak azért, mert 190 cm magas volt.

A háborúban a ház belövést kapott, kidőlt a tűzfal alul. H.-ékat a Városháza kiköltöztette, lakást kaptak, az R. utcában. Nagypapa felhúzta a tűzfalat, mi visszaköltöztünk a második ház lakásából. Ott maradt a nagybátyám és a felesége.

Az új ház a telek bejárati részén épült, az egyszerűség kedvéért

nevezem 1-es számú lakásnak. Ez az a lakás, amelyben én élek már, most, még.

Lakták:

1. B. Mihály OTI-tisztviselő és családja. (A felesége volt a keresztanyám.) Elköltöztek a városi lakótelepre.

2. K. László és a felesége (és a Princ kutya) és azután özv. K. Lászlóné.

A toldaléképületet nevezem 2-es lakásnak, amelyben most H. Árpád és családja lakik. 1940-ben épült, erre lakhatási engedélyt adott N. megyei város polgármestere nagyapámnak, 1941. október 21-én.

Özvegy K. Lászlóné 1942-ben az 1-es számú lakásból átköltözött a 2-es lakásba, innen 1945-ben vagy 46-ban második férje, T. László házába.

3. B. Gyula (özv. K. Lászlóné bátyja) és élettársa, özv. H. Mihályné 1942 körül beköltöztek az 1-es lakásba. Innen özv. K. Lászlóné elköltözésekor beköltöztek a 2-es lakásba.

4. Nagyné, G. Péter második, volt felesége 1945-ben vagy 46-ban beköltözött az 1-es lakásba. 1947-ben Soroksárra költözött.

Nagypapa: »Hamar, hamar. Gyorsan! Siessetek!« És mi, Anyám, öcsém és én így kerültünk a legrégebbi lakásból – ma már totális rom – az 1-es lakásba. Nagypapa ment a helyünkre, nem tudom, hány év, évtized után a sufnyiból újra lakásban lakott, 1947-től 1961-ig, haláláig.

(Ások, ások, ások, ásom az ásatag dolgokat. Miattuk, értem, mindannyiunkért. A végén ponttal, ha lehetne.)

H. Árpádra, özv. H. Mihályné fiára, mint nőtlen fiatalemberre nem emlékszem. Mint nő, családos (egy gyermek apja) nem lakott ebben a lakásban, és nem ebben a lakásban lakott, amikor hatósági beutalóval utalták ki részükre a lőrinci M. u. 15. sz. alatti lakást.”

(1982 februárjában Gabival kimentünk a helyszínre. A sok viszálykodást látott telek bekerítetlenül állt, a szakszerűtlen bontás után hepehupás talajt fölverte a gyom. Gabi megmutatta az M. u. 15. sz. házat is. Eredetileg istálló volt, deszkafalakkal osztották föl egyhelyiséges lakásokra.)

„B. Gyula és özv. H. Mihályné átköltöztek az M. u. 15-be, H. Árpád és a családja pedig beköltöztek a B. utca 14-be, ahol most is laknak. A tulajdonossal kötött szerződés nélkül – minek? (A tulajdonos akkor a nagypapa.) És hatósági beutaló nélkül: minek?

H. Árpád lánya, H. Vera elment a lakásból 1975 tavaszán. H. Árpád fiának felesége beköltözött 1975 tavasszal. Gyermekük született 1976 tavaszán. Itt vannak a lakásban öten.

.....
1947-től hárman éltünk a lakásban. 1952-ben férjhez mentem. Négyen lettünk. A veranda belsőjében húztuk meg magunkat. Ősszel lakást kértünk. Biztosra, bizakodva, tiszta szívvel, mert az üres lakás államosított házban volt. Nem kaptuk meg. Aztán még elmentünk a városba sokfelé, jelzésre, lakás van. Nem sikerült. Téltre becipeltük a verandáról a konyhába a rossz díványt, a kisasztalt, a falvédőt, rongy-

szőnyeget. Tavaszkor ugyanezt ugyanúgy visszafelé. 1953-ban ágytól-asztaltól, 1955-ben jogilag is elváltunk.

Öcsém 1952-től 1954-ig katona volt, 1954 nyarán megnősült. Anyám meghalt 1954. augusztus 14-én.

A lakást XXX számú véghatározattal kiutalták nekünk, akik ott élünk, ott születtünk, a tulajdonos leszármazottainak.”

.....
Kiszabadította a szellemet a palackból. (A HÁZ és a LAKÓK történetét Gabi egy jóindulatú tanácsi tisztviselő biztatására írta, reménytelen helyzetben, 1976 tavaszán.)

„Abból az alapállásból, hogy mint mindenki, én is egyszeri és megismételhetetlen vagyok, plusz a gondom akkorára nőtt, amilyenné, ahogy megéltém és élem: »csak az életet írom«.

(Szabadon Jack London után.)

.....
Öcsém felesége 1954 szeptemberében beköltözött, 1959 őszén elköltöztek a lakásból, háromszobás plusz járulékaival házat építettek. Amint egyedül maradtam, H.-né lakonikusan: cseréljük ki a lakásokat!

.....
A hátsó lakásba mi befogadtuk K.-ékat, később G. Kálmánékkal (Gabi beteg nagybátyja és felesége) laktunk együtt, majd özv. G. Kálmánné elcserélte vagy eladta egy cigány családnak, ők 2500 forintért adták el Zs. Károlynénak, akkor még L. Istvánnénak. Ő már nem lakik itt, de a holmiját nem bírta elvinni fél éve...”

Az ősbűn

„Eleinte csak szorongtam, aztán elkezdtem félni...”

De hát miért? Mitől?

Végül is mi történt?

„Nem az a fontos, hogy mi történt, hanem az, hogy én hogy éltem meg.”

Egy éven át tartó intenzív kapcsolatunk, rendszeres beszélgetéseink ellenére arra a kérdésre, hogy mi is történt, Gabi nem válaszolt. Vagy azért, mert nem tudott, mert a történés túlnőtt rajta, mert olyan dimenziókat öltött, amelyekkel nem tudott mit kezdeni – vagy nem akart. Vagy, mert ez a változat sem kizárható, én nem értettem meg az ő rejtjeles utalásait.

Arra mindenképpen rá kellett ébrednem, hogy nem azonos nyelvet beszélünk.

Aztán egy éjszaka áttanulmányoztam a dokumentumokat, amelyeket Gabi nagyon helyesen eltett, megőrzött. A HÁZÜGY-re vonatkozó összes iratot.

Nyomasztó olvasmány volt, de Gabi minden utalása a helyére került. Érthetővé vált a történet.

Az ősbűnt a H. Árpád nevű lakó követte el, aki 1966-ban följelentette Gabit a kerületi tanácsnál. Az általa lakott épület padlásával volt valami probléma. Ezzel a lépéssel, amellett, hogy öncélú és értelmetlen, felrúgja a szegények között szigorúan vett szolidaritást. Lehet veszekedni, verekedni. De hatósághoz fordulni, az aljasság.

Gabi 1966. 11. 28-i dátummal kapta az első felszólítást a tanácstól, amelyben

„Kötelezem B. Gabriella ingatlantulajdonost, hogy a tulajdonát képező épületeket szakértővel vizsgálta meg, és a szükséges aláducolást, illetve fődémfelerősítést, a beázásoknál a tetőzetet haladéktalanul, de legkésőbb

30 nap alatt javíttassa meg, illetve állíttassa helyre...

Felhívom figyelmét, hogy a megállapított határidőt tartsa be, mert nem teljesítés esetén, a taratara ...alapján 1000 forint pénzbírság kiszabása iránt fogok intézkedni...”

Ettől a naptól kezdve *tíz éven át* kapja a felszólításokat és a határozatokat a büntetések kirovásáraól.

„1967 elején a szakértői véleménnyel és a 30 ezer forintra rúgó OTP-költségvetéssel mentem az OTP-hez. Papír van róla. Háromezer forint személyi kölcsönt kaphattam volna, ha van kezes.”

Ilyen tételeket fizet ki a házra:

„1966-ig nálam fődémjavítás, nádazás, vakolás: ezer forint. Utána WC-csináltatás: ezeröttszáz forint. Külső villanyvezetékre Zs. Károlynak és Károlynénak nyolcszáz forint. (Megjegyzendő, hogy a lakók valami egészen minimális lakbért fizetnek, olyan ötven-hatvan forintot.)

1964-ben az első ház tűzfalába gerenda behelyezése (a frásztörtkiafélelemtől, hogy Kinek, Mit és Miből) ez hétszáz forint, ugyanakkor a lakószoba festése hatszáz forint... Ekkor két hétig üres kenyeret ettem, semmi mást. Ezt talán soha nem felejttem el. Miért éppen ez maradt meg? Hiszen kivétel a háromezer forint, minden pénzösszeget egybe fizettem ki. Összesen hétezerhatszázötven forintot...”

Fizetése ekkor ezeregyszáz, illetve ezerkétszáz forint.

A Hivatallal folytatott egyoldalú küzdelemben felőrlődik. 1969-ben, huszonöt év után otthagyja a gyárat. 1975-ig két ízben vállal munkát, előbb egy szálloda éttermében konyhalány, majd hosszabb szünet után egy erőmű laboratóriumában dolgozik. 72-ben onnan is kilép.

Anyagi, erkölcsi helyzete, egészségi állapota romlik. Az otthona, az a bizonyos 1-es lakás is egyre rosszabb állapotban van, a szobája fölött beomlik a tető, még megpróbálja kátránypapírral kijavítani. Egy idő után feladja, a lakás elslumosodik.

72-ben ismerkedik meg az Öreggel. M. János 70 éves nyugdíjas lakatos, nő, Gabinak szabályos szerelmi ajánlatot tesz. Négy és fél éven keresztül eltartja az egyre betegebb Gabit, akit már semmi más nem érdekel, csak a HÁZÜGY, aki folyamatosan keresi a MEGOLDÁST, ennek érdekében bújja az újságokat, hallgatja a rádiót.

CIVIL VILÁG

A tanácstól tíz éven keresztül folyamatosan kapja a fenyegető felszólításokat és határozatokat. Senki nem érdeklődik aziránt, hogy ki ez a B. Gabriella ingatlantulajdonos, hátha segítségre szorul, senkit nem érdekel, hogy egyáltalán teljesíthetők-e a Hivatal követelései: érdemes-e a romházakba egy fillért is beinvestálni.

Mire Gabi a fővárosi tanácsnál kiharcolja, hogy engedélyezzék a telkén lévő összes épület lebontását, és utaljanak ki a H. familia és az ő számára valami emberi lakóhelyet, addigra egészségi és főként a mentális állapota visszafordíthatatlan.

„Tönkre vagyok menve” – állapítja meg maga is.